

PALAPALA HO‘OKUMU KALANA ‘O MAUI

PUKANA IANUALI 1, 2025

‘ŌLELO MUA

Hō‘ike kēia pukana i ka Palapala Ho‘okumu no ke Kalana ‘o Maui, i mana i ka lā 1 o Ianuali, 1983, ma ke ‘ano i ho‘oponopono ‘ia e ke Komikina Palapala Ho‘okumu i ka makahiki 1982 a i ‘āpono ‘ia e ka nui o ka po‘e koho pāloka ma ke Koho Pāloka Nui i mālama ‘ia ma ka lā 2 o Nowemapa, 1982. Ho‘okomo pū kēia pukana i nā ‘ōlelo ho‘ololi no ka Palapala Ho‘okumu i hāpai ‘ia e ka ‘Aha Kalana a i ‘āpono ‘ia e ka nui o ka po‘e koho pāloka ma nā Koho Pāloka Nui o nā makahiki Ho‘okomo pū kēia pukana i nā ‘ōlelo ho‘ololi no ka Palapala Ho‘okumu i hāpai ‘ia e ka ‘Aha Kalana a i ‘āpono ‘ia e ka nui o ka po‘e koho pāloka ma nā Koho Pāloka Nui o nā makahiki 1984, 1986, 1988, 1990, 1994, 1996, 1998, 2002, 2006, 2010, 2012, 2014, 2016, 2018, 2020, 2022 a me ka makahiki 2024, pū nō me ka ‘ōlelo ho‘ololi i hāpai ‘ia e ke Komikina Palapala Ho‘okumu Kūikawā a i ‘āpono ‘ia e ka nui o ka po‘e koho pāloka ma ke Koho Pāloka Nui o ka makahiki 1988. Ho‘okomo pū ‘ia ho‘i ma kēia pukana: nā ‘ōlelo ho‘ololi i hāpai ‘ia e ke Komikina Palapala Ho‘okumu i ka makahiki 1992 a i ‘āpono ‘ia e ka nui o ka po‘e koho pāloka ma ke Koho Pāloka Nui o ka makahiki 1992, ia mau ho‘ololi i mana i ka lā 24 o Nowemapa, 1992; nā ‘ōlelo ho‘ololi i hāpai ‘ia e ke Komikina Palapala Ho‘okumu ma ka makahiki 2002 a i ‘āpono ‘ia e ka nui o ka po‘e koho pāloka ma ke Koho Pāloka Nui o ka makahiki 2002, ia mau ho‘ololi i mana i ka lā 5 o Kekemapa, 2002; a me nā ‘ōlelo ho‘ololi i hāpai ‘ia e ke Komikina Palapala Ho‘okumu ma ka makahiki 2012 a i ‘āpono ‘ia e ka nui o ka po‘e koho pāloka ma ke Koho Pāloka Nui o ka makahiki 2012, ia mau ho‘ololi i mana i ka lā 6 o Kekemapa, 2012; me nā ‘ōlelo ho‘ololi i hāpai ‘ia e ke Komikina Koho Pāloka Nui i ka makahiki 2022, a i ‘āpono ‘ia e ka hapa nui o ka po‘e koho pāloka ma ke Koho Pāloka Nui i ka makahiki 2022, ia mau ho‘ololi i mana i ka lā 8 o Kekemapa, 2022; a me nā ‘ōlelo ho‘ololi i ‘āpono ‘ia i ke kōnāwāi kūloko 5713. E kū kēia pukana o ka lā 1 o Ianuali, 2025, o kēia Palapala Ho‘okumu ma kahi o nā pukana o mua iho nei a pau a ua ho‘okomo pū ‘ia nā ‘ōlelo ho‘ākāka Palapala Ho‘okumu i mana mai ka lā 1 o Ianuali, 2025.

Ho‘opa‘a ihola kēia Palapala Ho‘okumu, ma ke ‘ano i ho‘oponopono ‘ia, i ke ‘ano i kūkulu ‘ia ai a i ho‘onohonoho ‘ia ai ke aupuni o ke Kalana ‘o Maui. He palapala kumukānāwai ia i haku ‘ia mamuli o ka mana‘o o ka lehulehu, e ho‘ākāka ana i nā kuleana o ko kākou aupuni kūloko.

**NĀ PO‘E I KOHO ‘IA KALANA ‘O MAUI
MOKU‘ĀINA ‘O HAWAI‘I**

MEIA

RICHARD T. BISSEN, JR.

‘AHA KALANA

ALICE L. LEE, Luna Noho

YUKI LEI KASHIWA SUGIMURA, Hope Luna Noho

NATALIE A. KAMA, Luna Ho‘omalu Kūikawā

THOMAS COOK

GABRIEL JOHNSON

TAMARA A.M. PALTIN

KEANI N.W. RAWLINS-FERNANDEZ

SHANE M. SINENCI

NOHELANI U‘U-HODGINS

Ianuali 1, 2025

PAPA KUHIKUHI

		'Ao'ao
	'ŌLELO HO'OKAHUA	1
Paukū 1	KA HO'OKUMU 'ANA A ME	
	NĀ PALENA 'ĀINA	1
Paukū 2	NĀ MANA O KE KALANA	1
Paukū 3	KA 'AHA KALANA	2
Paukū 4	NĀ KĀNĀWAI KŪLOKO	
	A ME NĀ 'ŌLELO HO'OHOLA	13
Paukū 5	KE KĀKAU 'ŌLELO KALANA	15
Paukū 6	KA MĀHELE MANA HO'OKŌ	16
Paukū 7	KE KE'ENA O KA MEIA	18
Paukū 8	NĀ KE'ENA KALANA	22
	Mokuna 1 Ke'ena Ho'oponopono	22
	Mokuna 2 Ke'ena o ka Loio 'Ahahuina	22
	Mokuna 3 Ke'ena o ka Loio Ho'opi'i	23
	Mokuna 4 Ke'ena Waiwai	24
	Mokuna 5 Ke'ena Hana Aupuni	26
	Mokuna 6 Ke'ena Pāka a Hana Ho'onanea	26
	Mokuna 7 Ke'ena Kinai Ahi a Palekana	
	o ka Lehulehu	27
	Mokuna 8 Ke'ena Ho'olālā	29
	Mokuna 9 Ke'ena 'Oihana Limahana	33
	Mokuna 10 Ke'ena Pono Kanaka	34
	Mokuna 11 Ke'ena 'Oihana Wai	35
	Mokuna 12 Ke'ena Māka'i	37
	Mokuna 13 Ke'ena Ho'omalua Lama	38
	Mokuna 14 Ke'ena Alakau	40
	Mokuna 15 Ke'ena Mālama Nohona 'Āina	40
	Mokuna 16 Buro Mālama Pōulua o ke Kalana 'o Maui	41
	Mokuna 17 Komikina Uku Hana	41
	Mokuna 18 Ke'ena 'Oihana Mahi 'Ai	42
	Mokuna 19 Nā Luna Ho'okele Wai Kaiaulu	
	o ke Kalana 'o Maui	43
	Mokuna 20 Ke'ena 'Oihana Hale	47
	Mokuna 21 Ke'ena Kumuwaiwai 'Ōiwi	48
Paukū 9	NĀ KA'INA HANA KĀLAIWAIWAI	49
Paukū 10	KA PAPA KĀNĀWAI O NĀ HANA PONO	58
Paukū 11	KE KULEANA HĀPAI KĀNĀWAI	62
Paukū 12	KA PĀLOKA HO'OPAU KŪLANA	66
Paukū 13	NĀ 'ŌLELO HO'ĀKĀKA LAULĀ	69

Paukū 14	NĀ PĀKU'INA HO'OLOLI NO KA PALAPALA HO'OKUMU	75
Paukū 15	NĀ 'ŌLELO HO'ĀKĀKA HO'OKINO HOU	78

‘ŌLELO HO‘OKAHUA

‘O MĀKOU, NĀ KĀNAKA O KE KALANA ‘O MAUI, me ka ‘ike maopopo i ko mākou mo‘olelo Hawai‘i, ‘ike ho‘oilina, a nohona kuluma, me ko mākou kūlana kūkahi ma ke ‘ano he kalana nona nā mokupuni ‘ehā, ke ho‘oikaika nei ma hope o ka ho‘okō ‘ana i ka mana‘o i kauoha ‘ia e ka mākia o ka Moku‘āina ‘o Hawai‘i, “Ua mau ke ea o ka ‘āina i ka pono.”

I mea e pa‘a ai nā pōmaika‘i o ke ‘ano aupuni kalana ‘oi kelakela, a i mea ho‘i e ho‘ohana ai i nā mana a e hāpai i nā kuleana o ke aupuni kalana me ka maika‘i loa i hiki, ‘āpono nō ho‘i mākou i kēia palapala ho‘okumu o ke Kalana ‘o Maui, Moku‘āina ‘o Hawai‘i. (Ho‘ololi ‘ia Iulai 1, 2024; 2012)

PAUKŪ 1

KA HO‘OKUMU ‘ANA A ME NĀ PALENA ‘ĀINA

Māhele 1-1. Ka Ho‘okumu ‘Ana. Hō‘oia nā kānaka o ke Kalana ‘o Maui, ma ke ‘ano he kahua no ia ho‘okumu ‘ana, i ke kūpono a me ka hie like o kēlā me kēia kanaka, a ma o nei palapala e ola ai a e ho‘omau ai ma ke ‘ano he kino kālai‘āina a ‘ahahui nō ho‘i ma ka inoa ‘o “Kalana ‘o Maui,” a e kapa ‘ia ma hope a‘e nei ma kēia palapala ‘o “ke Kalana.” Ma ia inoa e ho‘omau loa ai. (Ho‘ololi ‘ia 2002)

Māhele 1-2. Nā Palena ‘Āina. ‘O nā mokupuni ‘o Maui, Moloka‘i, Lāna‘i, me Kaho‘olawe, a me nā mokupuni ‘ē a‘e a pau e moe ana ma loko o ‘ekolu mile ana moana mai ia mau kapa kai aku a me nā kai e ho‘opuni ana ma laila, koe na‘e kēlā māhele o ka mokupuni ‘o Moloka‘i i ho‘okoe ‘ia aku mai ko ke Kalana kuleana e nā kānāwai moku‘āina. (Ho‘ololi ‘ia 2022)

PAUKŪ 2

NĀ MANA O KE KALANA

Māhele 2-1. Nā Mana o ke Kalana. E loa‘a nō i ke Kalana nā mana a pau loa i hiki ai i kekahi kalana ma lalo o ke kumukānāwai a me nā kānāwai o ka Moku‘āina ‘o Hawai‘i. Penei ia mau mana, ‘a‘ole na‘e e kaupalena ‘ia e nā mea o lalo nei: ‘o nā mana a pau e hā‘awi ‘ia nei a e hā‘awi ‘ia ana ma kēia hope aku e ke kumukānāwai a kānāwai ‘ē a‘e paha, me nā mana ‘ē a‘e a pau i pāpā ‘ole ‘ia e ia kumukānāwai a i ‘ole kēia palapala ho‘okumu, i ke Kalana a i kona mau

buro paha, a i 'ole i nā kalana a buro kalana paha, a me nā mana pono a kūpono ho'i e ho'okō ai i nā mana 'ē a'e o ke Kalana. E loa'a piha i ke Kalana ia mau mana a pau me he mea lā ua helu papa kiko'i 'ia ma kēia palapala ho'okumu nei; 'a'ole nō ho'i e mana'o 'ia auane'i kekahi helu papa 'ana o nā mana ma nei palapala ho'okumu he mea e ho'oka'awale ana a e kaupalena ana.

Māhele 2-2. Ka Ho'okō 'ia 'ana o nā Mana. E ho'okō 'ia nā mana a pau o ke Kalana e like me ka hō'ike 'ana o kēia palapala ho'okumu nei, a i 'ole, inā 'a'ohe 'ōlelo ho'ākāka a ka palapala ho'okumu, e like me ka ho'ākāka 'ana o ke kānāwai kūloko a 'ōlelo ho'oholo paha o ka 'aha kalana.

PAUKŪ 3 KA 'AHA KALANA

Māhele 3-1. Ka Ho'onohonoho 'ia 'ana. Ho'onoho 'ia ka 'aha nona nā lālā 'eiwa i koho 'ia ma ke ākea. Mai loko mai o nā lālā 'eiwa i koho 'ia i ka 'aha, he kupa noho kekahi no ka Mokupuni 'o Lāna'i, he kupa noho kekahi no ka Mokupuni 'o Moloka'i, he kupa noho kekahi no ka 'āpana noho 'o Maui Hikina, he kupa noho kekahi no ka 'āpana noho 'o Maui Komohana, he kupa noho kekahi no ka 'āpana noho 'o Makawao-Ha'ikū-Pā'ia, he kupa noho kekahi no ka 'āpana noho 'o "Uka" 'o ia ho'i 'o Pukalani-Kula-'Ulupalakua, he kupa noho kekahi no ka 'āpana noho 'o Maui Hema, he kupa noho kekahi no ka 'āpana noho 'o Kahului, a 'o kekahi he kupa noho no ka 'āpana noho 'o Wailuku-Waihe'e-Waipapū. E ho'omākaukau ke kākau 'ōlelo kalana i nā palapala noi moho pāloka ma ke 'ano e koi ai i nā moho e makemake ana e kau inoa no ke kūlana lālā 'aha e kuhi aku i ka 'āpana noho a lākou e 'imi nei i noho. Eia na'e, e ho'omākaukau 'ia nā pāloka ma ke 'ano e hā'awi 'ia ai i kēlā me kēia mea koho pāloka ma ke Kalana ka pono e koho no kēlā a me kēia noho 'aha.

1. Wehewehe 'ia ka 'āpana noho 'o Maui Hikina (Hāna-Ke'anae-Kailua) penei:

E ho'omaka ana ma kapa kai a me ka 'Oawa 'o Kākipi

E ho'omau a hiki i ka 'Oawa 'o Kepuni

'Ākau ma ka 'Oawa 'o Kepuni a hiki i ka palena o ka 'Āina Ho'omalū Ululā'au o Kahikinui

Hikina ma ka palena o ka 'Āina Ho'omalū Ululā'au o Kahikinui a hiki i ka palena o ka Pāka Aupuni o Haleakalā

'Ākau komohana, komohana, 'ākau, a laila hema hikina ma ka palena o ka Pāka

Aupuni o Haleakalā a hiki i ke Kahawai 'o Waikamoi

‘Ākau ma ke Kahawai ‘o Waikamoi a ho‘omau pololei ana i ke komohana a hiki i Ka‘ili‘ili Road

Komohana ma Ka‘ili‘ili Road a hiki i ka ‘Oawa ‘o ‘Ōpana

‘Ākau ma ka ‘Oawa ‘o ‘Ōpana a hiki i ke ala jeep

Hikina ma ke ala jeep a hiki i ka ‘Oawa ‘o Pālama a laila ‘ākau hikina a hiki i ka ‘Oawa ‘o Halehaku

‘Ākau ma ka ‘Oawa ‘o Halehaku a hiki i ka ‘Oawa ‘o Kākipi

‘Ākau ma ka ‘Oawa ‘o Kākipi a hiki i kahi i ho‘omaka ai

2. Wehewehe ‘ia ka ‘āpana noho ‘o Maui Komohana penei:

E ho‘omaka ana ma kapa kai a me ka palena o ka ‘āpana ‘āina ‘o Lahaina-Wailuku ma ka Hono ‘o Pō‘elua

E ho‘omau ma ka hema ma ia palena a hiki i kapa kai (ka ‘Oawa ‘o Manawainui)

‘Ākau komohana, ‘ākau, a laila ‘ākau hikina ma kapa kai a hiki i kahi i ho‘omaka ai (komo pū nā mokupuni ‘o Molokini a me Kaho‘olawe kekahi)

3. Wehewehe ‘ia ka ‘āpana noho ‘o Wailuku-Waihe‘e-Waikapū penei:

E ho‘omaka ana ma kapa kai a me ka palena o ka ‘āpana ‘āina ‘o Lahaina-Wailuku

E ho‘omau ma ka hema hikina ma kapa kai a hiki i Kanaloa Avenue extension

Hema komohana ma Kanaloa Avenue extension a hiki i Kahului Beach Road

Hema hikina ma Kahului Beach Road a hiki i Ka‘ahumanu Avenue

Komohana ma Ka‘ahumanu Avenue a hiki i Mahalani Street

Hema komohana ma Mahalani Street a hiki i Pu‘umele Street

Hema komohana ma Pu‘umele Street a hiki i Waiinu Road

Komohana ma Waiinu Road a hiki i Wai‘ale Road

Hema ma Wai‘ale Road a hiki i East Waikō Road

Hikina ma East Waikō Road a hiki i Kūihelani Highway

Hema komohana ma Kūihelani Highway a hiki i Honoapi‘ilani Highway

Hema ma Honoapi‘ilani Highway a hiki i ka ‘Oawa ‘o Pōhākea Komohana, a laila ‘ākau komohana ma ka ‘Oawa ‘o Pōhākea a hiki i kahi i ho‘omaka ai

4. Wehewehe ‘ia ka ‘āpana noho ‘o Kahului penei:

E ho‘omaka ana ma kapa kai a me Kanaloa Avenue extension

E ho‘omau ma ka hikina ma kapa kai a hiki i ka palena o ka Pāka Kahakai o Kanahā

Hema hiki ma ka palena o ka Pāka Kahakai o Kanahā a hiki i ka 'Oawa 'o Kali'alinui

Hema hiki ma ka 'Oawa 'o Kali'alinui a hiki i Haleakalā Highway

Hema hiki ma Haleakalā Highway a hiki i ka Lowrie Ditch

Hema komohana ma ka Lowrie Ditch a hiki i Spanish Road

Komohana, a laila 'ākau komohana ma Spanish Road a hiki i East Waikō Road

Komohana ma East Waikō Road a hiki i Wai'ale Road

'Ākau ma Wai'ale Road a hiki i Waiinu Road

Hiki ma Waiinu Road a hiki i Pu'umele Street

'Ākau ma Pu'umele Street a hiki i Mahalani Street

Hiki, a laila 'ākau ma Mahalani Street a hiki i Ka'ahumanu Avenue

Hiki ma Ka'ahumanu Avenue a hiki i Kahului Beach Road

'Ākau komohana ma Kahului Beach Road a hiki i Kanaloa Avenue extension

'Ākau hiki ma Kanaloa Avenue extension a hiki i kahi i ho'omaka ai

5. Wehewehe 'ia ka 'āpana noho 'o Maui Hema penei:

E ho'omaka ana ma ka palena o ka 'āpana 'āina 'o Lahaina-Wailuku a me ka 'Oawa 'o Pōhākea

E ho'omau ma ka hema hiki, a laila hiki ma ka 'Oawa 'o Pōhākea a hiki i Honoapi'ilani Highway

'Ākau ma Honoapi'ilani Highway a hiki i Kūihelani Highway

'Ākau hiki ma Kūihelani Highway a hiki i East Waikō Road

Hiki ma East Waikō Road a hiki i Spanish Road

Hema hiki, a laila hiki ma Spanish Road a hiki i ka Lowrie Ditch

Hema ma ka Lowrie Ditch a hiki i ka 'Oawa 'o Pūlehu

Hema hiki ma ka 'Oawa 'o Pūlehu a hiki i Waiakoa Road

Hema ma Waiakoa Road a hiki i ka palena o Kīhei CDP

Hema ma ka palena o Kīhei CDP a hiki i ke alanui inoa 'ole

Hema komohana, a laila hema ma ke alanui inoa 'ole a hiki i ke kahawai inoa 'ole (ma ka 'ao'ao komohana o Keonekai Road)

Hiki ma ke kahawai inoa 'ole a hiki i Kula Highway

Hema komohana ma Kula Highway a hiki i ke ala jeep (e pili ana iā Tiger 2000 line 85098642)

Komohana, a laila hema ma ke ala jeep a hiki i Kanaio-Kalama Park Road ('Ulupalakua Road)

Hema hiki ma Kanaio-Kalama Park Road a hiki i Pi'ilani Highway

Hema hikina, a laila hikina ma Pi'ilani Highway a hiki i ka 'Oawa 'o Kepuni

Hema hikina ma ka 'Oawa 'o Kepuni a hiki i kapa kai
Hema komohana, komohana, 'ākau, 'ākau komohana, hema komohana, a laila 'ākau komohana ma kapa kai a hiki i ka palena o ka 'āpana 'āina 'o Lahaina-Wailuku ('Oawa 'o Manawainui)
'Ākau ma ia palena a hiki i kahi i ho'omaka ai

6. Wehewehe 'ia ka 'āpana noho 'o Makawao-Ha'ikū-Pā'ia penei:
E ho'omaka ana ma kapa kai a me ka palena o ka Pāka Kahakai o Kanahā

E ho'omau ma ka hikina ma kapa kai a hiki i ka 'Oawa 'o Kākipi
Hema ma ka 'Oawa 'o Kākipi a hiki i ka 'Oawa 'o Halehaku
Hema ma ka 'Oawa 'o Halehaku a hiki i ka 'Oawa 'o Pālama
Hema hikina ma ka 'Oawa 'o Pālama a hiki i ke ala jeep inoa 'ole
'Ākau komohana, a laila hema komohana ma ke ala jeep a hiki i ka 'Oawa 'o 'Ōpana

Hema ma ka 'Oawa 'o 'Ōpana a hiki i Ka'ili'ili Road
Hikina ma Ka'ili'ili Road a hiki i ke Kahawai 'o Waikamoi
Hema ma ke Kahawai 'o Waikamoi a hiki i ka palena o ka Pāka Aupuni o Haleakalā

'Ākau komohana, a laila hema komohana ma ka palena o ka Pāka Aupuni o

Haleakalā a hiki i ka 'Oawa 'o Kailua
'Ākau komohana ma ka 'Oawa 'o Kailua a hiki i ka Lowrie Ditch
Hema komohana ma ka Lowrie Ditch a hiki i Haleakalā Highway
'Ākau komohana ma Haleakalā Highway a hiki i ka 'Oawa 'o Kali'aliniu

'Ākau komohana ma ka 'Oawa 'o Kali'aliniu a hiki i 'Āmala Place
'Ākau komohana ma ka palena o ka Pāka Kahakai o Kanahā a hiki i kahi i ho'omaka ai

7. Wehewehe 'ia ka 'āpana noho 'o Uka (Pukalani-Kula-'Ulupalakua) penei:
E ho'omaka ana ma ka Lowrie Ditch a me ka 'Oawa 'o Kailua
E ho'omau ma ka hema hikina ma ka 'Oawa 'o Kailua a hiki i ka palena o ka Pāka Aupuni o Haleakalā
Hema komohana, hema hikina, hikina, a laila hema komohana ma ka palena o ka
Pāka Aupuni o Haleakalā a hiki i ka palena o ka 'Āina Ho'omalu Ululā'au o Kahikinui
Hema komohana ma ka palena o ka 'Āina Ho'omalu Ululā'au o Kahikinui a hiki i ka 'Oawa 'o Kepuni

Hema ma ka 'Oawa 'o Kepuni a hiki i Pi'ilani Highway
Komohana ma Pi'ilani Highway a hiki i Kanaio-Kalama Park Road
(‘Ulupalakua Road)

‘Ākau komohana ma Kanaio-Kalama Park Road a hiki i ke ala jeep
‘Ākau hikina ma ke ala jeep a hiki i Kula Highway (e pili ana iā
Tiger 2000 line 85098642)

‘Ākau hikina ma Kula Highway a hiki i ke kahawai inoa ‘ole
‘Ākau komohana, a laila komohana ma ke kahawai inoa ‘ole a hiki
i ke ala jeep inoa ‘ole

‘Ākau ma ke ala jeep inoa ‘ole a hiki i ke alanui inoa ‘ole

‘Ākau ma ke alanui inoa ‘ole a hiki i ka palena o Kīhei CDP

‘Ākau ma ka palena o Kīhei CDP a hiki i Waiakoa Road

‘Ākau ma Waiakoa Road a hiki i ka 'Oawa 'o Pūlehu

‘Ākau komohana ma ka 'Oawa 'o Pūlehu a hiki i ka Lowrie Ditch

‘Ākau, a laila ‘ākau hikina ma ka Lowrie Ditch a hiki i kahi i
ho‘omaka ai (Ho‘ololi ‘ia 2002, 1998, 1992, 1990)

Māhele 3-2. Ke Koho ‘ia ‘ana o ka ‘Aha a me ka Wā Noho ‘Oihana.

1. E koho ‘ia nā lālā ‘aha ma nā koho pāloka kūikawā kaulike. E
mālama pū ‘ia ia mau koho pāloka kūikawā me ke koho pāloka mua a me ke
koho pāloka nui i kēlā me kēia ‘elua makahiki. ‘O ke koho pāloka kūikawā i
mālama pū ‘ia me ke koho pāloka mua i kēlā me kēia ‘elua makahiki, e kapa ‘ia
ana ‘o ke koho pāloka kūikawā mua. ‘O ke koho pāloka kūikawā i mālama pū ‘ia
me ke koho pāloka nui i kēlā me kēia ‘elua makahiki, e kapa ‘ia ana ‘o ke koho
pāloka kūikawā ‘alua.

2. E kau ‘ia nā inoa o nā moho a pau no kēlā a me kēia noho ‘aha
ma ka pāloka no ke koho pāloka kūikawā mua; inā ho‘i he ‘elua moho a emi mai
paha no kekahi noho ‘aha, e kau ‘ia nā inoa o nā moho ma ka pāloka no ke koho
pāloka kūikawā ‘alua wale nō.

3. No kekahi noho ‘aha nona nā moho ‘ekolu a ‘oi paha, e kau ‘ia nā
inoa o nā moho ‘elua nona nā heluna ki‘eki‘e o nā pāloka no kēlā me kēia noho
‘aha i ka wā o ke koho pāloka kūikawā mua ma ka pāloka no ke koho pāloka
kūikawā ‘alua; inā ho‘i he ‘elua a ‘oi paha moho i pa‘i a pa‘i nā heluna ki‘eki‘e o
nā pāloka ma ke koho pāloka kūikawā mua, a laila e kau ‘ia nā inoa o nā moho
i pa‘i a pa‘i nā heluna ki‘eki‘e o nā pāloka ma ka pāloka no ke koho pāloka
kūikawā ‘alua; a inā nō ho‘i e loa‘a i ka moho ho‘okahi ka heluna ki‘eki‘e o nā
pāloka ma ke koho pāloka kūikawā mua a pa‘i a pa‘i nā pāloka o nā moho ‘elua
a ‘oi aku paha no ke kūlana ‘alua, a laila e kau ‘ia ka inoa o ka moho nona ka
heluna ki‘eki‘e loa a me nā inoa o nā moho i pa‘i a pa‘i nā heluna pāloka no ke
kūlana ‘alua ma ka pāloka no ke koho pāloka kūikawā ‘alua.

4. Ma ke koho pāloka kūikawā ‘alua, ‘o nā moho me ka heluna ki‘eki‘e o nā pāloka no kēlā me kēia noho ‘aha, e kūkala ‘ia aku nō ua koho ‘ia. Inā he ho‘okahi wale nō moho holo no kekahi noho ‘aha, e kūkala ‘ia aku nō ‘o ia ua koho ‘ia me ka nānā ‘ole ‘ia o ka heluna pāloka i loa‘a maila.

5. He ‘elua makahiki ka wā noho ‘oihana o nā lālā ‘aha, e ho‘omaka ana ma ka hola ‘umikūmālua awakea ma ka lā ‘elua o Ianuali ma hope iho o ko lākou koho ‘ia ‘ana. ‘A‘ole e noho kekahi lālā ‘aha ma luna a‘e o nā wā noho ‘oihana piha ‘elima. (Ho‘ololi ‘ia 2021, 1998, 1992)

Māhele 3-3. Nā Mea Ho‘okūpono. I mea e kūpono ai kekahi kanaka no ke koho ‘ia ‘ana a i ‘ole ka ho‘okohu ‘ia ‘ana i ka ‘aha, e pono ana ‘o ia e noho ma ke ‘ano he noho maka‘āinana ma ‘Amelika Huipū‘ia, he mea koho pāloka ho‘i ma ke Kalana, a he kupa noho ma ka ‘āpana o ke Kalana āna e ‘imi nei e koho ‘ia maila no ho‘okahi makahiki ma mua iho o ka waiho ‘ia ‘ana o nā palapala noi moho pāloka. Inā pau ka noho kupa ‘ana o kekahi lālā ‘aha ma ke Kalana, a pau paha ka noho kupa ‘ana ma kona ‘āpana noho i loko o kona wā noho ‘oihana, a i ‘ole inā ho‘āhewa ‘ia ‘o ia i ka peloni, a laila e ha‘alele koke iholā ka lālā ‘aha i ke kūlana a e hakahaka a‘e ana ka noho mamuli o ia mea. (Ho‘ololi ‘ia 2012, 1992)

Māhele 3-4. Ka Hakahaka ma ke Kūlana. E pani ‘ia ka hakahaka ma ke kūlana o kekahi lālā ‘aha no ke koena o ka wā i pau ‘ole. ‘A‘ole na‘e e helu ‘ia ke koena o ka wā i pau ‘ole a kekahi lālā ‘aha nāna e pani ana i ia hakahaka i ka heluna nui loa o nā wā noho ‘oihana moekahi a ka lālā ‘aha e noho ai. Penei ke pani ‘ana i ka hakahaka:

1. Inā he ‘umikūmālima mahina a emi mai paha ka wā i pau ‘ole, e ho‘okohu ke koena o nā lālā ‘aha i kekahi kanaka ma o ka ‘ōlelo ho‘oholo i ‘āpono ‘ia e ka hapa nui o kona mau lālā ‘aha i koe no ke pani ‘ana i ka hakahaka no ia wā i pau ‘ole. Inā ho‘okō ‘ole ka ‘aha i ke pani ‘ana i kekahi hakahaka i loko o kanakolu lā ma hope iho o ia hakahaka ‘ana, na ka mea e ho‘okohu i kekahi kanaka no ke pani ‘ana i ka hakahaka no ia wā i pau ‘ole. E pono nō ke kanaka i ho‘okohu ‘ia e ka ‘aha a mea paha i nā mea ho‘okūpono like i koi ‘ia no kekahi moho i koho ‘ia e nā mea koho pāloka.

2. Inā he ‘umikūmālima mahina a ‘oi a‘e paha ka wā i pau ‘ole, e pani ‘ia ka hakahaka ma o kekahi koho pāloka kūikawā a ka ‘aha e kāhea aku ai i loko o kanakolu mau lā a e mālama ‘ia i loko o kanāiwa mau lā ma hope iho o ka hakahaka ‘ana. A laila, e koho aku nā mea koho pāloka o ke Kalana i hope no ia kūlana, nona nā mea ho‘okūpono i koi ‘ia no ke pani ‘ana i ka hakahaka no ke koena o ka wā i pau ‘ole. Ma ke koho pāloka kūikawā, ‘o ka moho nona ka heluna ki‘eki‘e o nā pāloka, e kūkala ‘ia aku nō ua koho ‘ia. (Ho‘ololi ‘ia 2012, 1998)

Māhele 3-5. Ke Ka'ina Hana; Nā Hālāwai; Nā Lula a me Ka Puke Mo'olelo; Ke Koho'ana.

1. E hālāwai ka 'aha no kona ho'onohonoho 'ia 'ana ma ka lā 'elua o lanuali ma hope iho o kona koho 'ia 'ana, a i 'ole he hiki ke hālāwai ma ka Po'akahi ma hope a'e inā he Po'aono a Lāpule paha ka lā 'elua, a ma ia manawa nō e koho ai i kekahi o kona mau lālā i luna noho a luna ho'omalū o ka 'aha. Ma mua ho'i o ka wā e koho 'ia ai ka luna noho, na ka mea e noho ma luna o ia hālāwai, 'a'ole na'e e hiki i ka mea ke koho pāloka. E koho pū nō ka 'aha i hope luna noho a 'o ia nō ho'i ka luna ho'omalū i ka wā e hele 'ole mai ai ka luna noho a i 'ole i kona wā hiki 'ole. E ho'okohu ka 'aha i luna ho'omalū kūikawā mai loko mai o kona mau lālā pono'i no ka wā e hele 'ole mai ai a no ka wā hiki 'ole paha o ka luna noho a me ka hope luna noho.

2. E hālāwai ka 'aha he 'elua a 'oi manawa i kēlā me kēia mahina, ma nā hola a me nā wahi a ka 'aha e kuhikuhi aku ai ma o nā lula. Hiki ke mālama 'ia nā hālāwai kūikawā i ke kāhea 'ia 'ana a ka mea, ka luna noho, a i 'ole 'elima mau lālā a 'oi, a ke hiki, me ka ho'omaopopo pono 'ana aku i kēlā me kēia lālā i kanahikukūmalua a 'oi mau hola ma mua iho.

3. Na ka 'aha e ho'oholo i kona mau lula pono'i a me ke ka'ina o ka hana, a e mālama iho nō i puke mo'olelo no ka lehulehu o kāna mau hana.

4. 'O ke koho 'ana a me nā noi a pau, e kūlike ia me nā lula o ka 'aha a e kākau 'ia ma ka puke mo'olelo o ka 'aha, akā, pono e mālama 'ia nō kekahi koho hea inoa ke nonoi 'ia e kekahi lālā o ka 'aha. 'O nā lālā 'elima o ka 'aha, 'o ia nō ke koramu, akā ua hiki nō i ka heluna lālā ma lalo iho ke hui i kekahi manawa a e koi aku e hele mai nā lālā i hele 'ole mai ma ke 'ano i kuhikuhi 'ia ma nā lula o ka 'aha, a ma lalo ho'i o nā ho'opa'i i kuhikuhi 'ia nō ma laila. Inā 'a'ole i ho'ākāka 'ia ma kekahi 'ano 'oko'a ma loko nei, 'a'ole e kū i ke kōnāwai a pa'a ho'i kekahi hana a ka 'aha inā 'a'ole 'āpono 'ia ma ke koho 'ana o 'elima a 'oi lālā o ka 'aha.

5. E mākaukau ka 'aha me kekahi ala kūka'i e komo pū mai ai, mai kahi 'ē mai, ka po'e noho kupa no Hāna, Lāna'i, Moloka'i, a me nā 'āpana noho 'ē a'e ma nā kūkā kama'ilio 'ana e like me ko ka 'aha mana'o he kūpono a kaulike i kēlā a me kēia hālāwai 'aha kalana a me nā hālāwai kōmike 'aha kalana. Me ia ala komo ka hiki i ka lehulehu ke ha'i mana'o, ka hiki i nā lālā 'aha ke nīnau aku, a me ka hiki i ka lehulehu ke pane aku i nā nīnau ma waena o ka 'aha a i 'ole kona mau kōmike paha a me ka lehulehu i kūlike me ke kōnāwai Moku'āina. (Ho'ololi 'ia 2022, 2012, 1992)

Māhele 3-6. Nā Mana o ka 'Aha. 'O ka 'aha ke kino 'aha'ōlelo o ke Kalana. Me ke kaupalena 'ole 'ia o ka ha'awina i hō'ike 'ia a'ela a o nā mana 'ē a'e paha i hā'awi 'ia mai ma kēia palapala ho'okumu, i ka 'aha ka mana:

1. E ho'oholo i nā 'auhau, nā helu kuala, nā uku, nā uku kau, a me nā uku kūikawā, a e lawe'ai'ē i ke kālā, i kūlike ho'i me nā kaupalena i ho'ākāka 'ia ma ke kāmāwai a ma kēia palapala ho'okumu.

2. E ho'oholo i nā ha'awina i ho'oka'awale 'ia no nā hana o ke Kalana, i kūlike ho'i me nā kaupalena i ho'ākāka 'ia ma kēia palapala ho'okumu.

3. E lawelawe i nā noi'i o (a) ka hana 'ana a kekahi ke'ena a hana paha o ke Kalana a me (b) kekahi kumuhana a ka 'aha e ho'oholo ai.

4. E kau i nā uku o nā limahana a me nā luna e like me ka pono.

5. E koi i nā hō'ike kū kau a me nā hō'ike kūikawā a nā ke'ena Kalana a pau no ko lākou kuleana a me kā lākou hana 'ana. E nonoi 'ia a e waiho 'ia ia mau hō'ike ma o ka mea.

6. E ho'opa'a, hai, a ho'onoho paha, ma ke koho 'ana o 'elua-hapakolu o kona mau lālā a pau, i loio kūikawā ma ke 'ano he 'elele kāmāwai no kekahi mea kūikawā e pono ai ia hai 'ana. E hō'ike aku ia hai 'ana i ka uku, inā nō kā he uku, e pono ai ia lawelawe 'ana.

7. E ho'onoho i nā loio ma loko o ke ke'ena lawelawe 'aha e hana ma ke 'ano he mau mea kuhikuhi kāmāwai. (Ho'ololi 'ia 2016)

Māhele 3-7. Ke Ke'ena Lawelawe 'Aha.

1. Ho'onoho 'ia ke ke'ena lawelawe 'aha. Hiki i ka 'aha ke ho'okumu, i loko o ke ke'ena lawelawe 'aha, i nā 'ano kūlana hana āna e mana'o ai he pono no ke kōkua 'ana ma ka ho'okō 'ana i kona mana 'aha'ōlelo. E kau 'ia nā uku hana o ia mau kūlana ma o nā kāmāwai kūloko. 'O ka po'e i ho'okohu 'ia i ia mau kūlana hana e ka 'aha, ua ho'oku'u 'ia lākou mai ka 'oihana kīwila aku.

2. 'O nā loio i loko o ke ke'ena lawelawe 'aha, pēlā pū me nā loio i loko o ke ke'ena o ka loio 'ahahuina, e hana paha lākou ma ke 'ano he kuhikuhi kāmāwai no ka 'aha a me kona mau lālā. (Ho'ololi 'ia 2016)

Māhele 3-8. Nā Ho'ohāiki i Kau 'ia ma luna o ka 'Aha me nā Lālā 'Aha.

1. Inā 'a'ole i ho'ākāka 'ia ma kekahi 'ano 'oko'a ma kēia palapala ho'okumu, 'a'ole e kauoha iki ka 'aha a kekahi lālā paha ona i ka ho'okohu 'ana a i 'ole ka ho'opau 'ana i kekahi luna a limahana paha i ho'okohu 'ia e ka mea a i 'ole e ka po'e ma lalo ona.

2. 'A'ole e kauoha aku ka 'aha a i 'ole kona mau lālā i kekahi limahana Kalana a luna Kalana paha, koe na'e nā mea i ho'okohu 'ia e like me ka ho'ākāka 'ana a ka māhele 3-7 a i 'ole paukū 5, ma ke ākea a i 'ole ma ke 'ano malū. 'O ka uhaki maopopo 'ia 'ana o nā 'ōlelo o kēia 'āpana o ka māhele e kekahi lālā o ka 'aha, he kumu kūpono ia e ho'opau ai i ka noho 'ana o ka lālā 'aha mai ke kūlana aku ma o ke kīpaku 'ia 'ana. (Ho'ololi 'ia 2016, 2002)

Māhele 3-9. Ke Kuahaua o ka Mana‘o Ho‘okō. ‘O ka mana‘o ho‘okō nō ia o ke Kalana ‘o ka paipai ‘ana i ka makauli‘i, ka mākaukau, a me ka maika‘i a‘e o ka lawelawe ‘ana i ka ‘oihana lehulehu i loko o ka māhele ‘aha‘ōlelo a māhele mana ho‘okō o ke Kalana ma o:

1. Ke kaupalena ‘ana i nā huina ho‘olilo ma ka heluna ha‘aha‘a loa i kūlike me ka ho‘okō pono ‘ana i nā lawelawe ‘ana, nā papahana, a me nā hana i kū i ke ko‘iko‘i.

2. Ke kāpae ‘ana i ka hana pālua a me ke kaulapa ‘ana o nā lawelawe ‘ana, nā papahana, me nā hana.

3. Ka ho‘ohui ‘ana i nā lawelawe ‘ana, nā papahana, me nā hana o ke ‘ano like.

4. Ka ho‘opau ‘ana i nā lawelawe ‘ana, nā papahana, me nā hana i pono ‘ole no ka hana kūpono o ke aupuni.

5. Ka ho‘okumu ‘ana i nā lula alaka‘i e ho‘oku‘u i kekahi o nā limahana Kalana kelehana a e loa‘a paha he mau papa kuhikuhi manawa o kēlā a i ‘ole kēia ‘ano. Hiki ke ho‘okumu ‘ia nā lula alaka‘i a me nā wehewehe ‘ana no “kelehana” a me “papa kuhikuhi manawa o kēlā a i ‘ole kēia ‘ano” ma o ke kānāwai kūloko. (Ho‘ololi ‘ia 2022, 2012)

Māhele 3-9.1. Ke Ke‘ena o ka Luna Hō‘oia Kalana a me ka Luna Hō‘oia Kalana.

1. Alaka‘i ‘ia ke ke‘ena o ka luna hō‘oia kalana e kekahi luna hō‘oia i ‘āpono ‘ia e ka ‘aha mai kekahi papa inoa moho mai i waiho ‘ia i mua o ka ‘aha e ka papa moho pālolo kū‘oko‘a. E noho nō ka luna hō‘oia kalana no ka wā noho ‘oihana piha ‘eono makahiki. Hiki ke ho‘okohu hou ‘ia ka luna hō‘oia kalana no ka wā noho ‘oihana hou he ‘eono makahiki ma hope a‘e. Hiki ho‘i ke noho pa‘a ka luna hō‘oia kalana a i ka wā e ho‘okohu ‘ia ai kekahi hope. E ho‘oholo ‘ia ka uku hana o ka luna hō‘oia kalana e ke komikina uku hana. He hiki nō i ka ‘aha ke ho‘opau i ka luna hō‘oia kalana mai ke kūlana aku i nā wā like ‘ole no kekahi kumu kūpono. Ho‘oku‘u ‘ia ka luna hō‘oia kalana mai ka ‘oihana kiwila aku.

2. Pono e mākaukau ka luna hō‘oia kalana ma ka ‘oihana kūpono no ke kūlana, i hō‘ike ‘ia ma ka palapala hō‘oia kūpono ma ke ‘ano he luna hō‘oia kūloko i hō‘oia ‘ia a i ‘ole he pu‘ukū o ka lehulehu i hō‘oia ‘ia, me ka ‘elima makahiki a ‘oi o ka hana ‘ana ma ka ‘oihana hō‘oia, ana, a wehewehe ‘ano paha. E loa‘a nō i ka luna hō‘oia kalana ke kēkelē laepua ma ka mālama mo‘ohelu kālā, ka ho‘oponopono ‘oihana, a me ka ho‘oponopono lehulehu paha, a i ‘ole ma kekahi ‘oihana i pili.

3. Ma waho a‘e o ka lawelawe ‘ana i ka pono koho pālolo, ‘a‘ole ka luna hō‘oia kalana, pēlā pū me kekahi limahana o ke ke‘ena o ka luna hō‘oia

kalana, e kāko’o, hāpai, a kōkua paha ma ke koho pāloka ‘ana a hā’ule ‘ana paha o kekahi moho e holo ana no kekahi kūlana lehulehu ma ke kalana.

4. E ho’okohu ka luna hō’oia kalana i nā limahana kūpono e like me ka mea i ho’āmana ‘ia ma ke kāmāwai. ‘O ka po’e i ho’okohu ‘ia i ia mau kūlana, e ho’oku’u ‘ia lākou mai ka ‘oihana kīwila aku a e hana nō mamuli o ka mana’o o ka luna hō’oia kalana.

Māhele 3-9.2. Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana.

1. Loa’a i ka luna hō’oia kalana ke kuleana a me ka mana e hana a e kauoha paha i ka hana ‘ia ‘ana o:

a. Ka hō’oia kālā kūmakahiki kū’oko’a o ke Kalana, e like me ka ho’āmana ‘ia ma ka māhele 9-13 o kēia palapala ho’okumu;

b. Nā hō’oia ‘ē a’e o ka papahana, ke kālā, a me ka hana ‘ana, a i ‘ole nā ana ‘ana no nā ‘oihana, nā hana, a me nā lula o ke Kalana; a me

c. Nā hō’oia hana a hō’oia kālā paha o nā pu’u kālā, nā papahana, a i ‘ole nā hanana o kekahi buro a hana paha o ke Kalana, e like me ka pono i ko ka luna hō’oia kalana mana’o; akā ho’i, ma mua o kēlā me kēia makahiki pili kālā, e ho’ouna ka luna hō’oia i mana’o ho’okele o nā hō’oia e mana’o ‘ia nei e hana ‘ia aku i loko o ka makahiki pili kālā i ka mea a me ka ‘aha, no ka nānā a me ka waiho mana’o ‘ana, ‘a’ole na’e no ka ‘āpono ‘ana.

2. ‘O nā ‘ike a me nā ‘ōlelo a’o o nā hō’oia, e kākau ‘ia ma nā palapala hō’ike a ka luna hō’oia kalana, a e ho’ouna ‘ia aku i kope o ia mea i ka mea a me ka ‘aha, i mau palapala no ka lehulehu, koe na’e ma ka ho’ākāka ‘ana o ke kāmāwai.

3. No ka ho’okō ‘ana aku i kekahi hō’oia, e hele wale aku nō ka luna hō’oia kalana, me ke ālai ‘ole ‘ia a me ka ho’ohāiki ‘ole ‘ia, i kekahi luna Kalana a limahana paha, a e ‘ae ‘ia ‘o ia e nānā a e kilo pono ho’i i nā palapala like ‘ole o kekahi buro a hana paha o ke Kalana, e ho’ohiki i nā ‘ōlelo ho’ohiki a e kēnā aku i nā hō’ike ma o ka palapala ki’i, a e koi aku i ka ho’olako ‘ia ‘ana mai o nā palapala i pili. Inā ho’okō ‘ole a hō’ole paha e pane aku ma laila kekahi kanaka i kēnā ‘ia ma kona ‘ano he hō’ike a i koi ‘ia paha e ho’olako i palapala, e loa’a nō ka mana i ka ‘aha ho’okolokolo kūpono, ma ke noi a ka luna hō’oia kalana, e ho’okina aku i ka ho’oloha ‘ana mai i nā hana like ‘ole a ka luna hō’oia kalana a e ho’opa’i, no ka ho’okuli ‘ana i ka ‘aha ho’okolokolo, i ka hō’ole ‘ana aku e ho’okō koke a’e me ke kumu kūpono ‘ole. I loko nō na’e o ka māhele 3-6.6, hiki i ka luna hō’oia kalana ke ho’opa’a, me ka ‘ae ‘ole ‘ana mai o ka ‘aha, i loio kūikawā e kū nō ma ka ‘ao’ao o ka luna hō’oia kalana ma ka ho’okō ‘ana i kēia mau mana.

4. E waiho ka luna hō’oia kalana i kāna mo’ohelu kālā i ka ‘aha kalana a e komo pū nō ma ia mea ka mo’ohelu kālā o ka huina lilo aupuni, i kūlike ho’i me ka paukū 9, māhele 9-2.1.

5. E ana ka luna hō'ōia kalana i ka hopena waihona kālā o kēlā me kēia ho'ololi i ka palapala ho'okumu i hāpai 'ia i loko o kanaono lā ma mua iho o ke koho pāloka nui a e ho'onoa i ia ana i ka lehulehu. (Ho'ololi 'ia 2022, 2012)

Māhele 3-9.3. Ke Komikina Huina Lilo Aupuni. No ka ho'okō 'ana i ka mana'o ho'okō i waiho 'ia ma ka māhele 3-9, i kūlike ho'i me ka māhele 13-2 o kēia palapala ho'okumu, e ho'okohu ka mea me ka 'āpono 'ana o ka 'aha i komikina huina lilo aupuni nona nā lālā he 'eiwa. 'O ke komikina ka mea a'oa'o i ka luna hō'ōia kalana.

I ke komikina ka mana a me ke kuleana e:

1. 'Imi noi'i a ho'okolokolo aku i ka ho'onoho 'ia 'ana a me nā 'ano hana o kēlā me kēia ke'ena, komikina, papa, kūlana, a buro kā'oko'a 'ē a'e paha o nā manamana a pau o ke aupuni Kalana, a e ho'oholo i nā loli, inā nō he loli, e kūpono ana i mea e ho'okō ai i ka mana'o ho'okō i waiho 'ia ma ka māhele 3-9.

2. Ki'i pololei mai kekahi ke'ena, komikina, papa, kūlana, a buro kā'oko'a 'ē a'e paha o nā manamana a pau o ke aupuni Kalana, a mai kekahi luna mai paha a limahana paha o ke Kalana, i ka 'ike, nā 'ōlelo a'o, nā kuhi, a me nā papa huahelu e pono ai ka ho'okō 'ana aku i kona mau kuleana.

3. Waiho i hō'ike kūmakahiki o nā mea i 'ike 'ia a me nā 'ōlelo a'o i ka mea, ka 'aha, a me ka luna hō'ōia kalana.

4. No kēia māhele, e pili ana kēia mau wehewehe 'ana penei:

"Buro a hana paha o ke Kalana" 'o ia kekahi buro ho'okō, buro hapa kū'oko'a, ke'ena 'aha, a me kekahi māhele 'ē a'e paha o ke aupuni Kalana i kōkua piha, a i kōkua hapa 'ia paha, e ke kālā o ke Kalana a lehulehu paha.

"Ke'ena 'aha" 'o ia ka 'aha pono'i, ke ke'ena o kekahi lālā 'aha a me ko ka lālā 'aha mau limahana pono'i, ke ke'ena o ke kākau 'ōlelo kalana, a me ke ke'ena lawelawe 'aha. 'A'ole na'e e mana'o 'ia ma kēia wehewehe 'ana ua ho'okoe 'ia ke ke'ena o ka luna hō'ōia kalana mai ka māhele 'aha'ōlelo aku.

"Palapala" 'o ia kekahi mo'olelo, puke, pepa, a palapala ho'i, a me kekahi hana pili kālā, 'oia na'e ho'i ma ka pepa a faila uila paha kekahi o ia mau mea. (Ho'ololi 'ia 2012)

PAUKŪ 4

NĀ KĀNĀWAI KŪLOKO A ME NĀ 'ŌLELO HO'OHOLA

Māhele 4-1. Nā Hana a ka 'Aha. Ma o ke kōnāwai kūloko nā kōnāwai 'aha'ōlelo a pau o ka 'aha, inā 'a'ole i ho'ākāka 'ia ma kekahi 'ano 'oko'a ma loko nei. Ma o ka 'ōlelo ho'ohola paha nā kōnāwai 'ē a'e o ka 'aha.

Māhele 4-2. Ka Ho'olauna 'ana, ka No'ono'o 'ana, a me ka Ho'oholo 'ana i nā Kānāwai Kūloko me nā 'Ōlelo Ho'oholo.

1. E ho'okumu 'ia kēlā me kēia kānāwai kūloko i hāpai 'ia ma ke 'ano he pila, a e ho'oholo 'ia ma hope aku o 'elua heluhelu 'ana ma 'elua lā 'oko'a.

2. Koe na'e ma ke 'ano i ho'ākāka 'oko'a 'ia ma ke kānāwai, hiki ke 'āpono 'ia nā 'ōlelo ho'oholo ma ka heluhelu ho'okahi 'ana.

3. Ma ke noi a 'ekolu lālā o ka 'aha, e mālama 'ia he hālāwai ho'olohe ākea no kekahi kānāwai kūloko a 'ōlelo ho'oholo paha i hāpai 'ia.

4. E ho'opuka 'ia i ho'okahi manawa ma kekahi nūpepa laulaha o ke Kalana, he 'ekolu a 'oi lā ma mua o ka heluhelu hope 'ana, i mau hō'ike ho'opōkole o nā pila a pau i ho'oholo 'ia ma ka heluhelu mua 'ana a me nā koho ma luna o laila.

5. Ma hope o ka ho'oholo 'ia 'ana, e ho'olaha koke 'ia nā pila a pau he ho'okahi manawa ma ka inoa wale nō ma kekahi nūpepa laulaha o ke Kalana, pēlā pū me nā 'ae a me nā hō'ole.

6. Inā e 'ike ka 'aha, ma ke koho 'ana o 'elua-hapakolu o kona mau lālā a pau, i kekahi ulia pōpilikia e ho'oweliweli ana i ke ola, olakino, a waiwai paha mamuli o kekahi pō'ino o ka lehulehu, hiki i ka 'aha ke kāpae i nā koina a pau o kēia māhele e pili ana i ka hana 'ana, akā ho'i e palapala 'ia nā koho a pau. 'O kēlā me kēia kānāwai kūloko ulia pōpilikia, pēlā pū me nā 'ōlelo ho'ololi i hana 'ia ma loko o laila ma hope o ka 'āpono 'ia 'ana, e ho'opau wale 'ia ana ma ka lā kanaiwakūmākahi ma hope o ka lā i ho'okō 'ia ai. Hiki i ka 'aha ke kuhikuhi aku ma o ka lula i nā hana no nā hālāwai kūikawā o kona mau lālā e mālama 'ia ma ka hālāwai kelepona a pono ka'a'ike like paha i ka wā pō'ino o ka lehulehu.

7. E 'āpono 'ia nā 'ōlelo ho'oholo e ho'āmana ana i ka pono lawe 'āina e like me ka ho'ākāka 'ana o ke kānāwai.

8. Hiki ke ho'oholo 'ia nā pila a me nā 'ōlelo ho'oholo ma ka heluhelu 'akahi 'ana e nā lālā o ka 'aha a ho'oholo 'ia ho'i ma ka heluhelu 'alua 'ana e nā hope o lākou.

Māhele 4-3. Ka Waiho 'ia 'ana o nā Pila i ka Meia.

1. 1. E waiho 'ia nā pila a pau i 'āpono 'ia e ka 'aha i mua o ka mea no kona 'āpono 'ana. Inā 'āpono ka mea, e pūlima 'o ia a e mana ana nō ka pila ma ke 'ano he kānāwai kūloko e like me ka ho'ākāka 'ana i loko nei. Inā hō'ole ka mea, e kuhikuhi ka mea i kona mau kū'ē ma laila ma ka palapala a e ho'ihō'i i ka pila i ke kākau 'ōlelo kalana me nā kū'ē i ka pila a ka mea i loko o 'umi mau lā ma hope o ka loa'a 'ana mai (koe na'e nā Po'aono, Lāpule, a me nā lā kulāia ma ke kānāwai). Inā ho'ihō'i 'ole ka mea i ka pila me ka hō'ole i loko o ia wā, e mana ana ia ma ke 'ano he kānāwai kūloko me he mea lā ua pūlima nō ka mea. E hiki nō i ka 'aha ke no'ono'o hou i ke koho 'ana ma ka pila, ma hope o 'elima

lā a i loko o kanakolu mau lā ma hope o ka ho‘iho‘i ‘ia ‘ana o ka pila. Inā, ma ka no‘ono‘o hou ‘ana, e ‘āpono hou ‘ia ka pila ma ke koho ‘ana o ‘elua-hapakolu o nā lālā a pau o ka ‘aha, e hō‘oia ka luna ho‘omalū i ia mea ma ka pila, a ke hō‘oia ‘ia pēlā, e mana ana ka pila ma ke ‘ano he kânāwai kūloko me he mea lā ua pūlima ‘ia nō e ka mea. Inā ‘a‘ole e loa‘a i ka pila ‘elua-hapakolu o ke koho ‘ana a nā lālā a pau o ka ‘aha, e mana‘o ‘ia ‘auane‘i ua hā‘ule.

2. Inā e hō‘ike ‘ia i ka mea kekahi pila e hā‘awi kālā ana, hiki nō i ka mea ke wito i kekahi mau mea a ‘āpana paha o ia mau mea ma ke kāpae ‘ana a ho‘ēmi ‘ana paha i ia mea. E pāhola ia mana wito i nā koina, palena, a ho‘ohāiki paha e kau ‘ia nei no ka ho‘oka‘a ‘ana i kekahi ha‘awina kālā. No ia ‘ano wito, e pāku‘i ka mea ma ka pila, i ka wā e pūlima ai, kekahi ‘ōlelo no nā mea a ‘āpana paha o ia mau mea a ka mea e kū‘ē nei a me nā kumu, a ‘o nā mea a ‘āpana ho‘i o ia mau mea i wito ‘ia pēlā, ‘a‘ole e mana ana ke ‘ole e ‘āpono ‘ia, i loko nō o ka wito ‘ana a ka mea. Hiki ke no‘ono‘o hou ‘ia e ka ‘aha kēlā me kēia mea i wito ‘ia pēlā e like ho‘i me nā pila i hō‘ole ‘ia e ka mea.

3. I loko nō na‘e o nā ho‘ākāka ‘ana o ka ‘āpana o ka māhele 4-3.1, inā hō‘ole ka mea i kekahi pila i ‘āpono ‘ia e ka ‘aha i kūlike me ka māhele 9-5 me 9-6, a i ‘ole kekahi mau mea a ‘āpana paha o ia mau mea, e ho‘iho‘i ka mea i ka pila a me kāna ‘ōlelo i ke kākau ‘ōlelo kalana i loko o ‘umi lā ma hope o ka loa‘a ‘ana mai. Inā e ho‘iho‘i ‘ole ka mea i ia mea me ka hō‘ole i loko o ia wā, e mana ana ia ma ke ‘ano he kânāwai kūloko me he mea lā ua pūlima nō ka mea. E hiki nō i ka ‘aha, i loko o ‘umi mau lā ma hope o ka ho‘iho‘i ‘ia ‘ana o ka pila, ke no‘ono‘o hou i ke koho ma luna o ka pila a e mau‘a‘e i kā ka mea wito e like me ka ho‘ākāka ‘ana ma ka ‘āpana o ka māhele 4-3.1. (Ho‘ololi ‘ia 2010)

Māhele 4-4. Ke ‘Ano o nā Pila, nā Kânāwai Kūloko, a me nā ‘Ōlelo Ho‘oholo. Hiki i ka ‘aha ke ho‘ākāka aku ma o kona mau lula i ke ‘ano a me nā mea o loko o nā pila, nā kânāwai kūloko, a me nā ‘ōlelo ho‘oholo.

Māhele 4-5. Ka Hana ‘ana i Papa Kânāwai Kūloko.

1. E ho‘ololi hou a hō‘ano hou paha ka ‘aha, ma loko o kēlā me kēia makahiki ‘elua, i nā papa kânāwai like ‘ole o nā kânāwai kūloko a pau o ke Kalana.

2. Ma mua o ka ho‘oholo ‘ia ‘ana o kekahi pila e kuhikuhi ana i ka ‘āpono ‘ia ‘ana o kekahi papa kânāwai kūlike, e waiho ‘ia aku ‘ekolu a ‘oi kope o ka papa kânāwai kūlike no ka ho‘ohana ‘ana a me ka nānā ‘ana a ka lehulehu ma ke ke‘ena o ke kākau ‘ōlelo kalana i kanaono a ‘oi mau lā ma mua o ka ho‘oholo ‘ia ‘ana.

PAUKŪ 5 KE KĀKAU ‘ŌLELO KALANA

Māhele 5-1. Ka Ho‘onohono ‘ia ‘ana. Ho‘onoho ‘ia i ke‘ena o ke kākau ‘ōlelo kalana nona ke kākau ‘ōlelo kalana a me nā limahana kūpono.

Māhele 5-2. Ke Kākau ‘Ōlelo Kalana. Ho‘okohu ‘ia ke kākau ‘ōlelo kalana mai kekahi papa inoa moho mai i waiho ‘ia i mua o ka ‘aha e ka papa moho pāloka kū‘oko‘a. E hana ke kākau ‘ōlelo kalana no ka wā noho ‘oihana piha ‘eono makahiki. Hiki ke ho‘okohu hou ‘ia aku ke kākau ‘ōlelo kalana e ka ‘aha he mau wā noho ‘oihana pākahi hou aku he ‘eono makahiki ka lō‘ihi. Hiki i ke kākau ‘ōlelo kalana ke hana a hiki i ka ho‘okohu ‘ia ‘ana o kona hope. Ho‘oholo ‘ia ka uku hana o ke kākau ‘ōlelo kalana a me ka hope kākau ‘ōlelo kalana e ke komikina uku hana. E hiki ke ho‘opau ‘ia ke kākau ‘ōlelo kalana mai kona kūlana aku e ka ‘aha ma nā wā like ‘ole no ka ka ho‘ohana hewa ‘ana i ka mana kūlana, ke koho ‘ana e hana hewa, a i ‘ole ke koho ‘ana e hana ‘ole i ka hana e pono ai kona kūlana hana. (Ho‘ololi ‘ia ka lā 1/7/2023)

Māhele 5-3. Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana. Na ke kākau ‘ōlelo kalana:

1. E lilo ‘o ia ke kākau ‘ōlelo o ka ‘aha.
2. E ho‘oponopono, mālama maika‘i, a e kīloi pono aku i nā puke, nā pepa, a me nā palapala e waiho kūpono ‘ia ma ko ke kākau ‘ōlelo ke‘ena, a e mālama ho‘i ma nā faila ‘oko‘a i nā pila, nā kānāwai kūloko, nā ‘ōlelo ho‘oholo me nā lula, a me nā huina papa kuhikuhi o ia mau mea a i ‘ole o nā kope i kuhu like loa iho a pau.
3. E mālama pono‘ī i ka sila Kalana, e ho‘ohana ‘ia nō no ka hō‘oia ‘ana i nā palapala ‘oihana a me nā kuleana e pono ai i ka hō‘oia‘i‘o ‘ia ‘ana e ke kākau ‘ōlelo kalana i ka ho‘okō mana ‘ana o ke ke‘ena kākau ‘ōlelo kalana.
4. E ho‘okō i nā koho pāloka a pau e mālama ‘ia i loko o ke Kalana e like me ka ho‘ākāka ‘ana o ke kānāwai.
5. E hō‘oia i nā kānāwai kūloko.
6. E ka‘a nō ma lalo o ka ‘ae loio ‘ahahuina a ‘aha, e ho‘āmana ‘ia ke kākau ‘ōlelo e ho‘onohono hou, ho‘ohelu hou, hō‘ano hou, ho‘oma‘aka, kaha kiko, a e māhele i nā ‘ōlelo ho‘ākāka o kēia palapala ho‘okumu a e ho‘opololei i nā hemahema mo‘ohelu a me nā mea i kāpae hewa ‘ia a e ho‘okomo i lepe ki‘i e hō‘ike ana i ka mana‘o a kumu o nā ‘ōlelo ho‘ākāka o kēia palapala ho‘okumu, i kekahi manawa, a e kāpae aku i nā ‘ōlelo ho‘ākāka i hele a kūpono ‘ole, ‘o nā mea nō e like me nā ‘ōlelo ho‘ākāka kino hou e ho‘okō ‘ole ana i ke kānāwai a i ‘ole nā ‘ōlelo ho‘ākāka i ho‘oholo ‘ia he waiwai ‘ole e kekahi ‘aha ho‘okolokolo kūpono. E hiki i ke kākau ‘ōlelo ke pani i kēlā me kēia po‘oinoa

a i 'ole ke'ena o kēia au ma kahi o ka inoa i loa'a ma ka palapala ho'okumu, e like me ka ho'ololi 'ia o ke po'oinoa a i 'ole nā kuleana ma muli o ke kānāwai.

7. Pāpā 'ia ko ke kākau 'ōlelo kalana a me ko ka hope kākau 'ōlelo kalana komo pū 'ana i loko o nā hana ho'onohonoho a ho'omalu kālai'aina a i 'ole ka paipai kālai'aina, a pēlā pū me ka ha'awina i nā hana paipai kālai'aina no kekahi ke'ena pekelala, moku'aina, a kalana e ho'okohu 'ia.

8. E ho'okō i nā kuleana a hana 'ē a'e i kauoha 'ia mai e ka 'aha a i 'ole e ke kānāwai. (Ho'ololi 'ia 2022)

PAUKŪ 6 KA MĀHELE MANA HO'OKŌ

Māhele 6-1. Ka Mana Ho'okō. Hā'awi 'ia ka mana ho'okō o ke Kalana i ka māhele mana ho'okō nāna e ho'ohana aku, a e noho po'o 'ia e ka meia, koe na'e ma ke 'ano i ho'ākāka 'oko'a 'ia ma kēia palapala ho'okumu.

Māhele 6-2. Ka Ho'okohu 'ia 'ana me Ka Ho'opau 'ia 'ana o nā Luna me nā Limahana.

1. 'A'ole e ho'okohu ka luna ho'okele o kekahi ke'ena i ka heluna limahana i 'oi a'e ma luna o nā ha'awina kālā a ka 'aha i ho'oka'awale ai no ia mea.

2. 'A'ole e ho'okohu kekahi luna ho'okohu i kekahi kanaka i ke ke'ena a kūlana paha i ho'oku'u 'ia mai ka 'oihana kīwila aku ma mua o ka hō'ōia 'ia 'ana, ma o ka noi'i pono, o ke kūpono loa o ka mea e ho'okohu 'ia ma kona 'ike a me kona mākaukau e ho'okō i nā kuleana o ia ke'ena a kūlana paha.

3. E pau ka wā noho 'oihana o ka luna ho'okele o kekahi ke'ena i ho'okohu 'ia e ka meia i ka wā e pau ai ka noho 'oihana 'ana o ka meia, akā ho'i, hiki ke ho'opau 'ē 'ia ka noho 'ana o ia luna ho'okele e like me ka ho'ākāka 'ana o kēia palapala ho'okumu. 'A'ole e noho pa'a ia mau luna ma luna a'e o kanaono mau lā ma hope o ko lākou wā noho 'oihana iho, a e ha'alele koke nō ho'i i ko lākou mau kūlana iho ma ka hopena o ia mau lā he kanaono a ma ka ho'okohu 'ia 'ana paha o kekahi hope e like me ka 'ōlelo o kēia palapala ho'okumu, 'o ka mea mua ho'i e kupu a'e ana.

4. Hiki i ka meia ke ho'okohu, ma ke 'ano kūikawā, i ka luna ho'okele o kekahi ke'ena, inā nō ho'i he ke'ena ia e ho'okohu 'ia ai ka luna ho'okele e ka meia, inā 'a'ole i hāpai 'ia a laila i hō'ole 'ia ka inoa o ka mea noho 'oihana e ka 'aha ma lalo o ka 'āpana 5.

5. Inā 'a'ole i ho'ākāka pono 'ē 'ia ma kekahi 'ano 'oko'a ma kēia palapala ho'okumu, i loko o kanaono mau lā o ka noho 'oihana 'ana, a i loko paha o kanaono mau lā ma hope o kekahi hakahaka 'ana, e ho'okohu ka meia i

ka luna ho'oponopono, ka loio 'ahahuina, ka loio ho'opi'i, ka luna waiwai, ka luna hana aupuni, ka luna pāka a hana ho'onanea, ka luna ho'olālā, ka luna 'oihana hale a pono kanaka, ka luna 'oihana wai, ka luna alakau, ka luna mālama nohona 'āina, a me ka luna o ka 'oihana mahi 'ai, me ka waiho 'ana i hō'ike palapala no ka ho'okohu 'ana i mua o ka 'aha. E 'ae a hō'ole paha ka 'aha i ka ho'okohu 'ana i loko o kanaono mau lā ma hope o ka loa'a 'ana o ka palapala ho'okohu mai ka meia mai. Inā hana 'ole ka 'aha i loko o ia mau lā he kanaono, e mana'o 'ia auane'i ua 'āpono 'ia ka ho'okohu 'ana. E noho 'oihana ana ka mea e ho'okohu 'ia nei i ka wā e ho'okohu 'ia ai e ka meia, 'a'ole na'e e ho'omau ana ma ia kūlana ke hō'ole ka 'aha i ka ho'okohu 'ana. Inā hō'ole 'ia ka ho'okohu 'ana e ka 'aha, e ho'okohu hou nō ka meia i loko o kanaono mau lā o ko ka 'aha hō'ole 'ana aku, a e 'ae a hō'ole paha ka 'aha i loko o kanaono mau lā ma hope o ka loa'a 'ana o ka 'ike no ka ho'okohu hou 'ana mai ka meia mai. Inā hana 'ole ka 'aha i loko o ia mau lā he kanaono, e mana'o 'ia auane'i ua 'āpono 'ia ka ho'okohu 'ana.

6. Pāpā 'ia ke koi 'ana i palapala ha'alele 'oihana mai kekahi mea i ho'okohu 'ia i luna ho'okele mai ma ke 'ano he koina ho'okohu. (Ho'ololi 'ia 2022, 2016, 1992, 1984)

Māhele 6-3. Nā Mana a me nā Kuleana o nā Luna Ho'okele o nā Ke'ena.

1. I kūlike me ke kōnāwāi, he mana ko nā luna ho'okele o nā ke'ena e lawelawe i nā hana a pau i pili i nā limahana.

2. Na ka luna ho'okele o kekahi ke'ena e ho'okō i nā kuleana a e ho'ohana i nā mana e like me ka ho'ākāka 'ana i loko nei, a i 'ole ia, e like paha me ke kauoha a ka meia.

3. Hiki nō ke hā'awi 'ia nā mana, nā kuleana, a me nā hana o ka luna ho'okele o kekahi ke'ena i kekahi limahana a mau limahana paha o ia ke'ena e ka luna ho'okele.

Māhele 6-4. Nā Mea Ho'okūpono Kiko'i o nā Luna Ho'okele o nā Ke'ena. Ma luna a'e o nā mea ho'okūpono i 'ōlelo 'ia ma kēia palapala ho'okumu, e hiki nō i ka 'aha, ma o ke kōnāwāi kūloko, ke ho'okumu i mau mea ho'okūpono kiko'i no nā luna ho'okele i ho'okohu 'ia e ka meia. (Ho'ololi 'ia 2016)

PAUKŪ 7 KE KE'ENA O KA MEIA

Māhele 7-1. Ka Ho'onohonoho 'ia 'ana. E ho'onoho 'ia i ke'ena o ka meia nona ka meia a me nā limahana kūpono.

Māhele 7-2. Ke Koho ‘ia ‘ana o ka Meia a me ka Wā Noho ‘Oihana.

1. E koho ‘ia ka mea ma ke koho pāloka kūikawā kaulike e mālama pū ‘ia me nā koho pāloka mua a me nā koho pāloka nui i kēlā me kēia ‘ehā makahiki. ‘O ke koho pāloka kūikawā i mālama pū ‘ia me ke koho pāloka mua i kēlā me kēia ‘ehā makahiki, e kapa ‘ia ana ‘o ke koho pāloka kūikawā mua. ‘O ke koho pāloka kūikawā i mālama pū ‘ia me ke koho pāloka nui i kēlā me kēia ‘ehā makahiki, e kapa ‘ia ana ‘o ke koho pāloka kūikawā ‘alua.

2. E kau ‘ia nā inoa o nā moho a pau e holo ana no ke kūlana mea ma ka pāloka no ke koho pāloka kūikawā mua; koe na‘e inā ho‘i aia he ‘elua moho a emi mai paha, e kau ‘ia nā inoa o nā moho ma ka pāloka no ke koho pāloka kūikawā ‘alua wale nō.

3. Inā he ‘ekolu a ‘oi a‘e paha mau moho holo pāloka, e kau ‘ia nā inoa o nā moho ‘elua i loa‘a ai ka heluna ki‘eki‘e o nā pāloka i loko o ke koho pāloka kūikawā mua ma ka pāloka no ke koho pāloka kūikawā ‘alua; koe na‘e inā aia ho‘i he ‘elua a ‘oi aku paha moho i pa‘i a pa‘i nā heluna ki‘eki‘e o nā pāloka ma ke koho pāloka kūikawā mua, a laila e kau ‘ia nā inoa o nā moho i pa‘i a pa‘i ma ka pāloka o ke koho pāloka kūikawā ‘alua; a inā nō ho‘i e loa‘a i ka moho ho‘okahi ka heluna ki‘eki‘e o nā pāloka ma ke koho pāloka kūikawā mua, a pa‘i a pa‘i nā moho ‘elua a ‘oi aku paha no ke kūlana ‘elua, a laila e kau ‘ia ka inoa o ka moho nona ka heluna ki‘eki‘e a me nā inoa o nā moho i pa‘i a pa‘i ma nā heluna pāloka no ke kūlana ‘elua ma ka pāloka no ke koho pāloka kūikawā ‘alua.

4. Ma ke koho pāloka kūikawā ‘alua, ‘o ka moho nona ka heluna ki‘eki‘e o nā pāloka e kūkala ‘ia aku nō ua koho ‘ia. Inā he ho‘okahi wale nō moho holo no ke kūlana mea, e kūkala ‘ia aku nō ‘o ia ua koho ‘ia, me ka nānā ‘ole ‘ia o ka heluna pāloka i loa‘a maila.

5. E koho nā mea koho pāloka o ke Kalana i mea e noho no ka wā noho ‘oihana he ‘ehā makahiki e ho‘omaka ana ma ka hola ‘umikūmālua awakea ma ka lā ‘elua o Ianuali ma

hope o ke koho ‘ia ‘ana o ka mea. ‘A‘ole e noho ka mea ma luna a‘e o nā wā noho ‘oihana piha ‘elua. (Ho‘ololi ‘ia 2021, 1998)

Māhele 7-3. Nā Mea Ho‘okūpono. Kūpono nō kekahi kupa o ‘Amelika Huipū‘ia no ke

kūlana mea inā he mea koho pāloka ia o ke Kalana a noho ‘o ia ma ke Kalana no ho‘okahi makahiki a ‘oi ma mua iho o ka waiho ‘ana i nā palapala noi holo moho. Ma ka ho‘opau ‘ia ‘ana o ko ka mea noho ‘ana ma ke Kalana, mamuli o ia kūlana e mana‘o ‘ia auane‘i ua ha‘alele ka mea i ke kūlana o ka mea. Inā e ha‘alele ka mea i kona kūlana mea koho pāloka ma ke Kalana, a i ‘ole inā

ho'āhewa 'ia 'o ia i ka peloni, e ha'alele koke ka mea i ke kūlana o ka mea.
(Ho'ololi 'ia 2012)

Māhele 7-4. Ka Uku Hana o ka Meia. Ho'oholo 'ia ka uku hana o ka mea
e ke komikina uku hana. (Ho'ololi 'ia 1986)

Māhele 7-5. Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana. 'O ka mea nō ka
luna ho'oponopono nui o ke Kalana. Na ka mea:

1. E ho'oponopono pololei, a ma o ka luna ho'oponopono paha, i nā
ke'ena a pau i helu papa 'ia ma ka paukū 8 o kēia palapala ho'okumu a me nā
buro 'ē a'e, e like me ka ho'ākāka a ke kānāwai.

2. E ho'okohu i nā limahana kūpono i hā'awi 'ia ai ka ha'awina kālā
e ka 'aha no ia mea.

3. E hana i mau kūlana i hā'awi 'ia ai ka ha'awina kālā no ia mea, a
i 'ole e ho'opau i mau kūlana, eia na'e e ho'ouna 'ia aku i ka 'aha ka hō'ike no
ia mau hana i loko o 'umikūmālima lā o ia mau hana 'ana.

4. E kuapo i nā kūlana 'oihana, ma ke 'ano kūikawā, ma waena o
nā ke'ena a māhele paha o nā ke'ena.

5. E 'ōlelo a'o i ka 'aha no kekahi papa kuhikuhi uku no kēlā me kēia
limahana a luna ho'i o ke Kalana nāna ka uku i ho'ākāka 'oko'a 'ole 'ia ma ke
kānāwai.

6. E ho'omākaukau a e waiho i mo'ohelu kālā hana a i polokalamu
kumu waiwai i kēlā me kēia makahiki i ka 'aha no kona no'ono'o 'ana, i kūlike
ho'i me ka paukū 9.

7. E ho'omalū, ho'oponopono, a ho'okō i ka mo'ohelu kālā hana
kūmakahiki a me ka polokalamu kumu waiwai.

8. E nānā ma ke ka'ina mau i nā mea pili kālā, nā ho'onohonoho 'ia
'ana, a me nā 'ano hana o kēlā me kēia ke'ena o ke Kalana i mea e kōkua ai i
nā ke'ena e ho'okō aku i nā ho'olilo makauli'i o ke kālā o ka lehulehu, a e
ho'oholo i ke kūlike o ia ho'olilo 'ana me nā kānāwai mo'ohelu kālā a me nā
ho'omalū e mana nei.

9. E ho'omākaukau a e hana i nā palapala noi no ke kālā moku'āina,
kālā pekelala, a kālā aupuni 'ē a'e paha ma ka 'ao'ao o ke Kalana.

10. E hā'awi i nā ke'ena a ma waena ho'i o nā ke'ena i nā mana, nā
kuleana, a me nā hana i hā'awi 'ole 'ia a i helu papa 'ē 'ole 'ia paha ma ka paukū
8.

11. E pūlima i nā palapala a ke Kalana e ho'okō ai, e la'a me nā
palapala ho'olilo a me nā 'ano ho'olilo 'ē a'e, koe na'e nā mea a ka luna waiwai
a kekahi luna 'ē a'e paha e pūlima ai mamuli o kona ho'āmana 'ia 'ana ma kēia
palapala ho'okumu, ke kānāwai kūloko, a i 'ole ka 'ōlelo ho'oholo.

12. E waiho i mua o ka ‘aha i nā ‘ōlelo a hō‘ike paha a ka mea e mana‘o ai he kūpono a hikiwawe paha.

13. Ma luna a‘e o nā hō‘ike kūmakahiki, e hana i hō‘ike kū kau e ho‘omaopopo ana i ka lehulehu i nā mana‘o ho‘okō, nā papahana, a me nā hana o ke Kalana.

14. E ‘āpono a e wito paha i nā pila i ho‘oholo ‘ia e ka ‘aha.

15. He leo nō, ‘a‘ohe na‘e he koho pālōka, ma nā hana o nā papa me nā komikina a pau.

16. E komo pū ma nā palapala ‘aelike ‘ao‘ao ‘elua a ‘oi a‘e paha me nā kalana ‘ē a‘e, ka Moku‘āina, a me ‘Amelika Huipū‘ia paha no ka lawelawe ‘ana i kekahi hana a hanana paha e ho‘āmana ‘ia ai ke Kalana e lawelawe aku.

17. E ho‘okō aku i nā ‘ōlelo ho‘ākāka o kēia palapala ho‘okumu, nā kāmāwai kūloko o ke Kalana, a me nā kāmāwai a pau i pili.

18. E ho‘ohana aku i nā mana ‘ē a‘e a e ho‘okō ho‘i i nā kuleana ‘ē a‘e e like me ke kuhikuhi ‘ia ‘ana ma kēia palapala ho‘okumu a ma ke kāmāwai paha. (Ho‘ololi ‘ia 1984)

Māhele 7-6. Ka Hakahaka ma ke Kūlana.

1. E pani ‘ia ka hakahaka ma ke kūlana o ka mea no ke koena o ka wā i pau ‘ole penei:

a. Inā ma lalo o ho‘okahi makahiki ka wā i pau ‘ole, e kū ka luna ho‘oponopono ‘o ia ka mea. Inā hakahaka ke kūlana o ka luna ho‘oponopono a i ‘ole ma nā wā i hiki ‘ole ai i ka luna ho‘oponopono ke hana aku, e kū ka luna waiwai ‘o ia ka mea.

b. Inā he ho‘okahi makahiki a ‘oi ka wā i pau ‘ole, e pani ‘ia ka hakahaka ma o kekahi koho pālōka kūikawā i kāhea ‘ia e ka ‘aha i loko o kanakolu mau lā a e mālama ‘ia a‘e i loko o kanaiwa mau lā ma hope o ka hakahaka ‘ana. A laila e koho nā mea koho pālōka o ke Kalana i kekahi hope me nā mea ho‘okūpono e pono ai ke pani ‘ana i ka hakahaka no ke koena o ka wā noho ‘oihana. Inā ‘a‘ole i loa‘a i kekahi moho holo pālōka ka hapa nui o nā pālōka i waiho ‘ia no ke pani ‘ana i ia hakahaka, a laila, i loko o ‘umikūmālima mau lā ma hope o ia koho pālōka, e kāhea ka ‘aha i kekahi koho pālōka ‘alua e mālama ‘ia a‘e i loko o kanahā mau lā ma hope o ke koho pālōka mua. ‘O nā moho ma ia koho pālōka ‘alua, ‘o ia nā moho ‘elua me ka heluna nui o nā pālōka ma ke koho pālōka mua. Inā e mālama ‘ia kekahi koho pālōka kūikawā a koho pālōka nui paha ma ke Kalana ma hope o kanakolu lā a i loko o ho‘okahi haneli kanawalu lā ma hope o ka hakahaka ‘ana, a laila e mālama pū ‘ia ke koho pālōka me ia koho pālōka ‘ē a‘e.

2. Ma mua o ka wā e koho ‘ia ai ka mea hou mamuli o ka hakahaka ‘ana, i ka ha‘alele pōkole ‘ana paha o ka mea mai ka Moku‘āina aku, a i ‘ole i ke ‘ano kūikawā o ka hiki ‘ole o ka mea, a laila e kū ka luna ho‘oponopono ‘o ia

ka mea. Inā 'a'ohē luna ho'oponopono a hiki 'ole paha i ka luna ho'oponopono ke hana aku, e kū ka luna waiwai 'o ia ka mea. I ka wā e ha'alele pōkole ai ka mea i ke Kalana, a e ha'alele kūikawā paha, hiki i ka mea ke kuhi aku e kū ka luna ho'oponopono a i 'ole, i ka loa'a 'ole a i ke ka'awale 'ole paha o ka luna ho'oponopono, e kū ka luna waiwai 'o ia ka mea. (Ho'ololi 'ia 1988)

PAUKŪ 8 NĀ KE'ENA KALANA

E 'ike 'ia a e ho'omau 'ia nō ho'i nā ke'ena Kalana i wehewehe 'ia ma hope a'e nei.

MOKUNA 1 KE'ENA HO'OPONOPONO

Māhele 8-1.1. Ka Ho'onohonoho 'ia 'ana. Ho'onoho 'ia ke ke'ena ho'oponopono nona ka luna ho'oponopono a me nā limahana kūpono.

Māhele 8-1.2. Ka Luna Ho'oponopono. Ho'okohu 'ia ka luna ho'oponopono e ka mea me ka 'āpono o ka 'aha a hiki ke ho'opau 'ia e ka mea. Pono ka luna ho'oponopono i 'elima makahiki a 'oi ma ke kūlana ho'oponopono, ma ka 'oihana lehulehu a 'oihana pono'ī paha, a i 'ole ma nā mea 'elua. (Ho'ololi 'ia 2016)

Māhele 8-1.3. Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana. Na ka luna ho'oponopono e:

1. Noho ma ke 'ano he ukali ho'oponopono mua no ka mea.
2. Ho'oponopono i nā hana ho'oponopono o kēlā mau buro, ke'ena, papa, a komikina a ka mea e kauoha ai.
3. Loiloi i ka ho'oponopono 'ana a me nā hana 'ana o kēlā me kēia buro.
4. Kuhikuhi aku i nā kūlana o ka hana ho'oponopono e hahai 'ia e nā buro a pau ma lalo o ka ho'oponopono 'ana o ka luna ho'oponopono.
5. Ho'oponopono a e ho'onohonoho i kēlā mau hana i wehewehe 'ia ma nā 'āpana o ka māhele 7-5.6, 7-5.7, me 7-5.8.
6. Ho'okō i nā kuleana a me nā hana 'ē a'e a pau i koi 'ia ma kēia palapala ho'okumu a i kauoha 'ia paha e ka mea.

MOKUNA 2

KE'ENA O KA LOIO 'AHAHUINA

Māhele 8-2.1. Ka Ho'onohonoho 'ia 'ana. Ho'onoho 'ia ke ke'ena o ka loio 'ahahuina nona ka loio 'ahahuina a me nā limahana kūpono.

Māhele 8-2.2. Ka Loio 'Ahahuina. Ho'okohu 'ia ka loio 'ahahuina e ka mea, mai kekahi papa inoa moho i waiho 'ia me ka mea e ka papa moho pāloka kū'oko'a, a i like nō me ka mea i ho'ākāka 'ia ma ka 'āpana 13-2 me ka 'āpono o ka 'aha a e hiki ke ho'opau 'ia e ka mea me ka 'āpono o ka 'aha. 'O ka loio 'ahahuina he loio laikini 'ia no ka lawelawe 'ana me ke kūlana maika'i i mua o ka 'Aha Ki'eki'e o ka Moku'āina, a ua lawelawe ho'i i ka 'oihana loio no nā makahiki 'elima a 'oi. (Ho'ololi 'ia ka lā 1/7/2023, 2016, 1992)

Māhele 8-2.3. Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana. Na ka loio 'ahahuina e:

1. Ho'okohu i mau hope loio 'ahahuina a me nā limahana kūpono e like me ka ho'āmāna 'ia e ka 'aha. Ho'oku'u 'ia nā hope loio 'ahahuina mai ka 'oihana kīwila aku a e hana nō mamuli o ka mana'o o ka loio 'ahahuina.

2. Lilo 'o ia ka mea kuhikuhi kānāwai mua a loio ho'i ma ka 'ao'ao o ke Kalana 'o Maui; 'o ia ho'i ka 'aha, ka mea, nā ke'ena a pau, nā papa a komikina a pau; a me nā luna a limahana ho'i ma nā mea i pili i ko lākou mau kuleana 'oihana, inā 'a'ole hō'ike 'oko'a 'ia ma kēia palapala ho'okumu.

3. Kū ma ka 'ao'ao o ke Kalana ma nā hihia kānāwai a pau.

4. Ho'okō i nā kuleana a me nā hana 'ē a'e e kupu a'e ana ma ke ke'ena a e koi 'ia paha ma ke kānāwai. (Ho'ololi 'ia 2016, 2002)

Māhele 8-2.4. Ka Ho'okō Hana Kānāwai. E ili nā hana kānāwai e kū'ē ana i ke Kalana ma luna o ka loio 'ahahuina a i kekahi hope paha.

MOKUNA 3

KE'ENA O KA LOIO HO'OPI'I

Māhele 8-3.1. Ka Ho'onohonoho 'ia 'ana. Ho'onoho 'ia ke ke'ena o ka loio ho'opi'i nona ka loio ho'opi'i a me nā limahana kūpono.

Māhele 8-3.2. Ka Loio Ho'opi'i. Ho'okohu 'ia ka loio ho'opi'i e ka mea mai kekahi papa inoa moho i waiho 'ia me ka mea e ka papa moho pāloka kū'oko'a, a i like nō me ka mea i ho'ākāka 'ia ma ka 'āpana 13-2 me ka 'āpono o ka 'aha a e hiki ke ho'opau 'ia e ka mea me ka 'āpono o ka 'aha. 'O ka loio

ho'opi'i he loio laikini 'ia no ka lawelawe 'ana me ke kulanā maika'i i mua o ka 'Aha Ki'eki'e o ka Moku'āina, a ua lawelawe ho'i i ka 'oihana loio no nā makahiki 'elima a 'oi. (Ho'ololi 'ia ka lā 1/7/2023, 2016, 1992)

Māhele 8-3.3. Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana. Na ka loio ho'opi'i e:

1. Ho'okohu i mau hope loio ho'opi'i a me nā limahana kūpono e like me ka ho'āmāna 'ia 'ana e ka 'aha. Ho'oku'u 'ia nā hope loio ho'opi'i mai ka 'oihana kīwila aku a e hana nō mamuli o ka mana'o o ka loio ho'opi'i.

2. Hele i kēlā me kēia 'aha ho'okolokolo ma ke Kalana a e lawelawe, ma ka 'ao'ao o ka lehulehu, i nā ho'opi'i a pau i laila no nā hana hewa kū'e i nā kānāwai o ka Moku'āina me nā kānāwai kūloko a lula ho'i o ke Kalana.

3. Hiki kino a'e i kēlā me kēia hihia kalaima e loli ai kahi o ka hana ho'okolokolo mai ke Kalana aku, a e ho'opi'i i ia hihia ma nā kahua ho'okolokolo like 'ole i ho'onoho 'ia ai a ho'opau 'ia paha ia mea.

4. Ho'omaka i nā ho'opi'i, a i 'ole e kauoha i ka luna māka'i e hana pēlā, i mua o kekahi luna kānāwai o ka 'aha ho'okolokolo kūpono no ka hopu 'ana i ka po'e i ho'opi'i 'ia a i ho'ohuoi kumu kūpono 'ia paha no ka hewa kū'e i ka lehulehu i ka wā e loa'a ai i ka loio ho'opi'i he hō'ike no ka hana 'ia 'ana o ia mau hewa, a no ia hana, e alaka'i a'e i nā hihia kalaima i mua o kekahi luna kānāwai o ka 'aha ho'okolokolo kūpono, ma ka hiki kino 'ana, ma o kekahi hope, a ma o ka luna ho'opi'i 'ē a'e paha a ka loio ho'opi'i e kuhi ai.

5. Kākau i nā palapala ho'opi'i a pau a e hiki kino i mua o ke kiule nui i nā wā a pau e waiho 'ia aku ai nā hihia i mua ona no kona no'ono'o 'ana. 'A'ole e ke'ake'a kekahi mea ma loko nei i ka lawelawe 'ia 'ana o nā ho'okolokolo 'ana e kekahi loio pono'i i mua o ka luna kānāwai a 'aha kākau paha ma lalo o ke alaka'i 'ana a ka loio ho'opi'i.

6. Ho'opi'i aku i nā hana kū'e kānāwai lama i mua o ka papa ho'okolokolo ho'omalua lama.

7. Ho'okō i nā kuleana a me nā hana 'ē a'e i kauoha 'ia e ka mea.

MOKUNA 4 KE'ENA WAIWAI

Māhele 8-4.1. Ka Ho'onohonoho 'ia 'ana. Ho'onoho 'ia ke ke'ena waiwai nona ka luna waiwai a me nā limahana kūpono.

Māhele 8-4.2. Ka Luna Waiwai. Ho'okohu 'ia ka luna waiwai e ka mea me ka 'āpono o ka 'aha, a hiki ke ho'opau 'ia e ka mea. Pono ka luna waiwai i 'elima makahiki a 'oi ma ke kulanā kālā, ma ka 'oihana lehulehu a 'oihana pono'i

paha, 'ekolu a 'oi o ia mau makahiki ma ke kŭlana ho'oponopono. (Ho'ololi 'ia 2016)

Māhele 8-4.3. Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana. Na ka luna waiwai e:

1. Ho'omākaukau i nā pila no ka 'ohi 'ana i nā kālā i 'ai'ē 'ia i ke Kalana, a i 'ole e ho'āmana i ka ho'omākaukau 'ia 'ana o ia mea e nā ke'ena 'ē a'e o ke aupuni Kalana, ma lalo o ka ho'oponopono laulā 'ana o ka luna.

2. 'Ohi a 'ae mai i nā kālā i 'ai'ē 'ia a i hiki paha ke lawe 'ia e ke Kalana, a e ho'opuka aku i palapala ho'oka'a no ia mea, a i 'ole e ho'āmana i nā ke'ena 'ē a'e e hana pēlā ma lalo o nā kŭlana i kuhikuhi 'ia e ka luna waiwai.

3. Mālama pololei a piha ho'i i ka mo'ohelu o nā loa'a a me nā ho'oka'a 'ana aku.

4. Mālama a e ho'oponopono i ka waihona waiwai a e ho'okomo i nā kālā a ke Kalana i loko o nā waihona a me nā wahi i ho'āmana 'ia ma ke kānāwai e kō ai nā koina i kuhikuhi 'ia ma ke kānāwai.

5. Hana i nā 'aelike no nā hana a nā limahana hai kŭ'oko'a, 'o ia ho'i nā limahana i ho'olimalima 'ia no nā hana aupuni a me nā kauka Kalana, a e 'ae i ka ho'oka'a 'ia 'ana o nā lilo, i kŭlike ho'i me nā mana'o ho'okō i ho'okumu 'ia e ka 'aha.

6. Mālama i ke kuleana o ka ho'opuka 'ana a me ke kŭ'ai 'ana aku i nā bona, ka ho'oka'a 'ana i ka uku kuala ma luna o nā bona, a me ka uku pāna'i 'ana i nā bona o ke Kalana.

7. Ho'omākaukau a e ho'opuka aku i nā kīko'o kālā a me nā pila kīko'o.

8. Ho'omākaukau i nā papa uku hana a me nā papa ha'awina ho'omau.

9. Kŭ'ai aku i ka waiwai pa'a i uku 'ole 'ia ai nā 'auhau no nā hana hou a 'auhau waiwai pa'a paha i loko o ka wā i kuhikuhi 'ia, a e ho'oku'u aku i ka waiwai pa'a a waiwai lewa paha i pono 'ole i kekahi ke'ena o ke Kalana, i kŭlike ho'i me nā mana'o ho'okō i ho'okumu 'ia e nā kānāwai kŭloko, inā nō ho'i e ho'okō 'ia kēlā me kēia palapala ho'olilo a me nā 'ano ho'olilo 'ē a'e e ka mea.

10. Ho'olimalima i ka waiwai o ke Kalana a e hā'awi aku i nā palapala 'ae e ho'ohana, i kŭlike ho'i me nā mana'o ho'okō i ho'okumu 'ia e ka 'aha.

11. Ho'omākaukau a e mālama i papa helu waiwai kŭmau o nā 'āina a pau a me nā pono hana a mea 'ē a'e paha ma lalo o ke Kalana, nona iho, a i ho'olimalima 'ia a ho'omalua 'ia paha e ke Kalana.

12. Nānā i nā papa helu waiwai pa'a kŭ i ka 'auhau no nā hana hou o ka lehulehu i hiki ke ana 'ia ma mua o ka 'āpono 'ana a ka 'aha, a e ho'opuka i pila kākī no ia mea ma hope o ka 'āpono 'ia 'ana.

13. Kahu pono i nā bona ho'opa'a no kēlā me kēia luna, koe na'e ka bona ho'opa'a no ka luna waiwai, na ke kākau 'ōlelo kalana e kahu pono.

14. Waiho aku, i kēlā me kēia hapahā makahiki, i ka 'aha ma o ka mea, i palapala hō'ike o nā loa'a me nā lilo no ka hapahā makahiki o mua iho a no ka makahiki pili kālā, a hiki i, a me ka ho'okomo pū 'ana i, ka hapahā makahiki o mua iho. E kākau piha 'ia a lawa ia palapala hō'ike e kuhikuhi akāka aku i nā ha'awina kālā, nā kālā i ho'oka'awale 'ia, a me nā pu'u kālā i mea e hō'ike pono aku ai i ke kūlana kālā o ke Kalana a me ke kūlana kālā o kēlā me kēia buro a ke'ena ho'okō ho'i. E waiho 'ia kekahi kope o ka palapala hō'ike me ke kākau 'ōlelo kalana i palapala ho'i no ka lehulehu.

15. Ho'oponopono i ka hana 'auhau waiwai pa'a o ke Kalana.

16. Ho'okō i nā kuleana a me nā hana 'ē a'e i kauoha 'ia e ka mea. (Ho'ololi 'ia 1992)

MOKUNA 5 KE'ENA HANA AUPUNI

Māhele 8-5.1. Ka Ho'onohonoho 'ia 'ana. Ho'onoho 'ia ke ke'ena hana aupuni nona ka luna a me nā limahana kūpono. (Ho'ololi 'ia 2006, 2002, 1996, 1992)

Māhele 8-5.2. Ka Luna Hana Aupuni. Ho'okohu 'ia ka luna hana aupuni e ka mea me ka 'āpono o ka 'aha, a hiki ke ho'opau 'ia e ka mea. Pono ka luna hana aupuni i 'elima makahiki a 'oi ma ke kūlana ho'oponopono, ma ka 'oihana lehulehu a 'oihana pono'ī paha, a i 'ole ma nā mea 'elua. (Ho'ololi 'ia 2016, 2006, 2002, 1992)

Māhele 8-5.3. Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana. Na ka luna hana aupuni e:

1. Ho'oponopono i nā kānāwai kūloko no ke kūkulu 'ana, no nā hale noho, a no ka ho'omāhele 'ana i ka 'āina noho i kaiahale, me nā lula ho'i i 'āpono 'ia ma lalo o laila.

2. 'Āpono i nā mana'o ho'okele i hāpai 'ia no nā kaiahale e kūlike ana me ke kānāwai kūloko no nā kaiahale.

3. E ho'olālā, ho'onohonoho, kūkulu, a mālama i nā alanui o ke Kalana, a me nā 'ōnaehana ho'okahe wai a kāohi wai hālana ho'i.

4. E ho'okō i nā kuleana a me nā hana 'ē a'e e like me ke kauoha a ka mea. (Ho'ololi 'ia 2006, 2002, 1996, 1992)

MOKUNA 6

KE'ENA PĀKA A HANA HO'ONANEA

Māhele 8-6.1. Ka Ho'onohonoho 'ia 'ana. Ho'onoho 'ia ke ke'ena pāka a hana ho'onanea nona ka luna pāka a hana ho'onanea a me nā limahana kūpono.

Māhele 8-6.2. Ka Luna Pāka a Hana Ho'onanea. Ho'okohu 'ia ka luna pāka a hanaho'onanea e ka mea me ka 'āpono o ka 'aha, a hiki ke ho'opau 'ia e ka mea. Pono ka luna pāka a hana ho'onanea i 'elima makahiki a 'oi ma ke kūlana ho'oponopono, ma ka 'oihana lehulehu a 'oihana pono'i paha, a i 'ole ma nā mea 'elua. (Ho'ololi 'ia 2016)

Māhele 8-6.3. Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana. Na ka luna pāka a hana ho'onanea e:

1. Ho'olālā, ho'onohonoho, kūkulu, mālama, a lawelawe i nā pono pāka a wahi ho'onanea like 'ole ma lalo o ka ho'oponopono 'ana o ke Kalana.
2. Ho'omōhala a e ho'okumu i polokalamu no nā hana mo'omeheu, nā hana ho'onanea, a me nā hana walea 'ē a'e no nā kākā o ke Kalana.
3. Ho'okō i nā kuleana a me nā hana 'ē a'e e like me ke kauoha a ka mea.

MOKUNA 7

KE'ENA KINAI A PALEKANA O KA LEHULEHU

Māhele 8-7.1. Ka Ho'onohonoho 'ia 'ana. Ho'onoho 'ia ke ke'ena kinai ahi a palekana o ka lehulehu nona ke komikina kinai ahi a palekana o ka lehulehu, ka luna kinai ahi, a me nā limahana kūpono. (Ho'ololi 'ia 2002, 1986)

Māhele 8-7.2. Ke Komikina Kinai Ahi a Palekana o ka Lehulehu. He 'eiwa lālā o ke komikina kinai ahi a palekana o ka lehulehu i ho'okohu 'ia e ka mea me ka 'āpono o ka 'aha.

Na ke komikina kinai ahi a palekana o ka lehulehu e:

1. 'Āpono i nā lula e like me kona mana'o he pono no ka mālama 'ana i kāna hana a me ka ho'oponopono 'ana i nā mea i ho'okuleana 'ia maila ma ke kākāwai.
2. Nānā a e waiho i mua o ka mea ke noi a ke ke'ena kinai ahi a palekana o ka lehulehu i ha'awina kālā kūmakahiki no nā hana a ke ke'ena.
3. Nānā i nā hana a ke ke'ena kinai ahi a palekana o ka lehulehu a me ka buro mālama ulia pōpilikia o ke Kalana 'o Maui, a e hā'awi i nā 'ōlelo a'o

no nā ho'ololi 'ana i mana'o 'ia e 'oi a'e ai paha ka lawelawe 'ana i nā hana pili ulia pōpilikia a me ka ho'olako 'ana i nā hana ho'opalekana no ka lehulehu.

4. 'Ae mai, nānā, a noi'i aku i nā ho'opi'i i waiho 'ia mai e ka lehulehu no ka hana a ke ke'ena kinai ahi a palekana o ka lehulehu a me kona mau lālā paha, a e waiho i palapala hō'ike no nā mea i 'ike 'ia a me nā 'ōlelo a'o i mua o ka luna kinai ahi no ka ho'oholo 'ana.

5. Nānā a e loiloi, i kēlā me kēia makahiki, i ka hana a ka luna kinai ahi, a e waiho i palapala hō'ike i mua o ka mea a me ka 'aha.

6. Waiho i palapala hō'ike kūmakahiki i mua o ka mea a me ka 'aha no nā hana a ke komikina.

7. Loa'a nā mana a me nā kuleana 'ē a'e e like me ka ho'ākāka 'ana ma ke kānāwai.

Koe na'e ma ka hana noi'i a me nā mea i ho'ākāka 'ia ma kekahi 'ano 'oko'a ma kēia palapala ho'okumu, 'a'ole e kakekake ke komikina me ona mau lālā paha, ma kekahi 'ano i loko o nā ho'oponopono 'ana o ke ke'ena. (Ho'ololi 'ia 2016, 2012, 2002)

Māhele 8-7.3. Ka Luna Kinai Ahi. Ho'okohu 'ia a hiki ke ho'opau 'ia ka luna kinai ahi e ke komikina kinai ahi a palekana o ka lehulehu. Hiki ke ho'opau 'ia ka luna kinai ahi e ke komikina kinai ahi a palekana o ka lehulehu ma hope wale nō o kona ho'omaopopo 'ia 'ana ma ke kākau 'ana i nā ho'opi'i e ho'oku'u 'ia ai ka luna kinai ahi, a ma hope ho'i o kona ho'olohe 'ia 'ana i mua o ke komikina. Pono ka luna kinai ahi i 'elima makahiki a 'oi ma ke kūlana kinai ahi, 'ekolu a 'oi o ia mau makahiki ma ke kūlana ho'oponopono. (Ho'ololi 'ia 2002)

Māhele 8-7.4. Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana. Na ka luna kinai ahi e:

1. Lilo 'o ia ka luna ho'okele o ke ke'ena.

2. Ho'olako a e lawelawe i ke kinai ahi 'ana, ka ho'opakele 'ana, ka ho'opakele a ho'opalekana ma kapa kai a ma ke kai, a me ka lawena hiki mua ma nā ulia pōpilikia no ka ho'opakele 'ana i ke ola a me ka waiwai mai nā ahi mai a me nā 'ano ulia pōpilikia 'ē a'e e kupu a'e ana ma ka 'āina, ke kai, a me nā wahi weliweli, pēlā pū me ka ho'ēmi 'ana a me ka ho'opa'a 'ana i nā mea ho'opō'ino a me nā ulia e pili ana i ia 'ano mea.

3. Mālama i mau polokalamu a'o lehulehu no ka pale 'ana i ke ahi, ka ho'opakele a ho'opalekana ma kapa kai a ma ke kai, a no ka palekana o ka lehulehu.

4. Ho'oma'ama'a, ho'olako, mālama, a ho'oponopono i ka pū'ali kinai ahi, ka ho'opakele a ho'opalekana ma kapa kai a ma ke kai, a me nā limahana ho'opakele ulia pōpilikia.

5. Noi'i aku i ke kumu, ka ho'omaka 'ana, a me nā kūlana o nā ahi.
6. 'Āpono i mau lula i pili i ka ho'omalua kanaka a waiwai ho'i mai nā ahi mai.

7. Nānā mau i nā kūlana no ke kūkulu 'ana a me ka noho 'ana ma nā hale no ka pale 'ana i ke ahi a me ka palekana o ke ola, a e 'āpono i nā mana'o ho'okele no ke kūkulu 'ana e like me ka ho'ākāka 'ana ma ke kāmāwai.

8. Ho'okō i nā mana a me nā kuleana 'ē a'e i kauoha 'ia e ke komikina, a i 'ole e like me ka ho'ākāka 'ana ma ke kāmāwai. (Ho'ololi 'ia 2012, 2002, 1992, 1984)

MOKUNA 8 KE'ENA HO'OLĀLĀ

Māhele 8-8.1. Ka Ho'onohonoho 'ia 'ana. Ho'onoho 'ia ke ke'ena ho'olālā nona ke komikina ho'olālā o Maui, ke komikina ho'olālā o Moloka'i, a me ke komikina ho'olālā o Lāna'i, he luna ho'olālā, he papa no nā noi kū'ē lula a me nā ho'opi'i, a me nā limahana kūpono. (Ho'ololi 'ia 1996, 1992, 1988)

Māhele 8-8.2. Ka Luna Ho'olālā. Ho'okohu 'ia ka luna ho'olālā e ka meia me ka 'āpono o ka 'aha, a hiki ke ho'opau 'ia e ka meia. Pono ka luna ho'olālā i 'elima makahiki a 'oi ma ke kūlana ho'olālā, 'ekolu a 'oi o ia mau makahiki ma ke kūlana ho'oponopono, ma ka 'oihana lehulehu a 'oihana pono'i paha, a i 'ole ma nā mea 'elua. (Ho'ololi 'ia 2016)

Māhele 8-8.3. Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana. Na ka luna ho'olālā e:

1. Lilo 'o ia ka luna ho'okele o ke ke'ena ho'olālā.
2. Hana ma ke 'ano he luna ho'olālā mua o ke Kalana a ma ke 'ano he loa a 'oa'o no ka meia, ka 'aha, a me nā komikina ho'olālā ma kēlā me kēia hana ho'olālā a me nā mea i pili.

3. Hā'awi i nā 'ōlelo a'o no ka ho'oponopono hou o ka mana'o ho'okele laulā i loko o kēlā me kēia 'umi makahiki no ke alaka'i 'ana i ka ho'omōhala 'ia 'ana o ke Kalana.

4. Ho'omākaukau, ho'oponopono, a ho'okō i nā polokalamu ho'olālā kūlewa.

5. Ho'omākaukau, ho'oponopono, a ho'okō i ka polokalamu mālama kumu waiwai pili mo'omeheu.

6. Ho'omākaukau, ho'oponopono, a ho'okō i nā kāmāwai kūloko ho'okumu kā'e'i, nā palapala'āina kā'e'i me nā lula kā'e'i, a me nā ho'ololi a ho'oponopono 'ana paha ma laila.

7. Nānā i ka papa helu o nā papahana ho'omāhuahua kumu waiwai hou a ke Kalana ho'i e no'ono'o nei a e hā'awi i nā 'ōlelo a'o no ke ka'ina ko'iko'i o ia mau papahana i ka mea.

8. Ho'okō i nā kuleana a me nā hana 'ē a'e e like me ke koi 'ana a ke kânāwai, a l'ole e like me ke kauoha a ka mea. (Ho'ololi 'ia 2002, 1996)

Māhele 8-8.4. Nā Komikina Ho'olālā. He 'eiwa lālā o kēlā me kēia komikina ho'olālā i ho'okohu 'ia e ka mea a i 'āpono 'ia e ka 'aha. He pono nō nā lālā o kēlā me kēia komikina ho'olālā ke noho kupa ma ka mokupuni āna e noho ai he lālā komikina ho'olālā. 'O nā luna o nā ke'ena kumuwaiwai 'Ōiwi, hana aupuni, ho'oponopono kumuwaiwai kuluma, a me ka papa 'oihana wai, e lilo lākou i lālā o ko lākou 'oihana iho, me ka hiki 'ole ke koho pāloka no nā komikina pākahi.

E ho'okō aku nā komikina ho'olālā pākahi i kona mau mana, kuleana, a hana ho'i penei:

1. Na ke komikina ho'olālā o Maui ia wahi nona ka mokupuni 'o Maui lāua 'o Kaho'olawe a me nā mokupuni 'ē a'e a pau e moe ana ma loko o 'ekolu mile ana moana mai ia mau kapa kai aku, a me nā kai e ho'opuni ana ma laila. No nā lālā 'eiwa, pono nō ke komo pū ho'okahi ma ka li'ili'i loa, a 'elua ma ka nui loa, lālā e noho kupa ana ma kēlā me kēia 'āpana noho ma ka mokupuni 'o Maui.

2. Na ke komikina ho'olālā o Moloka'i ia wahi nona ka mokupuni 'o Moloka'i a me nā mokupuni 'ē a'e a pau e moe ana ma loko o 'ekolu mile ana moana mai ia mau kapa kai aku, a me nā kai e ho'opuni ana ma laila, koe na'e kēlā māhele o ka mokupuni 'o Moloka'i i ho'okoe 'ia aku mai ko ke Kalana kuleana e nā kânāwai moku'āina.

3. Na ke komikina ho'olālā o Lāna'i ia wahi nona ka mokupuni 'o Lāna'i a me nā mokupuni 'ē a'e a pau e moe ana ma loko o 'ekolu mile ana moana mai ia mau kapa kai aku, a me nā kai e ho'opuni ana ma laila.

Na ke komikina ho'olālā kūpono e:

1. A'oa'o i ka mea, ka 'aha, a me ka luna ho'olālā ma nā mea e pili ana i nā polokalamu ho'olālā.

2. Nānā i ka mana'o ho'okele laulā a me nā ho'oponopono hou o laila i ho'omākaukau 'ia e ka luna ho'olālā a ma ke noi paha a ka 'aha. E mālama ke komikina i mau hālāwai ho'olohe ākea no nā mana'o ho'okele a me nā ho'oponopono hou o laila, a e hā'awi aku i ia mau mea, pū nō me nā mea i 'ike 'ia a me nā 'ōlelo a'o, i ka 'aha no ka no'ono'o 'ana a me ka hana 'ana, ma mua o ho'okahi haneli kanawalu mau lā ma hope o ka hālāwai ho'olohe ākea hope loa.

3. Nānā i nā kānāwai kūloko ho'ohana 'āina a me nā ho'ololi 'ē a'e i hāpai 'ia ma laila i ho'omākaukau 'ia ho'i e ka luna a 'aha paha, a ma hope o nā hālāwai ho'olohe ākea, e hā'awi i ia mau kānāwai kūloko me nā mea i 'ike 'ia a me nā 'ōlelo a'o ma luna o ia mea i ka 'aha no ka no'ono'o 'ana a me ka hana 'ana, ma mua o ho'okahi haneli iwakālua mau lā ma hope o ka hālāwai ho'olohe ākea hope loa.

4. Kū nō 'o ia ka mana ma nā mea a pau e pili ana i ke kānāwai Mālama Kā'eī Kapa Kai.

5. 'Āpono i nā lula i kūlike me nā kānāwai kūloko ho'ohana 'āina a kānāwai paha.

6. Loa'a nā mana a me nā kuleana 'ē a'e e like me ka ho'ākāka 'ana ma ke kānāwai. (Ho'ololi 'ia lulai 1, 2024; 2002; 1992; 1988)

Māhele 8-8.5. Ka Mana'o Ho'okele Lauā a me nā Mana'o Ho'okele Kaiāulu.

1. E hana 'ia ka mana'o ho'okele lauā ma hope o ke ka'ana mana'o 'ana mai o nā buro Moku'āina a Kalana ho'i a me ka lehulehu, a e ho'okahua 'ia ho'i mamuli o ka mana'o ho'okō kūpono a me ka 'ike kūpono.

2. Na ka mana'o ho'okele lauā e: kuhi i nā ana ho'ohālike i makemake 'ia no ka heluna kanaka a me ka ho'omōhala nohona no kēlā me kēia mokupuni a māhele 'āina i loko o ke Kalana; no'ono'o a lawelawe i nā pilikia kū kahi a me nā mea e pono ai kēlā me kēia mokupuni a māhele 'āina ho'i; wehewehe i nā pōmaika'i a me nā hopena pili kanaka, pili waiwai, me ka pili 'āina ho'i mamuli o nā hana ho'omōhala e no'ono'o 'ia ana; a e ho'opa'a aku i ke ka'ina, nā ana ho'ohālike, a me nā 'ano i makemake 'ia no nā hana ho'omōhala o hope a'e. E hō'ike ka mana'o ho'okele lauā i nā pahu hopu e ho'okō ai, nā makakoho, nā mana'o ho'okō, a me nā hana ho'okō e lawelawe ai i pili ho'i i ka nui o ka heluna kanaka, nā palapala'āina ho'ohana 'āina, nā lula ho'ohana 'āina, nā 'ōnaehana alakau, kahi o nā hale lehulehu a kaiāulu ho'i, nā 'ōnaehana wai a lawe mea 'ino, kahi e hele ai nā malihini, ka ho'onohonoho kūlanakauhale, a me nā mea 'ē a'e i pili i ka hana ho'omōhala.

3. E hā'awi ka luna ho'olālā i kekahi palapala hō'ike i kēlā me kēia makahiki, e wehewehe piha ana i ka ho'ohana 'ia 'ana a me ka ho'okō 'ia 'ana o ka mana'o ho'okele lauā a me nā mana'o ho'okele kaiāulu, i ka mea a me ka 'aha.

4. E ho'okumu 'ia he kōmike a'oa'o maka'āinana kaiāulu no kēlā me kēia māhele ho'olālā kaiāulu. He 'umikūmākolū mau lālā o kēlā me kēia kōmike a'oa'o maka'āinana kaiāulu, a e ho'okohu 'ia 'eiwa o lākou e ka 'aha a 'ehā o lākou e ka mea. Na kēlā me kēia kōmike a'oa'o maka'āinana kaiāulu e nānā a e hā'awi i nā 'ōlelo a'o ma nā ho'oponopono hou o ka mana'o ho'okele kaiāulu no kona māhele ho'olālā kaiāulu iho. E mau ka noho 'ana o kēlā me kēia kōmike

a'oa'o maka'āinana kaiāulu a i ka 'āpono 'ia, ka ho'ololi 'ia, a i ka hō'ole 'ia paha o kāna mau ho'oponopono hou e ka 'aha, a e mau aku nō ho'i a i ka 'āpono 'ia, ka ho'ololi 'ia, a i ka hō'ole 'ia paha o ia hana e ka mea.

5. E hō'ike piha nā mana'o ho'okele kaiāulu i hana 'ia a i ho'oponopono hou 'ia e nā kōmike a'oa'o maka'āinana i nā ho'ohana 'āina ma loko o nā māhele ho'olālā kaiāulu o ke Kalana. 'O nā pahu hopu o kēlā me kēia mana'o ho'okele kaiāulu, 'o ia ho'i ka ho'okō 'ana i nā mana'o ho'okō o ka mana'o ho'okele laulā. E ho'okomo pū kēlā me kēia mana'o ho'okele kaiāulu i nā hana ho'okō e ho'ākāka le'a ana i nā makakoho, nā manawa palena pau, nā kumukū'ai i mahu'i 'ia, a me ke ke'ena Kalana nona ke kuleana o ka ho'okō 'ana aku i nā hana ho'okō.

6. He 'āpana o ka mana'o ho'okele laulā o nā mana'o ho'okele kaiāulu i hana 'ia ma nā 'aha a'oa'o maka'āinana a e nānā 'ia a hō'ano hou 'ia ma o ke kōnāwai kūloko. (Ho'ololi 'ia Iulai 1 2024; 2022; 2002)

Māhele 8-8.6. Ka 'Āpono 'ia 'ana o ka Mana'o Ho'okele Laulā a me nā Kānāwai Kūloko Ho'ohana 'Āina 'Ē a'e.

1. E 'āpono ke Kalana i nā ho'oponopono hou o ka mana'o ho'okele laulā ma o nā kōnāwai kūloko.

2. Hiki ke hāpai 'ia e ka 'aha nā ho'oponopono hou like 'ole o ka mana'o ho'okele laulā, ke kōnāwai kūloko ho'okumu kā'e'i, a i 'ole nā kōnāwai kūloko ho'ohana 'āina 'ē a'e, a e nānā 'ia nō ho'i e ke komikina ho'olālā kūpono me he mea lā ua ho'omākaukau 'ia e ka luna ho'olālā. E waiho 'ia nā ho'oponopono hou o ia 'ano i ke komikina ho'olālā kūpono ma o ka 'ōlelo ho'oholo. Inā hō'ole ke komikina ho'olālā i ka ho'oponopono hou i hāpai 'ia, a inā e a'oa'o no ka ho'ololi 'ia 'ana o laila, i 'ae 'ole 'ia ho'i e ka 'aha, a inā paha 'a'ole e hana i ka palapala hō'ike i loko o ho'okahi haneli iwakālua mau lā ma hope o ka loa'a o ia waiho 'ana, hiki ho'i i ka 'aha ke ho'oholo i ia ho'oponopono hou, ma ka 'ae wale iho nō na'e o 'elua hapakolu a 'oi o ko ka 'aha mau lālā a pau.

3. E nānā 'ia nā ho'oponopono hou no ka mana'o ho'okele laulā i hāpai 'ia e ka luna ho'olālā a e hana 'ia ho'i e ka 'aha ma mua o ka hala 'ana o ho'okahi makahiki ma hope o ka loa'a 'ana o ka mea i ho'ouna 'ia mai ka luna ho'olālā mai.

4. E nānā 'ia nā ho'oponopono hou no nā kōnāwai kūloko ho'okumu kā'e'i a ho'ohana 'āina i hāpai 'ia e ka luna ho'olālā a e hana 'ia ho'i e ka 'aha ma mua o ho'okahi haneli kanawalu mau lā ma hope o ka loa'a 'ana o ka mea i ho'ouna 'ia mai ka luna ho'olālā mai. (Ho'ololi 'ia 2002)

Māhele 8-8.7. Ka Papa no nā Noi Kū'ē Lula a me nā Ho'opi'i. He 'eiwa lālā o ka papa no nā noi kū'ē lula a me nā ho'opi'i i ho'okohu 'ia e ka mea me ka 'āpono o ka 'aha.

I kūlike ho'i me nā lōina, nā kōina, a me nā ka'ina hana i kuhikuhi 'ia e ka 'aha, na ka papa no nā noi kū'ē lula a me nā ho'opi'i e:

1. Ho'olohe a e ho'oholo mana'o i nā palapala noi kū'ē lula mamuli o ka ho'okō 'ole'a 'ana i nā kōnāwai kūloko ho'okumu kā'eī, kaiahale, a kūkulu paha. E mālama ka papa i hālāwai ho'olohe ākea ma mua o ka ho'oholo 'ana ma luna o kekahi palapala noi kū'ē lula, a e hō'ike i ha'ina pili 'ike a i ha'ina pili kōnāwai no nā ho'oholo 'ana e 'ae a hō'ole paha i nā palapala noi kū'ē lula.

2. Ho'olohe a e ho'oholo mana'o i nā ho'opi'i ho'āhewa a nā kōnaka a pau i ho'omāino 'ia e ka ho'oholo a i 'ole ke kauoha a kekahi ke'ena nāna ka ho'okō 'ana i nā kōnāwai kūloko ho'okumu kā'eī, kaiahale, a kūkulu paha; inā ho'i, e hiki i ka 'aha ke hā'awī aku i kekahi buro Kalana 'ē a'e, ma o ke kōnāwai kūloko, i ka mana e ho'olohe a e ho'oholo mana'o i nā ho'opi'i i kupu a'e mai nā ho'oholo a ka luna kūkulu ma ka ho'oponopono 'ana i nā kōnāwai kūkulu, nā kōnāwai paipu wai, nā kōnāwai uila, a me nā kōnāwai hale noho o ke Kalana 'o Maui, a mai kekahi kauoha i hana 'ia e ka luna kinai ahi kalana ma ka ho'oponopono 'ana i nā kōnāwai Moku'āina i pili a me nā kōnāwai ahi o ke Kalana 'o Maui, a mai ka luna 'oihana wai ma ka ho'oponopono 'ana i nā lula a me nā kōnāwai o ke ke'ena 'oihana wai no nā mea i pili i ka hō'ole 'ana e ho'ohana i nā 'ano hou a 'oko'a paha o nā lako kūkulu, nā 'ano kūkulu, nā pono hana, nā mea pa'ahana a nā mīkini paha.

3. Ho'olohe a e ho'oholo mana'o i nā mea 'ē a'e a pau e koi 'ia ai paha i kūlike ho'i me nā kōnāwai kūloko.

4. 'Āpono i nā lula o ke ka'ina hana no ka lawelawe 'ana i ka hana a ka papa. (Ho'ololi 'ia 1996)

MOKUNA 9

KE'ENA 'OIHANA LIMAHANA

Māhele 8-9.1. Ka Ho'onohonoho 'ia 'ana. Ho'onoho 'ia ke ke'ena 'oihana limahana nona ke komikina 'oihana kīwila, ka luna 'oihana limahana, a me nā limahana kūpono.

Māhele 8-9.2. Ka Luna 'Oihana Limahana. Ho'okohu 'ia ka luna 'oihana limahana a hiki ke ho'opau 'ia e ke komikina 'oihana kīwila. Hiki ke ho'opau 'ia ka luna 'oihana limahana e ke komikina 'oihana kīwila ma hope wale nō o kona

ho'omaopopo 'ia 'ana ma ke kākau 'ana i nā ho'opi'i e ho'oku'u 'ia ai ka luna, a ma hope ho'i o kona ho'olohe 'ia 'ana i mua o ke komikina. Pono e 'ike le'a ka luna 'oihana limahana i nā lōina a 'ano hana o ka ho'oponopono limahana 'ana, a e mana'o'i'o 'o ia ma ka ho'opili 'ana iho i nā lōina ho'omaopopo kūlana ho'okō a me nā 'ano hana ho'oponopono akeakamai ma ka ho'oponopono 'ana i nā limahana o ka lehulehu. (Ho'ololi 'ia 2002)

Māhele 8-9.3. Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana. Na ka luna 'oihana limahana e:

1. Lilo 'o ia ka luna ho'okele o ke ke'ena 'oihana limahana.
2. Mālama i ka polokalamu ho'oponopono limahana o ke Kalana.
3. Ho'okō i nā kuleana e like me ka ho'okumu 'ia 'ana ma lalo o nā kânāwai 'oihana kīwila o ka Moku'āina.

Māhele 8-9.4. Ke Komikina 'Oihana Kīwila. He 'eiwa lālā o ke komikina 'oihana kīwila i ho'okohu 'ia e ka meia me ka 'āpono o ka 'aha.

Na ke komikina 'oihana kīwila e:

1. 'Āpono i mau lula nona ka mana a hopena e like me ko ke kânāwai no ka ho'okō 'ana i nā 'ōlelo ho'ākāka o nā kânāwai 'oihana kīwila o ka Moku'āina.
2. Noi i ha'awina kālā kūmakahiki no ka hana a ke ke'ena.
3. Ho'olohe i nā ho'opi'i, i kūlike me ke kânāwai, mai kekahi luna a limahana paha i ho'omāino 'ia e kekahi hana a ka luna 'oihana limahana a e kekahi mana ho'okohu paha.
4. A'oa'o i ka meia a me ka luna 'oihana limahana ma nā pilikia i pili i ka ho'oponopono limahana 'ana.
5. Nānā a e loiloi, i kēlā me kēia makahiki, i ka hana a ka luna 'oihana limahana, a e waiho i palapala hō'ike i mua o ka meia a me ka 'aha.
6. Loa'a nā mana a me nā kuleana 'ē a'e e like me ka ho'ākāka 'ana ma ke kânāwai. (Ho'ololi 'ia 2012)

MOKUNA 10 KE'ENA O NĀ PONO KANAKA

Māhele 8-10.1. Ka Ho'onohonoho 'ia 'ana. Ho'onoho 'ia ke ke'ena o nā pono kanaka nona ka luna, ka hope luna, a me nā limahana kūpono.

Māhele 8-10.2 Luna o nā Pono Kanaka. Ho'okohu 'ia ka luna ho'oponopono o nā pono kanaka e ka meia me ka 'āpono o ka 'aha, a hiki ke ho'opau 'ia e ka meia. Pono ka luna o ke ke'ena o nā pono kanaka i 'elima

makahiki a 'oi ma ke kulanā ho'oponopono. Hiki i nā koina ho'okūpono no ka luna a me ka hope luna ke kuhikuhi 'ia ma o ke kānāwai kūloko.

Māhele 8-10.3. Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana. Na ka luna o nā pono kanaka e:

1. Ho'omōhala i ka'akālai pono no ka ho'oponopono kūpono 'ana a me ka ho'onohonoho 'ana i nā polokalamu a me nā mana'o ho'okele i ho'okahua 'ia e pono ai 'o kanaka ma ke Kalana.

2. Kūlia i ka nānā pono 'ana i ke olakino, ka maluhia, a me nā mea pili kaiāulu e pono ai nā 'āpana a pau o ke kaiāulu Kalana, a e ho'okā'oi a'e i ka maika'i o ka nohona o nā kupa a pau.

3. Ho'okō i nā polokalamu a me nā hana lawelawe no nā maka'āinana kupuna, 'ōpio, pilikia waiwai, a hale 'ole.

4. Ho'omōhala, ho'oponopono, a ho'onohonoho i nā polokalamu a me nā pāhana i kauoha 'ia mai e ka mea.

5. Ho'okō i nā kuleana a me nā hana 'ē a'e i kauoha 'ia mai e ka mea a i 'ole i kuhikuhi 'ia ma ke kānāwai kūloko. (Ho'ololi 'ia Iulai 1, 2024; 2016; 1992)

MOKUNA 11

KE'ENA 'OIHANA WAI

Māhele 8-11.1. Ka Ho'onohonoho 'ia 'ana. Ho'onoho 'ia ke ke'ena 'oihana wai nona ka papa 'oihana wai, ka luna, ka hope luna, a me nā limahana kūpono. (Ho'ololi 'ia 1988)

Māhele 8-11.2. Nā Hana o ke Ke'ena.

1. Koe nā mea i wehewehe 'ia ma ka Mokuna 19, e ho'oponopono a lawelawe ke ke'ena 'oihana wai i nā 'ōnaehana wai a pau ma lalo o ke Kalana, a he hiki ke ho'okomo a i 'ole e ho'omōhala i mau kumuwaiwai a i 'ole 'ōnaehana wai.

2. I mea e ho'opalekana ai a e ho'oponopono i nā pono wai o ke Kalana, e hana ke ke'ena 'oihana wai i mau hana 'imi 'ike, ana, a noi'i i pili i nā wahi a me nā kumu wai i loko o ke Kalana, ka huina loa'a no ka ho'ohana 'ana 'ānō a i ka wā ma hope, nā pono wai i hiki ke ho'ohana 'ia no ia mau 'ano hana, a me ka nui loa e hiki ke lawe 'ia maila me ka mālama mau 'ia o ia 'ano kumu wai.

3. E ho'okō ke ke'ena 'oihana wai i ko ke Kalana mana'o ho'okele laulā a mana'o ho'okele kaiāulu ma ka ho'oponopono 'ana i kāna hana. E ho'omākaukau a e hō'ano hou ke ke'ena 'oihana wai, i kēlā me kēia makahiki, i

ka mana'o ho'okele ho'omāhuahua kumu waiwai kūlewa a me ka mana'o ho'okele ho'ohana a ho'omōhala wai i hō'ano hou 'ia, a e ka'a nō na'e ia ma lalo o ka 'āpono o ka 'aha, e like me ka ho'ākāka a ke kāmāwai. (Ho'ololi 'ia 2002, 1988)

Māhele 8-11.3. Ka Papa 'Oihana Wai. He 'eiwa lālā o ka papa 'oihana wai i ho'okohu 'ia e ka mea me ka 'āpono o ka 'aha. 'O nā luna o ke ke'ena ho'olālā, ke ke'ena hana aupuni, me ka luna mālama nohona 'āina, e lilo lākou i lālā o ka papa 'oihana wai mamuli o ko lākou 'oihana iho, me ka hiki 'ole ke koho pālōka. E noho ka papa 'oihana wai ma ke 'ano he mea a'oa'o no ka luna o ke ke'ena 'oihana wai, ka mea, a me ka 'aha ma nā mea a pau i pili i ka 'ōnaehana wai o ke Kalana. (Ho'ololi 'ia 2002, 1988)

Māhele 8-11.4. Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana. Na ka papa 'oihana wai e:

1. Nānā a e waiho i mua o ka mea i ke noi a ke ke'ena 'oihana wai i ha'awina kālā kūmakahiki no nā hana lawelawe a hana ho'omāhuahua kumu waiwai.

2. Hā'awi i nā 'ōlelo a'o no ka ho'okumu 'ia 'ana a me ka ho'oponopono 'ia 'ana o nā helu kuala a me nā uku no ka ho'olako wai; e waiho 'ia ia mau helu kuala a uku ho'i i mua o ka mea no ka nānā a 'āpono 'ana. Inā 'āpono 'ia e ka mea, e waiho 'ia nā helu kuala a me nā uku i hāpai 'ia i mua o ka 'aha no ka ho'oholo 'ana ma o ke kāmāwai kūloko.

3. Ho'okō i nā kuleana a me nā hana 'ē a'e e like me ke kuhi 'ia 'ana ma ke kāmāwai. (Ho'ololi 'ia 2002, 1992, 1988)

Māhele 8-11.5. Ka Luna a me ka Hope Luna 'Oihana Wai. Ho'okohu 'ia ka luna 'oihana wai e ka mea me ka 'āpono o ka 'aha, a hiki ke ho'opau 'ia e ka mea me ka 'āpono o ka 'aha. Pono ka luna 'oihana wai i 'elima makahiki a 'oi ma ke kūlana ho'oponopono, ma ka 'oihana lehulehu a 'oihana pono'i paha, a i 'ole ma nā mea 'elua. Ho'okohu 'ia a hiki ke ho'opau 'ia ka hope luna 'oihana wai e ka mea. E laikini 'ia ka luna a i 'ole ka hope luna 'oihana wai ma ke 'ano he 'enekinia. (Ho'ololi 'ia 2016, 2002, 1988)

Māhele 8-11.6. Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana. Na ka luna 'oihana wai e:

1. Ho'oponopono i nā hana o ke ke'ena 'oihana wai, a e mālama i nā ho'oponopono 'ana a me ka ho'omalū 'ana o kēlā lā, kēia lā i nā 'ōnaehana wai a pau o ke Kalana.

2. Ho'omākaukau i nā mana'o ho'okele ho'omāhuahua kumu waiwai kūlewa a me nā mana'o ho'okele ho'ohana a ho'omōhala wai i kū i ka manawa, no ka nānā 'ia 'ana e ka

papa 'oihana wai a me ka ho'oholo 'ia 'ana e ka 'aha ma o ke kānāwai kūloko.

3. Ho'okō i nā mana'o ho'okele ho'omāhuahua kumu waiwai kūlewa a me nā mana'o ho'okele ho'ohana a ho'omōhala wai i ho'oholo 'ia.

4. Ho'omākaukau i ka mo'ohelu kālā hana a kumu waiwai kūmakahiki no ka nānā 'ana o ka papa 'oihana wai, a e waiho i ke noi a ke ke'ena 'oihana wai i ha'awina kālā kūmakahiki i mua o ka mea.

5. Ho'okō i nā kuleana a me nā hana 'ē a'e e like me ke kuhi 'ia 'ana ma ke kānāwai. (Ho'ololi 'ia 2002, 1988)

Māhele 8-11.7. Nā Loa'a. E mālama 'ia nā loa'a o ke ke'ena 'oihana wai ma ka pu'u kālā ka'awale, a e hana 'ia pēlā i mea e ho'olako ai ke ke'ena 'oihana wai iā ia iho me ke kōkua 'ole 'ia, me ka hiki na'e i ka 'aha ke ho'opuka i nā bona kuleana laulā no ke ke'ena 'oihana wai a e ho'olako ho'i i nā ha'awina kālā ho'omāhuahua kumu waiwai no ke ke'ena 'oihana wai. (Ho'ololi 'ia 2002, 1988)

MOKUNA 12 KE'ENA MĀKA'I

Māhele 8-12.1. Ka Ho'onohonoho 'ia 'ana. Ho'onoho 'ia i ke'ena māka'i nona ke komikina māka'i, ka luna māka'i, a me nā limahana kūpono.

Māhele 8-12.2. Ke Komikina Māka'i. He 'eiwa lālā o ke komikina māka'i i ho'okohu 'ia e ka mea me ka 'āpono mai o ka 'aha.

Na ke komikina māka'i e:

1. 'Āpono i nā lula e like me kona mana'o he pono no ka mālama 'ana i kāna hana a me ka ho'oponopono 'ana i nā mea i ho'okuleana 'ia maila ma ke kānāwai.

2. Nānā i kā ko ke ke'ena noi i ha'awina kālā kūmakahiki no nā hana a ke ke'ena ma mua o ka waiho 'ana i mua o ka mea.

3. 'Ae mai, no'ono'o pono, a noi'i aku i nā ho'opi'i i waiho 'ia mai e ka lehulehu no ka hana a ke ke'ena, a lālā paha ona, a e waiho i palapala hō'ike no nā mea i 'ike 'ia a me nā 'ōlelo a'o i ka luna māka'i no kona ho'oholo 'ana. Inā kū'ē ka luna māka'i i nā ha'ina a ke komikina māka'i, e waiho ka luna i kāna mau kumu kū'ē i palapala 'ia iho i mua o ke komikina māka'i. E komo pū he palapala hō'ulu'ulu mana'o no nā 'ōlelo ho'opi'i, a me ko lākou mau 'ano, i waiho 'ia ma kekahi hō'ike kūmakahiki i ke komikina.

4. Nānā a e loiloī, i kēlā me kēia makahiki, i ka hana a ka luna māka'i, a e waiho i palapala hō'ike ākea i mua o ka mea a me ka 'aha.

5. E loa'a nā mana a me nā kuleana 'ē a'e e like me ka ho'ākāka ma ke kānāwai. (Ho'ololi 'ia 2022, 2012, 1992)

Māhele 8-12.3. Ka Luna Māka'i. Ho'okohu 'ia a hiki ke ho'opau 'ia ka luna māka'i e ke komikina māka'i. Hiki ke ho'opau 'ia aku ka luna māka'i e ke komikina māka'i ma hope wale nō o kona ho'omaopopo 'ia 'ana ma ka palapala i nā ho'opi'i e pau ai kāna hana, a ma hope ho'i o kona ho'olohe 'ia 'ana i mua o ke komikina. Pono ka luna māka'i i 'elima makahiki a 'oi ma ka 'oihana māka'i, 'ekolu a 'oi o ia mau makahiki ma ke kūlana ho'oponopono.

Māhele 8-12.4. Nā Kuleana a me nā Hana o ka Luna Māka'i. Na ka luna māka'i e:

1. Lilo 'o ia ka luna ho'okele no ke ke'ena māka'i.

2. Mālama i ka maluhia o ka lehulehu, e pale aku i ka hana hewa, e 'imi a hopu i ka po'e 'a'e kānāwai, e ho'opalekana i nā pono o nā kānaka a me ko lākou waiwai, a e ho'okō i nā kānāwai me ka pale aku i ka 'a'e 'ia 'ana o nā kānāwai a pau o ka Moku'āina, nā kānāwai kūloko o ke Kalana, a me nā lula a pau i hana 'ia ma ia 'ano.

3. Mālama i ka palekana o ka ne'e 'ana ma nā alanui a me ka ho'ona'auao 'ana ma ia kumuhana.

4. Ho'omākaukau, ho'olako, mālama, a alaka'i i ka pū'ali māka'i a me nā limahana o ke ke'ena.

5. Loa'a nā mana a me nā kuleana 'ē a'e i kauoha 'ia e ka mea, a i 'ole, e like me ka ho'ākāka a ke kānāwai.

MOKUNA 13 KE'ENA HO'OMALU LAMA

Māhele 8-13.1. Ka Ho'onohonoho 'ia 'ana. Ho'onoho 'ia ke ke'ena ho'omalua lama nona ke komikina ho'omalua lama, ka papa ho'okolokolo ho'omalua lama, ka luna ho'omalua lama, a me nā limahana kūpono.

Māhele 8-13.2. Ke Komikina Ho'omalua Lama. He 'eiwa lālā o ke komikina ho'omalua lama i ho'okohu 'ia e ka mea me ka 'āpono mai o ka 'aha.

Na ke komikina ho'omalua lama e:

1. Ho'omākaukau a waiho i noi no ka ha'awina kālā kūmakahiki no nā hana a ke ke'ena.

2. 'Āpono i mau lula nona ka mana a me ka hopena e like me ko ke kânāwai no ka ho'oponopono 'ia 'ana o ka hana ho'omalu lama i loko o ke Kalana, a no ka ho'okō 'ana aku i nā 'ōlelo ho'ākāka o nā kânāwai ho'omalu lama o ka Moku'āina, pū nō me ke kau 'ana i ka uku no ka laikini lama.

3. Hā'awi, hā'awi hou, a hō'ole paha i nā palapala noi laikini no ka hana 'ana, ka lawe mai, a me ke kū'ai aku i ka lama i loko o ke Kalana, ma lalo o nā kânāwai a me nā lula i pili.

4. Nānā a e loiloi, i kēlā me kēia makahiki, i ka hana a ka luna ho'omalu lama, a e waiho i palapala hō'ike i mua o ka meia a me ka 'aha.

5. Loa'a nā mana a me nā kuleana 'ē a'e e like me ka ho'ākāka ma ke kânāwai me ke kū'ē 'ole aku i nā 'ōlelo ho'ākāka o kēia māhele. (Ho'ololi 'ia 2012)

Māhele 8-13.3. Ka Papa Ho'okolokolo Ho'omalu Lama. He 'eiwa lālā o ka papa ho'okolokolo ho'omalu lama i ho'okohu 'ia e ka meia me ka 'āpono mai o ka 'aha. Ho'olohe a ho'oholo ka papa ho'okolokolo ho'omalu lama i nā kumu ho'opi'i ho'oponopono a ka luna no ka 'a'e 'ia 'ana o nā kânāwai ho'omalu lama o ka Moku'āina a i 'ole nā lula o ke komikina ho'omalu lama, a kau i nā uku ho'opa'i no ia mau hana e like me ka ho'ākāka ma ke kânāwai.

Māhele 8-13.4. Ka Luna Ho'omalu Lama. Ho'okohu 'ia a hiki ke ho'opau 'ia ka luna o ke ke'ena ho'omalu lama e ke komikina ho'omalu lama. E ho'opau 'ia aku ka luna e ke komikina ho'omalu lama ma hope wale nō o kona ho'omaopopo 'ia 'ana ma ka palapala, i nā ho'opi'i e pau ai kāna hana, a ma hope ho'i o kona ho'olohe 'ia 'ana i mua o ke komikina. Pono ka luna ho'omalu lama i 'elima makahiki a 'oi ma ka 'oihana māka'i, 'ekolu a 'oi o ia mau makahiki ma ke kūlana ho'oponopono. (Ho'ololi 'ia 2012)

Māhele 8.13.5. Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana. Na ka luna ho'omalu lama e:

1. Lilo 'o ia ka luna ho'okele no ke ke'ena ho'omalu lama.

2. Noi'i aku i ka 'a'e 'ia mai o nā kânāwai ho'omalu lama o ka Moku'āina a me nā lula i ho'oholo 'ia e ke komikina ho'omalu lama.

3. Noi'i aku i nā palapala noi laikini kū'ai lama.

4. Loa'a nā mana a me nā kuleana 'ē a'e i kauoha 'ia e ka meia, a i 'ole e like me ka ho'ākāka ma ke kânāwai.

MOKUNA 14 KE'ENA ALAKAU

Māhele 8-14.1. Ka Ho'onohonoho 'ia 'ana. Ho'onoho 'ia ke ke'ena alakau nona ka luna a me nā limahana kūpono. (Ho'ololi 'ia 2002)

Māhele 8-14.2. Ka Luna Alakau. Ho'okohu 'ia ka luna alakau e ka meia me ka 'āpono mai o ka 'aha, a hiki ke ho'opau 'ia aku e ka meia. Pono ka luna alakau i 'elima makahiki a 'oi ma ke kūlana ho'oponopono, ma ka 'oihana lehulehu a 'oihana pono'ī paha, a i 'ole ma nā mea 'elua. (Ho'ololi 'ia 2016, 2002)

Māhele 8-14.3. Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana. Na ka luna alakau e:

1. Lilo 'o ia ka luna ho'okele o ke ke'ena alakau.
2. Mālama i ka ho'olālā 'ana a me ka ho'okō 'ana i nā ala a pau o ka ne'e 'ana ma loko o ke Kalana, pū nō me nā mea pili i ka lewa, ke kai, ka wai, a me ka 'āina.
3. Mālama i ka ho'olālā 'ana a me ka ho'omōhala 'ana i ka polokalamu kūle'a e kōkua i ka ne'e 'ana o nā kānaka a me nā waiwai ma ke Kalana me ka 'eleu, ka palekana, a me ka makauli'i.
4. Hana pū me nā ke'ena Kalana 'ē a'e, a me nā buro ho'i o ke aupuni Moku'āina a aupuni pekelala, no ka ho'opili pono 'ana i nā polokalamu alakau o ke Kalana.
5. Ho'okō i nā kuleana a me nā hana 'ē a'e e like me ke kauoha a ka meia. (Ho'ololi 'ia 2002)

MOKUNA 15 KE'ENA MĀLAMA NOHONA 'ĀINA

Māhele 8-15.1. Ka Ho'onohonoho 'ia 'ana. Ho'onoho 'ia ke ke'ena mālama nohona 'āina nona ka luna a me nā limahana kūpono.

Māhele 8-15.2. Ka Luna Mālama Nohona 'Āina. Ho'okohu 'ia ka luna mālama nohona 'āina e ka meia me ka 'āpono mai o ka 'aha, a hiki ke ho'opau 'ia aku e ka meia. Pono ka luna mālama nohona 'āina i 'elima makahiki a 'oi ma ke kūlana ho'oponopono, ma ka 'oihana lehulehu a 'oihana pono'ī paha, a i 'ole ma nā mea 'elua. (Ho'ololi 'ia 2016)

Māhele 8-15.3. Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana. Na ka luna mālama nohona ‘āina e:

1. Alaka‘i i nā hana ho‘oponopono ‘ōpala me ke kāohi i ka puka ‘ana mai o ka pelapela, e hui pū ana me ka ho‘opō‘aiapuni, ke kāohi kīloloi ‘ōpala, a me ka mālama ‘ana i ka nani lua ‘ole o ke Kalana.

2. Ho‘olālā, ho‘onohonoho, kūkulu, lawelawe, a mālama i nā ‘ōnaehana no ka ‘ohi‘ohi, wae, a kīloi ‘ōpala, e hui pū ana me nā polokolamu ho‘opō‘aiapuni.

3. Ho‘olālā, ho‘onohonoho, kūkulu, ho‘ohana, a e mālama i ko ke Kalana mau hale hō‘ili hou wai lepo, nā hale pauma wai, nā paipu lawe kaekene, nā ‘ōnaehana paipu lawe wai i hō‘ili hou ‘ia, a me nā polokolamu i pili.

4. Alaka‘i i ka ho‘oikaika ‘ana i nā hana e mālama i nā kumu waiwai kuluma o ke ao nei, ke ō mau ‘ana o ia mau kumu waiwai, ka hana ho‘omalua mau, a me ka hana ho‘ōla hou.

5. Ho‘okō i nā kuleana a me nā hana ‘ē a‘e i kauoha ‘ia e ka mea. (Ho‘ololi ‘ia 2012, 2006)

MOKUNA 16

BURO MĀLAMA ULIA PŌPILIKIA O KE KALANA ‘O MAUI

Māhele 8-16.1. Ka Ho‘onohonoho ‘ia ‘ana a me nā Hana. Ho‘onoho ‘ia ka buro mālama ulia pōpilikia o ke Kalana ‘o Maui nona nā mana, nā kuleana, nā hana, a me ka ho‘onohonoho ‘ia ‘ana e like me ka ho‘ākāka ma ke kānāwai. Na ke komikina kinai ahi a palekana o ka lehulehu, i ho‘onoho ‘ia i ka māhele 8-7.2, e nānā i nā hana a ka buro, a e hā‘awi i nā ‘ōlelo a‘o no nā ho‘ololi ‘ana i mana‘o ‘ia e ‘oi a‘e ai paha ka lawelawe ‘ana i nā hana pili ulia pōpilikia a me ka ho‘olako ‘ana i nā hana ho‘opalekana lehulehu. E ‘ae mai a e noi‘i aku ke komikina i nā ho‘opi‘i i waiho ‘ia mai e ka lehulehu no ka buro me kona mau lālā paha, a e waiho i palapala hō‘ike no nā mea i ‘ike ‘ia a me nā ‘ōlelo a‘o i mua o ka luna ho‘oponopono o ka buro mālama ulia pōpilikia o ke Kalana ‘o Maui no kona ho‘oholo ‘ana. (Ho‘ohelu Hou ‘ia nei Māhele 2012, 2006; Ho‘ololi ‘ia 2016, 2002, 1986)

MOKUNA 17

KOMIKINA UKU HANA

Māhele 8-17.1. Ka Ho‘onohonoho ‘ia ‘ana a me nā Hana. Ho‘onoho ‘ia ke komikina uku hana, nona nā lālā he ‘eiwa i ho‘okohu ‘ia e ka mea me ka ‘āpono mai o ka ‘aha. He ‘elima makahiki ka wā noho ‘oihana o nā lālā o kēia

komikina, a ua hiki ke ho'okohu hou 'ia aku ho'okahi manawa, a noho hou no 'elima makahiki. E ho'okohu 'ia a ho'okohu hou 'ia paha 'elua lālā i kēlā me kēia makahiki, akā ho'i, i kēlā me kēia 'elima makahiki, e ho'okohu 'ia a ho'okohu hou 'ia paha he ho'okahi wale nō lālā. E ho'oholo aku ke komikina i nā uku o nā po'e i koho 'ia, nā luna i ho'okohu 'ia, a me nā hope luna o nā ke'ena a pau o ke kalana; inā na'e ho'i, ma ka ho'oholo 'ana i nā uku o ka po'e luna ke'ena i ho'okohu 'ia a me nā hope o lākou, e kūkā ke komikina uku hana me ia mau papa a komikina nona ka mana ho'okohu i nā luna ke'ena. (Helu Hou 'ia nei Māhele 2012, 2006; Ho'ololi 'ia 2024, 2002, 1992, 1984)

MOKUNA 18

KE'ENA 'OIHANA MAHI 'AI

Māhele 8-18.1. Ka Ho'onohonoho 'ia 'ana. Ho'onoho 'ia ke ke'ena o ka 'oihana mahi 'ai nona ka luna, ka hope luna, a me nā limahana kūpono, e ho'okomo pū 'ia nā kānaka kōkua, nā mea noi'i a ho'oponopono hala, nā luna nānā, a me nā mea kākau palapala noi ha'awina kālā; i ho'onoho 'ia e ho'okō i ko ke ke'ena mana, kuleana, a hana lawelawe ma o ka ho'okumu 'ia 'ana o nā māhele pono a kūpono a me nā 'ano hana 'ē a'e.

Māhele 8-18.2. Ka Luna a me ka Hope Luna o ka 'Oihana Mahi 'Ai. Ho'okohu 'ia ka luna o ke ke'ena 'oihana mahi 'ai e ka mea a hiki ke ho'opau 'ia e ka mea me ka 'āpono o ka 'aha. Ho'okohu 'ia ka hope luna o ke ke'ena 'oihana mahi 'ai, a hiki ke ho'opau 'ia, e ka mea. Pono i ka luna a me ka hope luna o ka 'oihana mahi 'ai i 'elima makahiki a 'oi ma ke kūlana ho'oponopono ma ka 'oihana lehulehu a 'oihana pono'i paha, a i 'ole ma nā mea 'elua.

Māhele 8-18.3. Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana. 'O ke kumu nui a me ka mākia o ka ho'okumu 'ia 'ana o ke ke'ena 'oihana mahi 'ai nō ka mākaukau i ke kōkua 'ana, a me ke kāohi 'ana i ka ho'okumu 'ia 'ana o kekahi mau ke'a kānāwai hou aku, no nā mea a hana a pau i pili i ka 'oihana mahi 'ai. Na ka luna 'oihana mahi 'ai e:

1. Ho'omōhala i 'ōnaehana 'oihana mahi 'ai i hiki ke ho'omau pono 'ia no ke Kalana.
2. Ho'opaepae i ka ho'okūpa'a 'ana i ke kūlana waiwai o ko ke Kalana mau kaiaulu ma o ka ho'onui 'ana i nā hana ma ka 'āpana 'oihana mahi 'ai.
3. Ho'okā'oi a'e i ke olakino kupa a i ka lako a maluhia pono i ka mea'ai ma o ka wehe 'ana i mau ala e loa'a iho ai nā hualoa'a i mahi kūloko 'ia.
4. Ho'oholomua i ke ola maika'i o nā kaiaola ma o ka ho'okupu hou 'ana a ho'omaluhia 'ana i nā kumuwaiwai kūlohelohe, a pēlā pū me ka 'ōlelo a'o

kekahi i nā buro ‘ē a’e a me ka ‘aha no nā polokalamu a pau a me nā pāhana i pili nō i ka māhele ‘oihana mahi ‘ai.

5. Ho‘omōhala a ho‘okō i nā polokalamu e ho‘onui māhele ai a e ho‘omāhuahua ai i nā ‘ano o ka mahi ‘ai e hiki ke ho‘omau pono ‘ia.

6. Wehewehe kūmakahiki aku i ka mea a me ka ‘aha no ka pono paha, ka pono ‘ole paha, o ko ke Kalana ho‘okō laulā ‘ana i nā pahuhopu hāiki ‘oihana mahi ‘ai a no kēlā me kēia ke‘a e ho‘oponopono ‘ia paha ma o nā kānāwai kūloko.

7. Ho‘okō i nā kuleana a hana ‘ē a’e i kauoha ‘ia mai e ka mea a i ‘ole e ke luna ho‘oponopono. (2022)

MOKUNA 19 NĀ MANA HO‘OKOLOKOLO ‘OIHANA WAI KAIAULU O KE KALANA ‘O MAUI

Māhele 8-19.1 Ka Ho‘onohonoho ‘ia ‘ana. Ho‘onoho ‘ia nā mana ho‘okolokolo ‘oihana wai kaiaulu o ke Kalana ‘o Maui, i kapa pū ‘ia ‘o “nā mana ho‘okolokolo wai,” nona kekahi papa maka‘āinana ‘āpana noho a mau papa paha, he mau luna ho‘oponopono ‘āpana noho, he mau mea kākau palapala noi ha‘awina kālā, he mau ‘elele kaiaulu, he mau loea kālailai ‘ōnaehana ‘oihana wai, a me nā limahana kūpono e ho‘oponopono i nā ‘ōnaehana ho‘oki‘o wai a halihali i ho‘okomo ‘ia a i ‘ole i ho‘okele ‘ia e nā mana ho‘okolokolo wai.

Māhele 8-19.2 Nā Papa Maka‘āinana ‘Āpana Noho. Aia nō he papa maka‘āinana ‘āpana noho o Maui Hikina. I hui pū ‘ia me ka ho‘okolokolo ‘ana, ka ho‘okomo ‘ana, a i ‘ole me ka mana ma luna o nā ‘ōnaehana ho‘oki‘o a halihali wai o nā mana ho‘okolokolo wai, hiki i ka ‘aha ke ho‘okumu i mau papa maka‘āinana ‘āpana noho ‘ē a’e ma o ke kānāwai kūloko.

1. Ua pili ka mana o ka papa maka‘āinana ‘āpana noho o Maui Hikina me nā ‘āina laikini o Nāhiku, Ke‘anae, Honomanū, a me Huelo, a nona nā lālā he ‘umikūmākahi me ‘elua mau lālā ‘oi no kēlā me kēia ‘āina laikini. Pono nō ‘ewalu lālā i ka ‘ike a ma‘a i ka ho‘oponopono kumuwaiwai wai a me ka hana ho‘ōla hou i nā ‘āina kumu wai ma ka ‘āpana ‘āina kumu wai kūpono, a i ka noho ma ka ‘āpana ‘āina papa hana maka‘āinana kūpono. No kēia mau lālā ‘ewalu, ho‘okohu ‘ia ‘ehā e ka ‘aha, a ho‘okohu ‘ia ‘ehā e ka mea. Ho‘okohu ‘ia nā lālā ‘ekolu i koe e ka ‘aha ma muli o nā koina penei: ho‘okahi lālā iā ia ka ‘ike a ma‘a i ka ho‘oponopono kumuwaiwai wai e pa‘ahana ana nō i ke kahu wahi hānai holoholona ‘ana, ka mahi ‘ai ‘ana, ka mahi kai ‘ana, a i ‘ole ke kahu loko i‘a ‘ana ma kahi i loa‘a ai ka lawelawe ‘oihana wai ‘ana; ho‘okahi lālā iā ia ka ‘ike a ma‘a i ka ho‘oponopono kumuwaiwai wai a e noho manawa piha ana ma kahi i loa‘a

ai ka lawelawe 'oihana wai 'ana; a ho'okahi lālā iā ia ke kūlana 'elele no ke Komikina 'Āina Ho'opulapula Hawai'i, a i 'āpono 'ia e ka 'Oihana 'Āina Ho'opulapula Hawai'i. Inā 'a'ole e ho'okō ka 'Oihana 'Āina Ho'opulapula i ka 'āpono lālā 'ana ma loko o nā lā kanakolu ma hope iho o ka hō'ike 'ia 'ana o kahi hakahaka, na ka 'aha nō e 'āpono i 'elele 'Āina Ho'opulapula Hawai'i ma ke 'ano he lālā.

2. No nā lālā 'umikūmākahi i ho'okohu mua 'ia, ho'okohu 'ia 'ekolu no ka wā piha 'elima makahiki, ho'okohu 'ia 'ekolu no ka wā noho 'oihana piha 'ehā makahiki, e noho 'ekolu no ka wā noho 'oihana piha 'ekolu makahiki, a noho 'elua no ka wā noho 'oihana piha 'elua makahiki. E ho'oholo 'ia ka ho'okohu pani hakahaka papa 'ana e like loa me ka ho'okohu noho 'ana i ka maka mua. No ka luna waiwai, ka luna 'oihana wai, ka lālā 'aha iā ia ke kuleana o ka 'āpana 'āina noho no ka 'āina kumu wai kūpono, a me ka luna komikina 'aha iā ia ka mana ma luna o nā pilikia wai, he mau lālā papa nō lākou o ko lākou 'oihana iho, me ka hiki 'ole ke koho pālōka.

3. Na ke ke'ena 'oihana limahana e kōkua pū i nā 'ano hana o ka hai luna ho'oponopono 'ana inā i noi 'ia.

4. Hiki ke ho'okumu 'ia kekahi mau papa 'āpana 'āina 'ē a'e ma o ke kānāwai kūloko me nā kupa o ka 'āina kumu wai nona he 'elua-hapakolu o nā noho lālā papa a me ho'okahi lālā iā ia ke kūlana 'elele o ke Komikina 'Āina Ho'opulapula Hawai'i, a i 'āpono 'ia e ka 'Oihana 'Āina Ho'opulapula Hawai'i. Inā 'a'ole e ho'okō ka 'Oihana 'Āina Ho'opulapula i ka 'āpono lālā 'ana ma loko o nā lā kanakolu ma hope iho o ka hō'ike 'ia 'ana o kahi hakahaka, na ka 'aha nō e 'āpono i 'elele 'Āina Ho'opulapula Hawai'i ma ke 'ano he lālā.

Māhele 8-19.3 Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana o ka Papa Maka'āinana 'Āpana Noho. No ka 'āina kumu wai kūpono, na kēlā me kēia papa maka'āinana 'āpana noho e:

1. Ho'okohu i ka luna.
2. Nānā i nā hō'ike loiloi mua, nā hana 'imi 'ike, a me nā hō'ike pili mālama nohona 'āina i ho'omākaukau 'ia e, a i 'ole no, nā mana ho'okolokolo wai.

3. Nānā a e 'āpono i kekahi mana'o ho'okele ho'oponopono 'āina kumu wai hikiāloa, e nānā kūmakahiki i ia mana'o ho'okele, a e waiho i palapala ana no kēlā me kēia pahuhopu mana'o ho'okele a me ke kūlana o nā hana ho'okō i ka luna, ka mea, a me ka 'aha.

4. Nānā a e 'āpono i nā polokalamu a me nā makakoho pili 'āina kumu wai.

5. Nānā a e 'āpono i ke noi i ka mea no kekahi ha'awina kūmakahiki no nā hana 'āpana noho a me nā hana ho'omāhuahua kumu waiwai.

6. Waiho i ana kūmakahiki o ka luna ho'oponopono 'āpana noho i ka meia a me ka 'aha.

7. Waiho i mau palapala mana'o no ka mana'o ho'okele ho'omāhuahua kumu waiwai 'āpana noho hikiāloa, ka mana'o ho'okele mālama a ho'okō kūmakahiki, ka hō'ike nui kūmakahiki, a me ka mo'ohelu kālā hana kūmakahiki, a pēlā pū me nā mana'o kāko'o no nā helu kuala 'oihana wai a me ka mana'o ho'okele ha'awina kālā pekelala, Moku'āina, a pono'ī.

8. Mālama i 'elua mau hālāwai maka'āinana no ka lehulehu a 'oi i loko o ka 'āpana noho, a he hiki ke mālama 'ia ma ke 'an he hālāwai Pūnaeweke inā e pono.

Māhele 8-19.4 Nā Luna Ho'oponopono 'Āpana Noho. Aia nō he luna ho'oponopono 'āpana noho o Maui Hikina. Hiki ke ho'okohu 'ia he mau luna ho'oponopono 'āpana noho keu aku e kekahi papa maka'āinana 'āpana noho e komo pū me ka loa'a mai o kekahi mau 'ōnaehana 'oihana wai ma lalo o ke kuleana o nā mana ho'okolokolo wai. Ho'okohu 'ia nā luna ho'oponopono 'āpana noho e ka papa maka'āinana 'āpana noho kūpono me ka 'āpono o ka 'aha, a he hiki ke ho'opau 'ia e ka papa maka'āinana 'āpana noho kūpono me ka 'āpono o ka 'aha, a i 'ole ma ke koho pololei 'ia iho e ka nui 'elua-hapakolu o nā lālā a pau o ka 'aha. Ho'oholo 'ia ka uku hana o kekahi luna ho'oponopono e ke komikina uku hana ma hope o ka nānā 'ia o nā uku hana o nā luna ho'oponopono mana ho'okolokolo wai ma nā kuleana mana ho'okolokolo 'ē a'e.

Māhele 8-19.5 Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana o nā Luna Ho'oponopono 'Āpana Noho. Na nā luna ho'oponopono 'āpana 'āina:

1. E komo 'ōnaehana 'oihana wai a me nā palapala ho'olimalima e ho'oponopono 'ia e nā mana ho'okolokolo wai, pēlā pū me nā laikini wai o Maui Hikina.

2. I loko nō na'e o ka māhele 9-18(1), e pūlima i nā 'aelike ma waena o nā aupuni a me kekahi mau palapala kū kānāwai i pili pono i ke komo a i 'ole i ka ho'oponopono 'ana i nā 'ōnaehana ho'oki'o a halihali wai e like me ka 'āpono loio 'ahahuina i ke 'ano a me ke kū i ke kānāwai a me ka 'āpono a ka luna waiwai i pili i ka hiki ke loa'a o ka heluna kālā ma ka waihona kālā.

3. E ho'oponopono i nā 'aelike ho'olimalima wai Moku'āina a i 'ole i kekahi mau 'ano 'aelike hana 'ē a'e i ka 'āpana noho.

4. E kūkākūkā no nā 'aelike kū'ai a, inā he pono, e 'āpono i nā hana o ka mana kā'ili o ke aupuni i pili pono i ke komo 'āina, nā 'āina komohia, a i 'ole i nā kuleana o ka 'āina i pili i nā 'ōnaehana ho'oki'o a halihali wai.

5. E 'imi i ha'awina kālā no nā hana o nā mana ho'okolokolo wai, ka mālama 'ana, a me ka ho'omāhuahua kumu waiwai.

6. E ho'oponopono i ka ho'oili wai ma lalo o ke kuleana o nā mana ho'okolokolo wai, a pēlā pū me ka ho'olako wai 'ana i ke ke'ena 'oihana wai.

7. E ho'omōhala a e ho'okō i mana'o ho'okele ho'omāhuahua kumu waiwai hikiāloa a i mana'o ho'okele mālama kūmakahiki no nā 'ōnaehana ho'oki'o a hali hali wai 'āpana noho.

8. E ho'omōhala a e ho'okō i mana'o ho'okele 'āina kumu wai no kēlā me kēia 'āina kumu wai e ho'olako ana i wai i kekahi 'ōnaehana 'oihana wai 'āpana noho.

9. E ho'omākaukau i mo'ohelu kālā hana a kumu waiwai kūmakahiki no ka nānā 'ia a 'āpono 'ia e nā papa maka'āinana 'āpana noho.

10. E waiho i nā noi mana ho'okolokolo wai me ka mea no nā ha'awina kālā kūmakahiki no nā hana a me ka ho'omāhuahua kumu waiwai.

11. E waiho i hō'ike kūmakahiki me ka mea a me ka 'aha e hō'ike ana i kekahi ana laulā o kēlā me kēia 'ōnaehana ho'oki'o a hali hali wai ma lalo o ke kuleana o nā mana ho'okolokolo wai; i kumumana'o pili 'ano hana, ka mālama 'ana, a i mana'o ho'okele no ka ho'omāhuahua kumu waiwai no kēlā me kēia 'ōnaehana; i hō'ike hō'ulu'ulu mana'o ha'awina kālā Moku'āina, pekelala, a me kekahi mau 'ano 'ē a'e i hiki ke loa'a no ko kēlā me kēia hana, ka mālama 'ana, a me ka ho'omāhuahua kumu waiwai; i kumu ho'ohālike 'oihana, pēlā pū me nā koho ho'okumu ikehu; i hō'ike hō'ulu'ulu mana'o no ke kūlana laikini Moku'āina; a i nā nui kūpono o ka ho'ohana 'ana i ka wai e mālama 'ia no ka lehulehu a me ka wai e mālama 'ole 'ia no ka lehulehu ma kēlā me kēia 'ōnaehana 'oihana wai, pēlā pū me nā 'ano ho'ohana i koi 'ia ma nā kānāwai Moku'āina a me nā koi 'aha ho'okolokolo.

12. E ho'omākaukau i hō'ike kūmakahiki no ka lehulehu, e hō'ike pū ana i ka hana, ka mālama 'ana, a me nā mana'o ho'okele a me nā mo'ohelu kālā ho'omāhuahua kumu waiwai hikiāloa o kēlā me kēia 'ōnaehana, he hō'ike hō'ulu'ulu mana'o a me ke kūlana o nā kumu ha'awina kālā i 'imi 'ia a i 'ole i loa'a, nā mana'o a me nā 'āpono o nā papa maka'āinana 'āpana noho, nā 'ōlelo hō'ike a ka lehulehu mai nā hālāwai kaiaulu mai, a me nā 'ano 'ikepili kūpono 'ē a'e.

13. E ho'omākaukau i mo'ohelu kālā hana a kumu waiwai kūmakahiki no ka nānā 'ia a 'āpono 'ia e nā papa maka'āinana 'āpana noho.

14. E kōkua i ka papa maka'āinana 'āpana noho me ke kāko'o ho'oponopono.

15. E loa'a kekahi mau mana a kuleana e like me ka mea i ho'ākāka 'ia ma ke kānāwai.

16. Na ka luna ho'oponopono o Maui Hikina e ho'oponopono i nā 'aelike ho'olimalima wai a me nā 'aelike kū'ai, ma nā 'āpana laikini pū 'o Nāhiku, Ke'anae, Honomanū, a me Huelo a me nā 'ōnaehana 'oihana wai 'ē a'e ma kahi o Maui Hikina.

Māhele 8-19.6 Ka Pu‘u Kālā o nā Mana Ho‘okolokolo Wai Kaiaulu o ke Kalana ‘o Maui. Hiki ke ho‘oili ‘ia nā kālā keu a pau, a i kekahi hapa paha, o nā mana ho‘okolokolo wai i kekahi waihona kālā ‘ōnaehana ‘oihana wai ‘āpana noho, e ho‘ohana ‘ia paha no ka ‘ōnaehana ‘oihana wai ‘āpana noho. Hiki ke ho‘ohana ‘ia nā kālā no ka ho‘okō ‘ana i nā mana, nā kuleana, a me nā hana o nā luna ho‘oponopono mana wai, pēlā pū me ka hana ‘oihana ‘ana, ka mālama ‘ana, a me ka ho‘omāhuahua kumu waiwai ‘ana o nā ‘ōnaehana ho‘oki‘o a halihihi wai ma lalo o ka mana o ke Kalana. ‘A‘ole e hā‘ule ke koena kālā e waiho ana ma kēia waihona kālā i ka hopena o ka makahiki pili kālā, akā e mau aku nō i loko o ia pu‘u kālā, me ka māhuahua ‘ana a‘e mai kahi makahiki a kahi makahiki aku. E ho‘okumu ka ‘aha i ka‘ina hana no ka ho‘oponopono a me ka ho‘olilo ‘ana i nā loa‘a o kēia pu‘u kālā ma o ke kânāwai kūloko. I loko o kekahi makahiki pili kālā, hiki i ka ‘aha ke hana i ha‘awina no kēia pu‘u kālā. (2022)

MOKUNA 20 KE‘ENA ‘OIHANA HALE

Māhele 8-20.1. Ka Ho‘onohonoho ‘ia ‘ana. Ho‘onoho ‘ia ke ke‘ena ‘oihana hale nona ka luna, ka hope luna, ka papa ‘ōlelo a‘o, ka ‘elele i ke Ke‘ena ‘Āina Ho‘opulapula Hawai‘i, a me nā limahana kūpono.

Māhele 8-20.2. Luna ‘Oihana Hale. Ho‘okohu ‘ia ka luna ho‘oponopono o ke ke‘ena ‘oihana hale e ka meia me ka ‘āpono o ka ‘aha, a hiki ke ho‘opau ‘ia e ka meia. Hiki i nā mea ho‘okūpono no ka luna a me ka hope luna ke kuhikuhi ‘ia ma o ke kânāwai kūloko.

Māhele 8-20.3. Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana. Na ka luna o ke ke‘ena ‘oihana hale e:

1. Kāko‘o i mau hana kūpono no ka ho‘okumu ‘ana i mau hale i makepono a loa‘a i nā kupa.
2. ‘Imi i mau pōmaika‘i e ho‘omōhala ai i ala uku e hō‘oia ana i ka uku pāna‘i no ke kumu kū‘ai hale.
3. Ho‘okele i nā kumuwaiwai o ke Kalana a me ke kaiaulu e paipai ai i nā ‘ano hiki a makepono a pau no nā ‘ano o ka ho‘ohale ‘ana, pēlā pū me nā ‘āina i mālama ‘ia no ke kaiaulu.
4. Ho‘oholo i mua, e alaka‘i, a e ho‘onohonoho i ko ke Kalana mau polokalamu e ho‘ohale ai i kona mau kupa me nā hale makepono me ka ho‘oloa‘a.

5. Ho'okō i nā kuleana a me nā hana 'ē a'e i kauoha 'ia mai e ka mea a i 'ole i kuhikuhi 'ia ma o ke kānāwai kūloko.

Māhele 8-20.4. Papa A'oa'o 'Oihana Hale. He 'elima lālā o ka papa a'oa'o 'oihana hale i ho'okohu 'ia e ka mea me ka 'āpono o ka 'aha. 'O nā luna o nā ke'ena pono kanaka, hana aupuni no ka lehulehu, ho'olālā, a mālama nohona 'āina, e lilo lākou i lālā o ka papa a'oa'o 'oihana hale o ko lākou 'oihana iho, me ka hiki 'ole ke koho pālōka. E ho'okohu 'ia nā lālā koho o ka papa a'oa'o 'oihana hale no kā lākou 'ike a ma'a i ka 'oihana kālā ho'ohale, ho'omōhala kaiahale, a i 'ole no kekahi mau hana i pili i ka ho'okumu 'ana i hale i makepono i nā kupa o ke Kalana. 'A'ole e kū ke koina palena 'āina 'āpana noho i ho'opa'a 'ia i ka māhele 13-2. Ho'okuleana 'ia kēia papa me ke a'oa'o 'ana, ke kōkua 'ana, a me ke kākō'o 'ana i nā hana a ka luna ho'oponopono ma ka ho'okumu hale makepono 'ana.

Māhele 8-20.5. Ka 'Elele Ke'ena 'Āina Ho'opulapula Hawai'i. E ho'onoho 'ia ma loko o ke ke'ena he 'elele i ke Ke'ena 'Āina Ho'opulapula Hawai'i no nā mea a pau i pili i ka ho'omōhala kaiahale 'ana ma ke Kalana. (Iulai 1, 2024)

MOKUNA 21 KE'ENA O NĀ KUMUWAIWAI 'ŌIWI

Māhele 8-21.1. Ka Ho'onohonoho 'ia 'ana. Ho'onoho 'ia ke ke'ena o nā kumuwaiwai 'Ōiwi nona ka luna a me nā limahana kūpono.

Māhele 8-21.2. Ka Luna o nā Kumuwaiwai 'Ōiwi. Ho'okohu 'ia ka luna ho'oponopono o nā kumuwaiwai 'Ōiwi e ka mea me ka 'āpono o ka 'aha, a hiki ke ho'opau 'ia e ka mea. E pono ka luna ho'oponopono i ka ho'oponopono kumuwaiwai kuluma Kanaka Maoli, i nā hana kuluma Kanaka Maoli ma ke Kalana, a i ka mākaukau ma ka 'ōlelo Hawai'i. E pono i ka luna ho'oponopono i 'elima makahiki ma kēia 'ano o ka ho'oponopono 'ana.

Māhele 8-21.3. Nā Mana, nā Kuleana, a me nā Hana. Na ka luna ho'oponopono o nā kumuwaiwai 'Ōiwi e:

1. Lilo i luna ho'okele o ke ke'ena o nā kumuwaiwai 'Ōiwi.
2. Komo pū i ke kūkākūkā 'ana me ka mea, ka māhele mana ho'okō, a me ka 'aha e kō pono ai ka ho'oponopono kūpono 'ana i nā kumuwaiwai 'Ōiwi ma o ke Kalana.

3. Ho'omōhala a e ho'okō i nā polokalamu e mālama ai a e ho'omōhala ai i nā kumuwaiwai 'Ōiwi.

4. Alaka'i i ke Kalana i ka ho'ohana pololei 'ia o ka 'ōlelo Hawai'i, a pēlā pū me nā inoa 'āina, a me ka ho'okomo 'ia o ka 'ōlelo Hawai'i ma nā hanana Kalana.

5. Paipai i nā pō'ai ola ohaoa ma o ka ho'oulu hou 'ana, ka ho'omaluhia 'ana, a me ka ho'ohana 'ana ma ke 'ano e hiki ai ke ho'omau pono 'ia.

6. A'oa'o i nā ke'ena Moku'āina a pekelala no nā polokalamu a me nā papa hana a pau i pili a e ho'ololi paha i nā kumuwaiwai 'Ōiwi ma ke Kalana.

7. Waiho i hō'ike kūmakahiki me ka mea a me ka 'aha no ko ke Kalana mau hana laulā ma ka ho'okō 'ana i nā pahuhopu kumuwaiwai 'Ōiwi a me nā hihia e hiki ke ho'oponopono 'ia ma o ke kānāwai kūloko.

8. Ho'okō i nā kuleana a me nā hana 'ē a'e i kauoha 'ia mai e ka mea a i 'ole e ka luna ho'oponopono. (Iulai 1, 2024)

PAUKŪ 9 NĀ HANA KĀLAIWAIWAI

Māhele 9-1. Ka Makahiki Pili Kālā. Ho'omaka ka makahiki pili kālā i ka lā mua o Iulai a e pau aku i ka lā 30 o Iune o ka makahiki a'e. E ho'omalua 'ia nā hana pili kālā a pau o ke Kalana i loko o ka makahiki pili kālā e kekahi kānāwai kūloko mo'ohelu kālā a me kekahi kānāwai kūloko polokalamu kumu waiwai no ia makahiki pili kālā.

Māhele 9-2. Ka Ho'omākaukau 'ia 'ana a me ka Waiho 'ia 'ana o ka Mo'ohelu Kālā me ka Polokalamu Kumu Waiwai.

1. Ma ka lā 25 o Malaki a ma mua paha o ia lā, ma mua ho'i o ka ho'omaka 'ana o ka makahiki pili kālā e hiki mai ana, e waiho ka mea i mua o ka 'aha i (a) mo'ohelu kālā hana no ka makahiki pili kālā e hiki mai ana, e hui pū ana me ka mo'ohelu kālā no ka māhele mana ho'okō a me kekahi no ka māhele 'aha'ōlelo, (b) polokalamu kumu waiwai, a (c) 'ōlelo ho'ākāka.

2. Ma ka waiho 'ia 'ana, ua lilo ka mo'ohelu kālā, ka polokalamu kumu waiwai, a me ka 'ōlelo ho'ākāka i mau palapala no ko ka lehulehu nānā 'ana ma ke ke'ena o ke kākau 'ōlelo kalana. I ia wā ho'okahi nō, e ho'olako aku ka mea i mau kope o ka mo'ohelu kālā, ka polokalamu kumu waiwai, a me ka

‘ōlelo ho‘ākāka no ka ho‘olaha ‘ana i nā kānaka e hoihoi ana. (Ho‘ololi ‘ia 2010, 1992)

Māhele 9-3. Ke Ākea o ka Mo‘ohelu Kālā me ka ‘Ōlelo Ho‘ākāka.

1. E hō‘ike ka mo‘ohelu kālā i ka mana‘o ho‘okele kālaiwaiwai piha no nā hana o ke Kalana a me ona mau ke‘ena no ka makahiki pili kālā e hiki mai ana, e hō‘ike pū mai ana i nā kālā Kalana a pau i loa‘a ma ka waihona, i pa‘a a i pa‘a ‘ole paha i ka ‘aelike, nā kālā koe i mahu‘i ‘ia me nā loa‘a i mahu‘i ‘ia. E ho‘onoho ‘ia e like me ka ho‘ākāka ‘ana a ka ‘aha ma hope o ke kūkā ‘ana me ka mea.

2. E like aku ana nō nā huina o nā loa‘a i mahu‘i ‘ia, nā lilo i hāpai ‘ia, a me ka huina ha‘awina kālā no ka makahiki pili kālā e hiki mai ana.

3. E wehewehe ka ‘ōlelo ho‘ākāka a ka mea i ka mo‘ohelu kālā ma ke ‘ano pili kālā a pili hana ho‘i e ho‘okō ‘ia. E helu papa ‘ia nā mana‘o ho‘okō kālaiwaiwai o ke Kalana i hāpai ‘ia no ka makahiki pili kālā e hiki mai ana, a e wehewehe ia i nā māhele ko‘iko‘i o ka papahana mo‘ohelu kālā. E hō‘ike ia i nā loli nui ma nā mana‘o ho‘okō kālaiwaiwai, a ma nā lilo, nā ha‘awina, a me nā loa‘a, ke ho‘ohālike ‘ia me ka makahiki pili kālā e pau ana, a e hō‘ike aku i nā kumu no ia mau loli ‘ana. E komo pū i loko o ia ‘ōlelo ho‘ākāka kekahi papa helu o nā hana ho‘omāhuahua kumu waiwai e kali ana a i hāpai ‘ia, pū nō me nā mana‘o o ka mea no ia papa helu. E komo pū aku nō ho‘i i loko o ia ‘ōlelo ho‘ākāka nā mea kāko‘o a wehewehe hou a‘e paha a ka mea e mana‘o ai he kūpono.

Māhele 9-4. Ka Mo‘ohelu Kālā a me ka Polokalamu Kumu Waiwai:
Ka Ho‘olaha a me ka Hālāwai Ho‘olohe. E mālama ka ‘aha i hālāwai ho‘olohe ākea no ka mo‘ohelu kālā a me ka polokalamu kumu waiwai e hāpai ‘ia ana, ma ka lā mua o ‘Apelila a ma hope paha, ‘a‘ole na‘e e hala ka lā kanakolu o ‘Apelila o ka makahiki e waiho ‘ia ai. Ma ia hālāwai ho‘olohe, he manawa ko nā mea hoihoi a pau e lohe ‘ia ai. ‘A‘ole e emi ma lalo o ‘elua pule ma mua o ka hālāwai ho‘olohe, e ho‘opuka ka ‘aha, ma kekahi nūpepa lauhala o ke Kalana, i mau hō‘ike ho‘opōkole, ma ke ‘ano laulā, o ka mo‘ohelu kālā a me ka polokalamu kumu waiwai, a me kekahi ho‘olaha e hō‘ike ana i ka manawa a me kahi o ka hālāwai ho‘olohe ākea. (Ho‘ololi ‘ia 1986)

Māhele 9-5. Ka Mo‘ohelu Kālā: Ka Hana a ka ‘Aha.

1. Ma hope o ka hālāwai ho‘olohe ākea, e hiki i ka ‘aha ke ho‘oholo i ka mo‘ohelu kālā me ka ho‘ololi a me ka ho‘ololi ‘ole paha. Ma ka ho‘ololi ‘ana, hiki ke pāku‘i mai i mau mea hou a ho‘onui a‘e paha i kekahi mau mea ma ka

mo'ohelu kālā. Hiki ho'i ke ho'ēmi a kāpae aku paha i kekahi mau mea, koe na'e nā ha'awina kālā i koi 'ia e ke kāmāwai a me nā ha'awina kālā no ka ho'oka'a 'ai'ē. Ma nā kūlana a pau, e like aku nō nā huina kālā o nā loa'a i mahu'i 'ia, nā lilo i hāpai 'ia, a me ka huina ha'awina kālā no ka makahiki pili kālā e hiki mai ana.

2. Koe ka ho'omoe bona, nā polokalamu kumu waiwai, a me nā 'ōlelo ho'ākāka o ka 'āpana o ka māhele 9-9.2, e ho'oka'a 'ia nā ha'awina kālā a me nā lilo a pau o ke Kalana mai loko mai o nā loa'a o nā kumu ma waho a'e o ka hō'ai'ē, ka ho'opuka bona, a me ka uku pane'e mai nā loa'a bona mai.

3. Inā 'a'ole i ho'ākāka pono 'ia ma kekahi 'ano 'oko'a ma kēia palapala ho'okumu, e ho'opa'a 'ia aku nā uku, nā helu kuala, nā uku kau, a me nā 'auhau a pau i kau 'ia e ke Kalana mai loko o ka mo'ohelu kālā kūmakahiki.

Māhele 9-6. Ka Polokalamu Kumu Waiwai: ke Ākea; ka Hana a ka 'Aha.

1. Ma ka li'ili'i loa, e loa'a kēia mau mea ma ka polokalamu kumu waiwai:

a. He hō'ike ho'opōkole a laulā, i akāka a ma'alahi, o nā mea a pau o loko o ka polokalamu.

b. Nā hana ho'omāhuahua kumu waiwai e kali ana a i 'ole i mana'o 'ia no ka ho'okō 'ia 'ana i loko o ka makahiki pili kālā e hiki mai ana, pū nō me ke kumukū'ai i mahu'i 'ia no kēlā me kēia hana ho'omāhuahua a me ke ki'ina hana e kali ana a i mana'o 'ia paha no ka uku 'ana.

c. Nā hana ho'omāhuahua kumu waiwai i mana'o 'ia no nā makahiki 'elima a'e ma hope aku o ka makahiki pili kālā e hiki mai ana, pū nō me ke kumukū'ai i mahu'i 'ia no kēlā me kēia hana ho'omāhuahua a me ke ki'ina hana i mana'o 'ia no ka uku 'ana.

2. E helu 'ia nō i loko o ka mo'ohelu kālā nā lilo kumu waiwai e uku 'ia ana mai nā loa'a o ka makahiki pili kālā e hiki mai ana, a pēlā pū ma ka polokalamu kumu waiwai. E helu pū 'ia i loko o ka mo'ohelu kālā nā ha'awina kālā no ia mau lilo.

3. Ma hope o ka hālāwai ho'olohe ākea no ka polokalamu kumu waiwai, e hiki i ka 'aha ke ho'oholo i ka polokalamu me ka ho'ololi a ho'ololi 'ole paha.

4. E ho'oholo ka 'aha i ka polokalamu kumu waiwai ma ka lā 'umi o lune o ka makahiki pili kālā e pau ana, a ma mua paha o ia lā. Inā 'a'ole i kō ia hana, e mana'o 'ia auane'i ua ho'oholo 'ia ka polokalamu i waiho 'ia e ka meia, 'o ia ka polokalamu no ka makahiki pili kālā e hiki mai ana. E mana ana ka polokalamu i ho'oholo 'ia ma ka lā mua o ia makahiki pili kālā, a ma hope aku nō.

5. Hiki ke ho'ololi 'ia ka polokalamu kumu waiwai ma nā wā like 'ole o ka makahiki pili kālā ma o ke kânāwai kūloko. (Ho'ololi 'ia 2010, 1986)

Māhele 9-7. Nā Ho'ohāiki o ka Mo'ohelu Kālā me ka Polokalamu Kumu Waiwai; nā Pākēneka Loa'a.

1. 'O nā koina, nā palena, a me nā ho'ohāiki a pau ma lalo o ka mana o ka 'aha no ka ho'oka'a 'ana i kekahi ha'awina kālā, e helu 'ia aku nō ma ka mo'ohelu kālā a i 'ole ma ka polokalamu kumu waiwai, e like me ka mea kūpono.

2. Koe ka ho'omoe bona, nā polokalamu kumu waiwai, a me nā 'ōlelo ho'ākāka o ka 'āpana o ka māhele 9-9.2, e ho'oka'a 'ia nā ha'awina kālā a me nā lilo a pau o ke Kalana mai loko mai o nā loa'a o nā kumu ma waho a'e o ka hō'ai'ē, ka ho'opuka bona, a me ka uku pane'e mai nā loa'a bona mai.

3. Inā 'a'ole i ho'ākāka pono 'ia ma kekahi 'ano 'oko'a ma kēia palapala ho'okumu, e ho'opa'a 'ia aku nā uku, nā helu kualā, nā uku kau, a me nā 'auhau a pau i kau 'ia e ke Kalana ma loko o ka mo'ohelu kālā kūmakahiki.

Māhele 9-8. Ka Mo'ohelu Kālā a me ka Polokalamu Kumu Waiwai: he mau Palapala no ka Lehulehu. E hō'ōia 'ia e ka mea a me ke kākau 'ōlelo kalana 'ekolu kope o ka mo'ohelu kālā a me ka polokalamu waiwai, e like me ka ho'oholo 'ia. E waiho 'ia kekahi o ia mau kope i ke ke'ena o ka mea, a 'o kekahi ma nā ke'ena pākahi o ka luna waiwai a me ka luna ho'olālā. E ho'opuka 'ia i ho'okahi manawa ma kekahi nūpepa laulaha o ke Kalana, he hō'ike ho'opōkole o ka mo'ohelu kālā a me ka polokalamu waiwai i hō'ōia 'ia, ma loko o 'ekolu pule ma hope o ka ho'oholo 'ia 'ana, a e ho'olako 'ia i kope o ia mau palapala no nā ke'ena Kalana a no nā kânaka e hoihoi ana.

Māhele 9-9. Nā Ha'awina a me nā Loli.

1. Inā hō'ōia ka mea, i loko o kekahi makahiki pili kālā, i ka hiki ke hā'awi 'ia aku (a) nā loa'a mai nā kumu i mahu'i 'ole 'ia ma ka mo'ohelu kālā o ia makahiki, a i 'ole (b) nā loa'a mai nā kumu i mahu'i 'ia, akā i 'oi a'e i ka mea i mana'o 'ia, a i 'ole (c) nā loa'a i mahu'i 'ia e ho'oka'a 'ia mai i ke Kalana e nā buro pekelala a moku'āina paha, a laila e hiki i ke Kalana ke ho'oka'a aku, ma o ke kânāwai kūloko, i mau ha'awina kālā hou no ia makahiki a hiki i ka heluna o ka loa'a keu i hō'ōia 'ia.

2. I mea e kōkua ai ma kekahi ulia pōpilikia o ka lehulehu e ho'opō'ino ana paha i ke ola, ke olakino, a i ka waiwai paha, hiki i ka 'aha ke ho'oholo, ma ka palapala noi a ka mea, i mau ha'awina ulia pōpilikia. E hana 'ia ia 'ano ha'awina ma o ke kânāwai kūloko a e mana ana 'ānō, a he pono ho'i ke 'āpono 'ia e 'ehiku a 'oi lālā o ka 'aha. Inā 'a'ohe loa'a hā'awi 'ole 'ia i koe no ka ho'olawa 'ana i ia 'ano ha'awina, hiki i ke Kalana ke 'ae aku, ma o ke kânāwai

kūloko, i ka ho'opuka 'ana i nā bona ulia pōpilikia. E uku 'ia kēia mau bona ma ka lā hope loa, a ma mua nō paha o ia lā, o ka makahiki pili kālā ma hope aku o ka makahiki i hana 'ia ai ia ha'awina ulia pōpilikia. 'A'ole e 'oi a'e ka huina o nā ha'awina ulia pōpilikia o kekahi makahiki pili kālā i ka ho'okahi pākēneka o ka huina ha'awina hana (koe na'e nā mea no ka ho'oka'a 'ai'ē) i hā'awi 'ia i loko o ka mo'ohelu kālā hana no ia makahiki. (Ho'ololi 'ia 1988)

Māhele 9-10. Nā Ha'awina Kālā: ka Ho'ēmi a me ka Ho'oili.

1. Inā mana'o ka meia i kekahi wā o ka makahiki pili kālā, 'a'ole paha e lawa nā loa'a no ka heluna kālā i hā'awi 'ia, e ha'i aku ka meia i ka 'aha me ke ka'ulua 'ole, a e hō'ike aku i ka nui o ka nele i mahu'i 'ia, nā hana i lawelawe 'ia e ka meia i mea e ho'oponopono ai, a me nā 'ōlelo a'o no nā hana 'ē a'e e lawelawe ai. A laila, e ho'okō ka 'aha i nā hana i mana'o 'ia he kūpono no ka pale a ho'ēmi 'ana paha i ka nele. No ia mea, e hiki i ka aha ke ho'oholo i pila e ho'ēmi ana i kekahi ha'awina a mau ha'awina paha; akā 'a'ole e ho'ēmi 'ia nā ha'awina no ka ho'oka'a 'ai'ē, a 'a'ole e ho'ēmi 'ia kekahi ha'awina ma luna a'e o ke koena kālā o ia ha'awina i pa'a 'ole i ka 'aelike, a i 'ole ma lalo o ka huina kālā i koi 'ia ma ke kânāwai e hā'awi 'ia aku.

2. Ma ke noi palapala a ka meia, e ho'oili 'ia ke koena kālā o kekahi ha'awina i pa'a 'ole i ka 'aelike, a i 'ole kekahi hapa o ia huina, i loko iho o kekahi ke'ena ma o ka 'ōlelo ho'oholo, a i 'ole mai kekahi ke'ena a i kekahi aku ma o ke kânāwai kūloko. 'A'ole na'e e ho'oili 'ia ke kālā mai loko mai o kekahi ha'awina no ka ho'oka'a 'ai'ē, a 'a'ole e ho'ēmi 'ia kekahi ha'awina ma lalo o ka huina kālā i koi 'ia ma ke kânāwai e hā'awi 'ia aku.

3. Hiki i ka 'aha a i ka meia paha ke 'imi e ho'ololi i nā mo'ohelu kālā hana o lāua pākahi. (Ho'ololi 'ia 1992)

Māhele 9-11. Ka Hā'ule 'ana o nā Ha'awina. 'O kēlā me kēia ha'awina, koe na'e ka ha'awina no kekahi hana ho'omāhuahua kumu waiwai, e hā'ule ia i ka hopena o ka makahiki pili kālā ma kahi i ho'olilo 'ole 'ia ai a i pa'a 'ole paha ma ka palapala 'aelike. E mau ka mana o ka ha'awina no kekahi hana ho'omāhuahua kumu waiwai a i ka wā i ho'okō 'ia ai a ha'alele 'ia aku paha ke kumuhana nona ia kālā. E mana'o 'ia auane'i ua ha'alele 'ia ke kumuhana nona kekahi ha'awina kālā ho'omāhuahua kumu waiwai i 'eono mahina ma hope o ka pau 'ana o ka makahiki pili kālā ma kahi i ho'olilo 'ole 'ia ai a i pa'a 'ole paha i ka palapala 'aelike. (Ho'ololi 'ia 2002, 1984)

Māhele 9-12. Ka Uku 'ana a me nā Kuleana.

1. Koe ke kākī ho'oponopono 'ai'ē, 'a'ole e 'āpono a uku 'ia kekahi uku a 'a'ole e ili kekahi kuleana ma luna o ke Kalana, koe ho'i ke kūlike me nā ha'awina i hana pono 'ia a ma lalo ho'i o nā ka'ina hana a me nā mana'o ho'okō

i ho'okumu 'ia ma ke kânāwai kūloko. 'O nā kuleana a pau i ili mai a me nā 'āpono uku a pau e kū'ē ana i kēia palapala ho'okumu, e lilo ia i mea 'ole. 'O nā uku a pau e kū'ē ana i nā 'ōlelo ho'ākāka o kēia palapala ho'okumu, e kū 'ole ia i ke kânāwai, a 'o nā luna Kalana a pau e 'ae aku a e ho'oka'a aku paha i ia 'ano uku, a i 'ole kekahi hapa o ia mau mea, me ka 'ike iho nō ho'i i ka hewa, e ili nō ma luna o lākou ia kū 'ana i ka hana hewa, ma ka pākahi a ma ka nui nō ho'i, i mua o ke Kalana no ka huina kālā i uku 'ia aku a i loa'a mai paha. Inā 'āpono a i 'ole ho'oka'a aku kekahi luna Kalana a limahana paha i nā uku, a inā paha e 'ae aku i ka ili 'ana mai o kekahi kuleana me ka 'ike ho'i, e kū'ē ana ia i kēia palapala ho'okumu, a i 'ole ia, e kū'ē ana i nā 'ōlelo ho'ākāka o nā ka'ina hana a me nā mana'o ho'okō i ho'okumu 'ia ma ke kânāwai kūloko, a i 'ole ho'i e komo pū aku 'o ia i ia 'ano hana, e lilo ia hana i kumu e kīpaku 'ia ai mai ke kūlana aku.

2. 'A'ole e ho'omaopopo 'ia iho kekahi mea o loko o kēia palapala ho'okumu i mea e ke'ake'a ai ka ho'oka'a 'ana a 'āpono 'ana paha i nā uku, a i 'ole ka hana 'ana i 'aelike no nā hana ho'omāhuahua kumu waiwai e uku pihā 'ia, a uku hapa 'ia paha, ma o ka ho'opuka bona.

3. 'A'ohe mea o loko o kēia palapala ho'okumu e ke'ake'a ana i ke komo 'ana o ke Kalana i loko o nā 'aelike hana, nā 'aelike kū'ai pono hana, a me nā 'aelike ho'olimalima paha e mau aku ana ma hope aku o ka makahiki pili kālā i pūlima 'ia ai, inā ho'i e ho'olako ana ia mau 'aelike hana a 'aelike ho'olimalima paha i ka uku no nā hana i loko o ka makahiki pili kālā i lawelawe 'ia ai ia mau hana no ke Kalana, a e ho'olako nā 'aelike kū'ai pono hana i nā uku kaulike e mau 'ole aku ana ho'i ma hope aku o ka wā i mahu'i 'ia no ka pau 'ana o ka pono o ia mau pono hana. 'O ia 'ano 'aelike a palapala ho'olimalima paha e pono ai ka uku 'ana i ke kālā mai loko mai o nā ha'awina ma luna a'e o ho'okahi makahiki pili kālā, e 'āpono 'ia ma o ke kânāwai kūloko.

Māhele 9-13. Ka Hō'ōia 'ana i nā Mo'ohelu Kālā. I loko o 'eono mahina o ka ho'omaka 'ana o kēlā me kēia makahiki pili kālā, na ka luna hō'ōia kalana e hana a i 'ole e kauoha i ka hana 'ia 'ana o kekahi hō'ōia pili kālā kū'oko'a i nā kālā, nā waihona, a me nā hō'ike 'ē a'e o nā hana pili kālā o ke Kalana a me nā hana a pau ma lalo o ke kuleana o ke Kalana no ka makahiki pili kālā e hō'ōia 'ia ana. E hana 'ia ka hō'ōia e kekahi kanaka mālama mo'ohelu kālā no ka lehulehu i hō'ōia 'ia, a i 'ole e kekahi hui o ia 'ano, me ka 'ole o kekahi kuleana pilikino, ma ke 'ano pololei a lauwiki paha, i loko o nā hana pili kālā o ke Kalana a me ona mau hana paha. E komo pū 'ia ma ia hō'ōia ke kuleana kālaiwaiwai a me ka lawa o ka maika'i o ka 'ōnaehana kālaiwaiwai a mālama mo'ohelu kālā. Inā hana ka Moku'āina i ia 'ano hō'ōia, hiki i ka luna hō'ōia kalana ke 'ae aku i ka lawa o ia mea no ka ho'okō 'ana i nā koina o kēia māhele. 'O ke ākea o ka hō'ōia, e kūlike ia me nā 'ōlelo o ka palapala 'aelike i a'oa'ō 'ia e ka luna hō'ōia

kalana a i pūlima 'ia e ka luna ho'omalū o ka 'aha ma kona kūlana he luna hana 'aelike no ka māhele 'aha'ōlelo, a e paipai ia palapala 'aelike i nā 'ōlelo a'oa'o no ka ho'omaika'i 'ana i nā hana ho'omalū kālā a me nā ka'ina hana, a e ho'olako ho'ākāka pū no ka ho'opau 'ana i ka hō'ōia i loko o kahi wā kūpono ma hope o ka pau 'ana o ka makahiki pili kālā i hala iho nei. E waiho 'ia he kope o nā palapala hō'ike hō'ōia i mua o ke kākau 'ōlelo kalana a e lilo i palapala no ka lehulehu, inā 'a'ole i ho'ākāka 'ia ma kekahi 'ano 'oko'a ma ke kāmāwai.

Inā make, ha'alele, a ho'opau 'ia aku paha ka luna waiwai, e ho'oholo ka 'aha i ka hana 'ia 'ana o kekahi hō'ōia pili kālā kū'oko'a i nā waihona a ka luna waiwai. (Ho'ololi 'ia 2012, 1988)

Māhele 9-14. Ke Kālā Keu a me ke Kālā i Ho'okoe 'ia. 'O ke kālā keu o nā 'ano like 'ole i hā'awi 'ole 'ia a me nā koena kālā o nā ha'awina like 'ole i pa'a 'ole i ka 'aelike i loko o nā pu'u kālā i ka hopena o kekahi makahiki pili kālā, ua hiki ke ho'ohana 'ia i ha'awina no ka makahiki a mau makahiki pili kālā paha e hiki mai ana. Hiki ke ho'oili 'ia nā kālā keu, a i kekahi hapa paha ona, i nā pu'u kālā kūikawā a i 'ole i kekahi pu'u kālā i ho'okoe 'ia no nā hana ho'omāhuahua kumu waiwai, ma o ke kāmāwai kūloko. Hiki ke ho'ohana 'ia ke kālā i loko o ka pu'u kālā kūikawā i ho'okoe 'ia no nā ulia like 'ole e kupu ana. 'O nā kālā i ho'oili 'ia i kekahi pu'u kālā i ho'okoe 'ia no nā hana ho'omāhuahua kumu waiwai, e ho'olilo wale 'ia nō no nā hana ho'omāhuahua kiko'i i kuhikuhi 'ia, inā ho'i he hiki ke ho'ololi 'ia nā kumu e ho'olilo 'ia ai ia 'ano pu'u kālā ho'okoe 'ia no nā hana ho'omāhuahua kumu waiwai ma o ke kāmāwai kūloko i ho'oholo 'ia ma ka 'ae o 'ehiku lālā a 'oi o ka 'aha ma ke koho pāloka 'ana. 'O ka heluna kālā i ho'oili 'ia aku i kekahi pu'u kālā i ho'okoe 'ia no nā ulia kūikawā a pu'u kālā i ho'okoe 'ia paha no nā hana ho'omāhuahua kumu waiwai, 'a'ole e lawe 'ia mai loko mai o nā heluna e ho'oulu 'ia mai ma o ka 'auhau no nā makahiki e hiki mai ana.

Māhele 9-15. Ke Kū'ai Kūloko. Ua hiki i ka meia ke ho'okumu i ka'ina hana e kū'ai ai i nā mea, nā lako, nā pono hana, a me nā hana lawelawe a pau e pono ai nā ke'ena like 'ole o ke Kalana ma o ke ke'ena waiwai a i 'ole kekahi ke'ena 'ē a'e, e like paha me ke kuhi a ka meia.

Māhele 9-16. Ka 'Inikua. Hiki i ka luna waiwai ke kū'ai i ka 'inikua mai nā hui mai i laikini 'ia e lawelawe i ka hana ma ka Moku'āina no ka ho'omalū 'ana i nā waiwai pa'a a me nā hana a pau o ke Kalana ma nā huina kālā a ma lalo ho'i o nā koina, a ke Kalana e kuhikuhi aku ai ma o ke kāmāwai kūloko.

Māhele 9-17. Nā Bona Ho'opa'a. Koe ke ho'ākāka 'oko'a 'ia, e ho'oholo aku ka 'aha i nā luna a me nā limahana e pono ai ka ho'olako 'ana i bona

ho'opa'a a e kuhi ho'i i ke 'ano a me ka nui o kēlā me kēia bona pākahi a bona huina paha. 'O nā luna a pau na lākou ke kuleana o ka loa'a mai, ka 'ohi aku, ke kahu, a me ka ho'oka'a paha i ke kālā o ka lehulehu, e ho'opa'a 'ia nō lākou ma ka bona. E 'imi a loa'a ka luna waiwai i ia mau 'ano bona ho'opa'a a pau mai nā hui mai i laikini 'ia e hana ma ka Moku'āina. E kāko'o ia 'ano bona a pau i ke Kalana a na ke Kalana e uku i nā kāki o ia mau mea.

Māhele 9-18. Nā 'Aelike.

1. Ma mua o ka ho'okō 'ana i nā 'aelike a pau a ke Kalana e komo ai, e 'āpono ka loio 'ahahuina i ke 'ano a me ke kū i ke kāmāwai. E pūlima 'ia nā 'aelike a pau o ia 'ano e ka mea, koe na'e, nā 'aelike no ke kū'ai 'ana i nā lako, nā pono hana, me nā kōkua pilikino, a me nā 'aelike no nā hana aupuni, e pūlima 'ia ia mau mea e ka luna waiwai.

2. Ma mua o ka ho'okō 'ana i nā 'aelike e pili ana i nā kuleana pili kālā o ke Kalana, e hō'ōia ka luna waiwai i ka hiki ke loa'a ia heluna kālā no nā hana i 'ōlelo 'ia ma loko nei.

3. I loko nō na'e o kekahi 'ōlelo ho'ākāka 'ē a'e o kēia palapala, 'o nā 'aelike a pau i pili i ka 'aha, ke ke'ena lawelawe 'aha, a me ke ke'ena o ke kākau 'ōlelo kalana, e pūlima 'ia ma ka 'ao'ao o ke Kalana e ka luna ho'omalū o ka 'aha wale nō, mamuli o ka 'āpono o ka loio 'ahahuina no ke 'ano a me ke kū i ke kāmāwai, a me ka hō'ōia o ka luna waiwai, e like me ho'ākāka 'ana ma loko nei. (Ho'ololi 'ia 1984)

Māhele 9-19. Ka Pu'u Kālā no ka Mālama 'ana i nā Wahi Kūkulu 'ole 'ia, nā Kumu Waiwai o ka 'Āina, nā Kumu Waiwai Pili Mo'omeheu, a me nā Nānaina o ka 'Āina.

1. Ma ka 'āpono 'ana i ka mo'ohelu kālā a me ka papahana kumu waiwai o kēlā me kēia makahiki pili kālā, e hā'awi aku ka 'aha i ho'okahi pākēneka a 'oi o ka loa'a o nā 'auhau waiwai pa'a i hō'ōia 'ia i kekahi pu'u kālā i kapa 'ia 'o ka pu'u kālā no ka mālama 'ana i nā wahi kūkulu 'ole 'ia, nā kumu waiwai o ka 'āina, nā kumu waiwai pili mo'omeheu, a me ka mālama i nā nānaina. E ho'ohana 'ia ke kālā o kēia pu'u kālā no:

a. Ka loa'a 'ana mai o nā 'āina a kuleana 'āina paha, ma o ke kū'ai 'ana a ma o nā ala 'ē a'e paha, no ka mālama 'ana i ka 'āina i loko o ke Kalana no nā kumu penei: ka le'ale'a 'ana a me ka ho'ona'auao 'ia 'ana o ka lehulehu ma ka 'āina; ka mālama 'ana i nā 'āina nui o ka waiwai ma ka 'ao'ao mo'olelo a mo'omeheu paha; ka ho'omalū 'ana i nā wahi noho a me nā pō'ai ola ko'iko'i, pēlā pū me nā lihi pale; ka mālama 'ana i nā ululā'au, nā kahakai, nā 'āina pili kahakai, a me nā 'āina mahi 'ai; ka ho'omalū 'ana i nā 'āina kumu wai i mea e mau ai ka maika'i o ka wai; ka mālama 'ana i ka 'āina i mea e ho'ēmi ai i ka lilo

o ka 'āina i ka wai, ka hālana wai, ka hāne'e 'āina, a me ka lepo e komo ana i ka wai; a no ka

ho'okā'oi 'ana a'e i nā ala no ka po'e kīnā o ke kino a no ka lehulehu ho'i e komo aku ai a ho'onanea i nā 'āina o ka lehulehu, nā wahi hale 'ole, a me nā hale ho'ole'ale'a; a i 'ole ia.

b. Ka lawelawe 'ana i nā hana ho'omaika'i i ka maluhia a me ka palekana ma nā 'āina i loa'a ma o kēia pu'u kālā.

2. 'O ke koena kālā e waiho ana ma kēia pu'u kālā i ka hopena o ka makahiki pili kālā, 'a'ole e hā'ule, akā e mau aku nō i loko o ka pu'u, me ka māhuahua 'ana a'e mai kahi makahiki a kahi makahiki aku. 'A'ole e ho'ohana 'ia nā loa'a o kēia pu'u no nā hana ma waho a'e o nā mea i helu papa 'ia i ka paukū mua o kēia māhele.

3. E ho'okumu ka 'aha, ma o ke kāmāwai kūloko, i ka'ina hana no ka ho'oponopono a me ka ho'olilo 'ana i nā loa'a o kēia pu'u kālā. 'A'ole e lilo nā ha'awina i kēia pu'u kālā i pani no nā ha'awina i hana 'ia ma mua, akā e pāku'i 'ia mai nō. (Ho'ololi 'ia 2018, 2002)

Māhele 9-20. Ka Pu'u Kālā no nā Hale Makepono.

1. I loko o ka 'āpono 'ana i nā mo'ohelu kālā hana kūmakahiki no nā Makahiki 2008–2021, e hā'awi aku ka 'aha i 'ekolu pākēneka a 'oi o ka loa'a i hō'ioia 'ia o nā 'auhau waiwai pa'a i kekahi pu'u kālā i kapa 'ia 'o ka pu'u kālā no nā hale makepono. I loko o kekahi makahiki pili kālā, hiki i ka 'aha ke hana i ha'awina no ia pu'u kālā ma luna a'e o ka heluna ha'awina ha'aha'a loa i koi 'ia. E ho'ohana 'ia nā loa'a a me ke koena kālā i pa'a 'ole i ka 'aelike i loko o ia pu'u kālā no ka ho'olako 'ana, ka ho'omalua 'ana, a me ka ho'onui 'ana a'e i nā hale makepono a me nā wahi nohona kūpono no nā kāmāwai kūloko, e la'a me me ka ho'oponopono 'ana i nā hale e kū nei, ke kū'ai 'āina 'ana a i 'ole nā 'ano 'ē a'e o ka loa'a 'ana mai o ka 'āina a kuleana 'āina paha, ka ho'olālā 'ana, ka hakulau 'ana, a me ke kūkulu 'ana.

2. I kēia me kēia makahiki, 'a'ole e ho'olilo 'ia aku ka heluna kālā ma luna a'e o ka 'ekolu pākēneka o kēia pu'u kālā no nā lilo ho'oponopono.

3. 'A'ole e hā'ule kekahi o nā koena kālā o kēia pu'u kālā i pa'a 'ole i ka 'aelike ma ka hopena o kēia me kēia makahiki pili kālā, akā e mau aku nō i loko o ia pu'u kālā, me ka māhuahua 'ana a'e mai kahi makahiki a kahi makahiki aku. 'A'ole e ho'ohana 'ia kekahi o nā koena kālā o kēia pu'u kālā i pa'a 'ole i ka 'aelike no nā hana ma waho a'e o nā mea i helu papa 'ia i ka 'āpana 9-20(1), a i 'ole e like me ka ho'ākāka 'ana ma ke kāmāwai kūloko.

4. E ho'okumu ka 'aha, ma o ke kāmāwai kūloko, i ka'ina hana no ka ho'oponopono a me ka ho'olilo 'ana i nā loa'a i loko o kēia pu'u kālā. 'O nā ha'awina a pau i kēia pu'u, 'a'ole e lilo i pani no kekahi heluna, akā e pāku'i 'ia

ma luna a'e o nā ha'awina i hana 'ia ma mua no nā hana i 'ōlelo 'ia i loko o kēia māhele. (Ho'ololi 'ia 2021, 2014, 2010, 2006)

PAUKŪ 10 KA PAPA KĀNĀWAI O NĀ HANA PONO

Māhele 10-1. Ke Kuahaua i Ka Mana'o Ho'okō. E hō'ike nā luna i koho 'ia a i ho'okohu 'ia a me nā limahana pū, ma o kā lākou hana pono'i, i ke kūlana 'oi kelakela o ka hana pono 'ana i mea e hilina'i 'i'o ai ka lehulehu, me ka naue 'ole, i ka pono o ke aupuni.

Māhele 10-2. Ka Papa Hana Pono. E ho'onoho 'ia i papa hana pono.

1. He 'eiwa lālā o ka papa i ho'okohu 'ia e ka mea me ka 'āpono mai o ka 'aha.

2. Na ka papa:

a. E ho'omaka, 'ae mai, ho'olohe aku, a noi'i i nā ho'opi'i no ka 'a'e 'ia 'ana o kēia paukū.

b. E ho'omaka i nā hana ho'opi'i i nā luna i koho pāloka 'ia a me nā luna i ho'okohu 'ia i ko lākou kūlana nāna ho'i i 'a'e i kēia paukū i ke kuhi a ka papa ma hope o ka noi'i 'ana. E lawelawe 'ia ia 'ano hana ma ka inoa o ka papa e kekahi loio kūikawā e kū ana nona a i koho 'ia e ua papa lā.

c. E hā'awi aku i mau 'ōlelo a'o no ka pilina o kēia paukū ke noi 'ia. E pane 'ia aku nā noi 'ōlelo a'o a pau i loko o nā lā he kanahākūmālima ma hope o ka waiho 'ana; inā 'a'ohe pane ka papa i ke noi i waiho 'ia no ka 'ōlelo a'o i loko o nā lā he kanahākūmālima, e mana'o 'ia auane'i he hō'ike ia i ka 'a'e 'ole 'ia 'ana o kēia paukū.

d. E kuhikuhi aku i nā palapala no nā ha'ina i ho'ākāka 'ia ma kēia māhele a e ho'okō i nā koina o nā 'ōlelo ho'ākāka no nā ha'ina.

e. E nānā i nā palapala ha'ina a pau i waiho 'ia, a e hō'ike mana'o a i 'ole e 'ōlelo a'o no nā hana ho'oponopono ma nā mea i 'ike 'ia ai paha he hihia kuleana.

f. E 'āpono i mau lula, nona ka mana a me ka hopena o ke kāmāwai, e pono ai ka ho'okō 'ana i nā 'ōlelo ho'ākāka o kēia paukū.

3. I ka noi'i ana a ka papa, he mana kona e hā'awi i nā 'ōlelo ho'ohiki, e kēnā aku i nā hō'ike ma o nā palapala ki'i, a e koi i ka ho'opuka 'ia 'ana mai o nā puke a me nā palapala i pili.

4. Ma hope o ka no'ono'o pono 'ana i nā hihia i mua ona, e hana ka papa i ha'ina pili 'ike a i ha'ina pili kāmāwai no ia mau hihia, a e hā'awi aku i ia

mau mea i ka mana ho'okohu kūpono a me ka loio ho'opi'i no ka ho'okō kūpono 'ana i ka hana.

5. Inā loa'a i kekahi luna a limahana paha e noho nei i kēia wā, a i 'ole i ka wā l hala, kekahi 'ōlelo a'o mai ka papa mai, a hana aku 'o ia pēlā, a i 'ole ia, hana like paha 'o ia me ka mana'o o ka papa, 'a'ole e ho'opa'i 'ia ka luna a limahana paha no ka 'a'e 'ana i kēia paukū.

6. E hana pū ka 'aha a me ka meia a e ho'olako i nā kālā a me nā limahana e pono ai ka papa ma ka lawelawe 'ana i kāna mau hana. Hiki i ka papa ke ho'okohu i po'o luna ho'oponopono a i limahana 'ē a'e a ke komo pū i ka hana me nā hoa kūkā e like me ka mea e pono ai e kōkua i ka ho'okō 'ana i nā hana, a pēlā pū me ka ho'opuka 'ana i nā mana'o hana kūpono pōnolu a me ka 'ōlelo a'o a me ka nā'ana 'ana i nā ha'ina kālā a me nā mea e waiho 'ia e ka po'e hana ho'opaipai. Hiki paha ke komo pū he po'e loio ma waena o ko ka papa po'e limahana, i loko nō na'e o Māhele 8-2.3.3, nāna paha e 'imi i kumu ho'opi'i 'a'e kānāwai hana kūpono a e kauleo i ka papa me ke kū'oko'a mai ka loio 'ahahuina aku. Ho'oku'u 'ia nā kūlana limahana a pau mai ka 'oihana kiwili mai a hana nō lākou i ka 'olu'olu o ka papa. E pono ke po'o luna ho'oponopono ke hana ma ke 'ano he loio i laikini 'ia a mākaukau ma ka 'oihana kānāwai ma ka Moku'āina 'o Hawai'i. E pono ka uku hana o ko ka papa po'e limahana ke ho'okumu 'ia i ke kānāwai kūloko. 'A'ole e hiki i kā ke po'o luna ho'opono uku hana ke pākela i luna a'e o kā ka hope loio 'ahahuina uku hana. (Ho'ololi 'ia 2024, 1992)

Māhele 10-3. Ka Ha'ina Pili Kālā.

1. 'O nā luna Kalana a pau i koho pāloka 'ia, nā moho a pau e holo ana no ke kūlana Kalana, a me nā luna i ho'okohu 'ia a i 'ole nā limahana 'ē a'e a ka 'aha e kuhi ai ma ke kānāwai kūloko, e waiho lākou me ka papa hana pono a me ke kākau 'ōlelo kalana i mau ha'ina pili kālā ma ka palapala a mau palapala paha a ka papa hana pono e kuhikuhi ai. Ua noa ia mau ha'ina pili kālā i ka nānā 'ana o ka lehulehu.

2. 'O nā lālā a pau o nā papa a me nā komikina i ho'onoho 'ia ma lalo o kēia palapala ho'okumu, a me nā luna i ho'okohu 'ia a i 'ole nā limahana 'ē a'e a ka 'aha e kuhi ai ma ke kānāwai kūloko, na lākou ho'i ka mana ākea ko'iko'i a pili kālā paha, e waiho lākou me ka papa hana pono i mau ha'ina pili kālā malū ma ka palapala a mau palapala paha a ka papa hana pono e kuhikuhi ai, a 'a'ole e noa ia mau ha'ina pili kālā malū i ka nānā 'ana o ka lehulehu, inā ho'i ua noa i ka nānā 'ana o ka lehulehu nā inoa o nā kānaka a pau i koi 'ia e waiho i ha'ina pili kālā malū, nā lā palena pau e waiho 'ia ai nā ha'ina, a me nā lā i waiho 'i'o 'ia ai nā ha'ina. 'A'ole e hiki i kekahi lālā o kekahi 'aha paha a komikina paha, i hala iā ia ka waiho 'ana i ha'ina pili kālā piha i koi 'ia, ke komo

pū a i 'ole e koho i kekahi papa a komikina paha a hiki i ka hō'ōia'ī'o 'ia 'ana o ka ha'ina e like me ia i loa'a iho ai i ka papa hana pono.

3. 'O nā kānaka a pau i koi 'ia ma loko nei e waiho i ha'ina pili kālā, koe na'e nā moho e holo ana no nā kūlana Kalana, e waiho lākou i ia 'ano ha'ina pili kālā ma mua o ka noho 'oihana 'ana a i 'ole ka lā o ka 'ōlelo ho'oholo e 'āpono ana i kona ho'okohu 'ia 'ana i kekahi papa paha a komikina paha, 'o ka mea mua ho'i e kupu a'e ana, a e waiho i ha'ina i hō'ano hou 'ia no kā lākou ha'ina pili kālā ma mua o ka lā 15 Pepeluali o kēlā me kēia makahiki a kēlā kanaka e noho 'oihana ana ma kekahi ke'ena. Na ka moho e holo ana no ke kūlana Kalana e waiho i ha'ina pili kālā i ka wā ho'okahi āna e waiho ana i palapala holo moho, a e waiho i ha'ina kūmakahiki o kāna mau ha'ina pili kālā ma mua o ka lā 15 Pepeluali i kēlā me kēia makahiki o kona wā i koho 'ia ai 'o ia e noho 'oihana. E waiho ho'i ka moho e holo ana no ke kūlana Kalana i ha'ina pili kālā i ka wā like o kona waiho 'ana i nā palapala noi moho pāloka. E ho'ohiki 'ia ua ha'ina pili kālā ma lalo o ka ho'ohiki, a e helu pū 'ia nā kumu a me nā huina o ka loa'a, ke kuleana 'ona 'oihana, nā kūlana luna a alaka'i, ke kuleana 'ona a kuleana hapa paha o ka waiwai pa'a, nā 'ai'ē, nā kuleana 'ai'ē i nā 'oihana i hiki 'ole ke ho'oka'a 'ai'ē, nā inoa o nā kānaka āu i kū hō'ike ai i mua o nā buro aupuni, a me nā 'ike 'ē a'e i kuhikuhi 'ia e ka papa hana pono. (Ho'ololi 'ia 2022, 2010, 1994, 1992)

Māhele 10-4. Nā Hana i Pāpā 'ia.

1. 'A'ole e kūpono iki nā luna a limahana paha o ke Kalana ke:

a. Ho'olale aku, 'ae mai, a loa'a paha i kekahi makana; ma ke 'ano pololei a lauwiki paha, inā nō ia he kālā, he hana, he 'ai'ē, he huaka'i, he ho'onanea, he ho'okipa, he mea, a he ho'ohiki paha, a i 'ole ma kekahi 'ano 'ē a'e, ma nā kūlana e mana'o 'ia ai paha he ho'omalimali ia i ka luna a limahana paha i ka lawelawe 'ana i kāna mau hana kūhelu, a i 'ole ma ke 'ano he makana no kekahi hana kūhelu a ka luna a limahana paha.

b. Hō'ike aku i kekahi 'ike i noa 'ole i ka lehulehu, mamuli o ke kānāwai a i 'ole ka hana mau, a i loa'a ho'i i ka luna a limahana paha ma o kāna mau hana kūhelu, a i 'ole, e ho'ohana i ia 'ano 'ike no ka pono pono'i o ka luna a limahana paha, a no ka pono paha o kekahi kanaka 'ē a'e.

c. Komo i loko o kekahi hana kū'ai, a i 'ole e mālama i kekahi kuleana pilina kālā, ma ke 'ano pololei a lauwiki paha, i kūpono 'ole me ka lawelawe pono 'ana i ka hana kūhelu a ka luna a limahana paha, a i 'ole e pilikia ai paha kona no'ono'o lanakila 'ana i loko o ka ho'okō 'ana i ka hana kūhelu a ka luna a limahana paha, a i 'ole e ho'okō i kekahi hana kūhelu a ka luna a limahana paha i kuleana pilina kālā ai ma ke 'ano pololei a lauwiki paha, e hui pū nō me ke komo 'ana i ka no'ono'o pono 'ana.

d. Ho'ohana i ka waiwai a me nā limahana o ke Kalana no nā mea ma waho a'e o nā hana a pahuhopu paha o ka lehulehu.

e. Kāohi i ka hō'ike 'ana aku i ke kuleana pilina kālā no kekahi mea e ho'ololi 'ia paha e ka hana a kekahi buro o ke Kalana, a i 'ole e koho pālōka ma kekahi mea e ho'ololi 'ia paha e ia kuleana.

f. Loa'a he uku no kekahi hana i lawelawe 'ia no ka pono o kekahi kuleana pono'i ma hope o ka ho'opau 'ia 'ana o ka hana 'ana a i 'ole ka noho 'oihana 'ana no ke Kalana, i pili i kekahi ho'opi'i, hana, a palapala noi paha a ka luna a limahana paha i pili pololei ai, a i 'ole ua ka'a ia mea ma lalo o kona no'ono'o 'ana, a i 'ole ho'i he 'ike kona no ia mea i noa 'ole i ka lehulehu a i loa'a iā ia 'oiāi 'o ia e hana ana a noho 'oihana ana paha no ke Kalana.

g. Ho'ohana a i 'ole e ho'ā'o e ho'ohana i ko ka luna a limahana paha kūlana kūhelu e loa'a iho a hō aku paha he no'ono'o pono i kū 'ole i ka pono, nā kuleana, nā hana ho'okoe, nā hana ho'okeu, nā 'aelike, ka lawelawe, iā ia iho a i 'ole i nā kānaka 'ē a'e.

2.a. Pāpā 'ia ke kū 'ana o kekahi mea a lālā 'aha paha o mua aku nei i mua o kekahi buro o ke Kalana i mea e uku 'ia ai i loko ka makahiki ho'okahi ma hope o kona ha'alele 'ana i ke kūlana Kalana i koho pālōka 'ia.

b. Pāpā 'ia ke kū 'ana o kekahi limahana a luna paha o ke Kalana o mua aku nei, i koho pālōka 'ole 'ia a i loa'a iā ia ka uku hana, i mua o kekahi ke'ena a buro 'ē a'e paha o ke Kalana, kahi ho'i i hana aku ai ia kanaka, i mea e uku 'ia ai, i loko o ho'okahi makahiki ma hope o ka ho'opau 'ia 'ana o kāna hana 'ana a noho 'oihana 'ana paha no ke Kalana.

3. 'A'ole e komo ke Kalana i loko o ka 'aelike i 'oi a'e ma luna o ka \$500.00 me kekahi luna a limahana paha, a i 'ole me kekahi 'oihana pono'i e kuleana 'i'o ai ke kanaka ma ke 'ano hana a waiwai pa'a paha, koe na'e ke hana 'ia ka 'aelike ma hope o ke kūkālā 'ā'ume'ume.

4. 'A'ole e kū kekahi luna a limahana manawa piha paha o ke Kalana ma ka 'ao'ao o kekahi kuleana pono'i i mua o kekahi buro o ke Kalana, inā ho'i 'a'ole e hō'ole 'ia ka pono o kekahi luna a limahana paha e kū i mua o kekahi buro e ho'opi'i no ka ho'opuka 'ana i ka pilikia a i 'ole ka halahula, i hekau iho mamuli o kekahi hana Kalana kūhelu e ho'opilikia ana i nā pono pilikino, nā kuleana, a i nā waiwai o ia kanaka, e hui pū ana me ka waiwai pa'a; inā ho'i e 'ae 'ia ke kū 'ana o nā lālā o nā papa a komikina paha ma ka 'ao'ao o kekahi kuleana pono'i i mua o nā buro Kalana ma waho a'e o ka mea a ia kanaka e noho ai a me nā buro nona ka mana e nānā i nā hana a ka buro a ia kanaka e noho ai, a i 'ole e hana ma ke kumuhana like a ka buro a ia kanaka e noho ai; a inā nō ho'i, me ka ho'ololi 'ole aku i nā pāpā 'ana a me nā pono i hō'ike 'ia a'ela, e kuhikuhi aku ka 'aha ma o ke kānāwai kūloko i mau kūlana, koina, a mana'o alaka'i hou aku e pili ana i ke kū 'ana ma ka 'ao'ao o kekahi kuleana pono'i i mua o nā buro o ke Kalana. (Ho'ololi 'ia 2022, 2002, 1992)

Māhele 10-5. Nā Uku Ho'opa'i. 'O ke kanaka nāna e 'a'e i nā 'ōlelo ho'ākāka o kēia paukū, e hiki ke kau 'ia ka uku ho'opa'i ma luna ona e ho'ākāka 'ia ma ke kânāwai kūloko i 'āpono 'ia e ka 'aha kalana, a ma waho a'e o ia 'ano uku ho'opa'i i kau 'ia, e hiki ke ho'oku'u 'ia a ho'opau 'ia paha nā luna i koho pāloka 'ole 'ia a me nā limahana ho'i mai ke kūlana aku a mai ka hana aku paha e ka mana ho'okohu kūpono, a e ho'opau 'ia ho'i nā luna i koho pāloka 'ia ma o nā hana kīpaku i kūlike me ka māhele 13-13.

PAUKŪ 11 KE KULEANA HĀPAI KĀNĀWAI

Māhele 11-1. Nā Mana.

1. He mana ko nā mea koho pāloka o ke Kalana e hāpai i nā kânāwai kūloko i mua o ka 'aha. Inā 'a'ole 'āpono ka 'aha i kekahi kânāwai kūloko i hāpai 'ia pēlā, me ka 'ole o ka

ho'ololi ma ke 'ano nui, he mana ko nā mea koho pāloka e 'āpono i ia mea like ma nā wahi koho pāloka, a e kapa 'ia ho'i ia mana he kuleana hāpai kânāwai.

2. He mana ko nā mea koho pāloka e hāpai i ka nānā hou 'ana aku o ke Kalana i kekahi kânāwai kūloko i 'āpono 'ia a i kekahi māhele paha o laila. Inā 'a'ole ho'opau ke Kalana i kekahi kânāwai kūloko i nānā hou 'ia, he mana ko nā mea koho pāloka e hō'ole i ia mea like ma nā wahi koho pāloka, a e kapa 'ia ho'i ia mana he kuleana hāpai kânāwai.

3. 'A'ole e pili aku ke kuleana hāpai kânāwai:

a. I ka polokalamu kumu waiwai a i 'ole ka mo'ohelu kālā makahiki, a i kekahi māhele paha o ia mau mea

b. I kekahi 'auhau 'āina i kau 'ia

c. I kekahi kânāwai kūloko no ka ho'oka'a a i 'ole ka ho'opau 'ana i ka ha'awina kālā

d. I kekahi kânāwai kūloko e 'ae ana i ka ho'opuka bona

e. I kekahi kânāwai kūloko e 'ae ana i ka ho'okohu 'ia o nā limahana

f. I kekahi kânāwai kūloko ulia pōpilikia. (Ho'ololi 'ia 2002)

Māhele 11-2. Ka Palapala Hō'ike. Hiki i nā mea koho pāloka he 'elima ke ho'omaka i ka hana hāpai kânāwai ma ka waiho 'ana i mua o ke kākau 'ōlelo kalana i palapala hō'ike me nā inoa o lākou, ko lākou mau helu wahi, a me ka helu wahi e ho'ouna 'ia ai nā ho'olaha i ke kōmike, a ma ka hō'ike piha 'ana i ke 'ano o ke kânāwai kūloko e hāpai 'ia ana, a i 'ole e kuhi ana i ke kânāwai kūloko

a māhele paha ona e 'imi 'ia nei ka no'ono'o hou 'ia 'ana. E hō'ike nō ho'i ka palapala hō'ike, na kēia po'e nō e:

1. Kū i kōmike ho'opi'i
2. Mālama i ke kuleana o ka ho'olaha 'ana i ka palapala ho'opi'i
3. Waiho aku i ia mea ma ke 'ano kūpono.

Ma hope koke iho nō o ka waiho 'ana i ka palapala hō'ike, e ho'opuka ke kākau 'ōlelo i nā palapala ho'opi'i hakahaka kūpono i ke kōmike ho'opi'i.

Māhele 11-3. Nā Palapala Ho'opi'i.

1. E waiho 'ia nā palapala ho'opi'i ma ke 'ano he palapala ho'okahi, a aia ma loko o laila a i 'ole e pāku'i 'ia aku i laila, ma ka wā holo'oko'a o ka ho'olaha 'ana i mua o ka lehulehu, nā 'ōlelo a pau o ke kânāwai kūloko e hāpai 'ia nei a e 'imi 'ia nei ka no'ono'o hou 'ia 'ana.

2. E pūlima 'ia ia 'ano palapala ho'opi'i e iwakālua pākēneka a 'oi a'e o ka heluna nui o ka po'e i koho pālōka i ke koho pālōka nui aku nei no ka mea.

3. Ma hope o kēlā me kēia pūlima, e hō'ike 'ia mai, ma ke kākau lima a i 'ole ma ke kikokiko, ka inoa o ke kanaka e pūlima ana a me kona wahi noho.

4. Ma kēlā me kēia palapala ho'opi'i o ia 'ano, e pāku'i 'ia he palapala hō'ike na ka mea ho'olaha, e 'ōlelo ana:

a. Nāna nō i ho'olaha lima aku i ka pepa

b. I ka nui o nā pūlima ma luna o ia pepa

c. Ua pūlima nā kânaka a pau i mua ona me kona hilina'i 'ana 'o ia ka pūlima 'oia'i'o o ke kanaka nona ia inoa

d. Ua loa'a ka wā kūpono i kēlā me kēia kanaka i pūlima e heluhelu piha ai i ke kânāwai kūloko e hāpai 'ia nei a e 'imi 'ia nei ka no'ono'o hou 'ia 'ana. (Ho'ololi 'ia 2002)

Māhele 11-4. Ka Waiho 'ana a me ka Hō'ōia 'ana.

1. I loko o ho'okahi haneli kanawalu lā ma hope o ka waiho 'ana me ke kākau 'ōlelo kalana i ka palapala hō'ike i wehewehe 'ia ma ka māhele 11-2, e hō'ili'ili a waiho 'ia me ke kākau 'ōlelo kalana nā pepa a pau e lilo ana i palapala ho'opi'i hāpai kânāwai ma ke 'ano he palapala ho'okahi. Inā makemake kekahi kanaka nāna i pūlima e unuhi i kona pūlima mai loko aku o ka palapala ho'opi'i, pono ke waiho 'ia he palapala no ia unuhi 'ana me ke kākau 'ōlelo kalana i loko o 'umikūmālima mau lā ma hope o ka waiho 'ia 'ana o ka palapala ho'opi'i i wehewehe 'ia ma ka māhele 11-3.

2. I loko o kanahākūmālima mau lā ma hope o ka waiho 'ia 'ana o ka palapala ho'opi'i, e hō'ōia aku ke kākau 'ōlelo kalana i ka lawa o nā mea o loko o laila a e pāku'i aku i laila i palapala hō'ōia e hō'ike mai ana i ka hopena o ka nānā pono 'ana o ke kākau 'ōlelo kalana. Inā hō'ōia aku ke kākau 'ōlelo kalana i ka lawa 'ole o ka palapala ho'opi'i, nāna nō e helu aku, ma ia palapala hō'ōia,

i nā mea e hemahema ai ka palapala ho‘opi‘i, a e ho‘ouna koke aku i ke kōmike ho‘opi‘i. (Ho‘ololi ‘ia 2016, 2002)

Māhele 11-5. Nā Palapala Ho‘opi‘i Ho‘olawa.

1. Inā ‘a‘ole lawa ka nui o nā pūlima kūpono ma ka palapala ho‘opi‘i mua, hiki ke kōkua ‘ia mai e kekahi mau pūlima ho‘olawa o nā mea koho pāloka, i pūlima ‘ia ho‘i ma ke ‘ano i koi ‘ia ma ka māhele 11-3. E pāku‘i ‘ia ia ‘ano pūlima ho‘olawa i ka palapala ho‘opi‘i mua i loko o iwakālua lā ma hope o ka loa‘a ‘ana mai o ke kōmike ho‘opi‘i i ka lono no ka hō‘oia ‘ana a ke kākau ‘ōlelo kalana i ka lawa ‘ole o ka palapala ho‘opi‘i mua. Inā makemake kekahi kanaka nāna i pūlima i ka palapala ho‘opi‘i ho‘olawa e unuhi i kona pūlima mai loko aku o ia palapala ho‘opi‘i ho‘olawa, pono ke waiho ‘ia he palapala no ia unuhi ‘ana me ke kākau ‘ōlelo kalana i loko o ‘ekolu lā o ka loa‘a ‘ana mai o nā pūlima ho‘olawa i ke kākau ‘ōlelo kalana.

2. I loko o iwakālua lā ma hope o ka waiho ‘ia ‘ana o ia ‘ano pūlima ho‘olawa, e nānā pono like aku ke kākau ‘ōlelo kalana a e ho‘opuka koke aku i palapala hō‘oia e hō‘ike mai ana i ka lawa. E ho‘ouna ‘ia ia ‘ano palapala hō‘oia i ke kōmike ho‘opi‘i.

3. Inā i hō‘oia ‘ia ka lawa ‘ole o kekahi palapala ho‘opi‘i a palapala ho‘opi‘i i pāku‘i ‘ia paha, a inā nō i hō‘oia ‘ia ka lawa ‘ole o kekahi palapala ho‘opi‘i a palapala ho‘opi‘i i pāku‘i ‘ia paha a ‘a‘ole koho ke kōmike ho‘opi‘i e ho‘ololi a i ‘ole noi i ka nānā ‘ana mai o ka ‘aha, e like me ka ho‘ākāka ‘ana ma hope a‘e nei, e hā‘awi koke aku ke kākau ‘ōlelo i ka palapala hō‘oia a ke kākau ‘ōlelo i ka ‘aha. E lilo ia palapala ‘o ia ka ho‘oholo hope no ke kūlana lawa. E ka‘a nō na‘e ka nānā ‘ana i ia ‘ano ho‘oholo ma lalo o ka mana o ka ‘aha ho‘okolokolo kūpono. ‘A‘ole e lilo ka ho‘oholo lawa ‘ole hope loa a ka ‘aha ho‘okolokolo i mea e nānā pa‘ewa ‘ia ai ka waiho ‘ana mai i kekahi palapala ho‘opi‘i hou no ia kumuhana ho‘okahi. (Ho‘ololi ‘ia 2016)

Māhele 11-6. Ka Hana ma nā Palapala Ho‘opi‘i.

1. Ke ho‘oholo ‘ia auane‘i ka lawa o kekahi palapala ho‘opi‘i hāpai kānāwai, e no‘ono‘o koke ka ‘aha i ke kānāwai kūloko e hāpai ‘ia a‘e ana, a i ‘ole e no‘ono‘o hou paha i ke kānāwai kūloko a māhele paha ona e ‘imi ‘ia ka no‘ono‘o hou ‘ia ‘ana. Inā ‘a‘ole ho‘oholo ka ‘aha i kekahi kānāwai kūloko e hāpai ‘ia me ka ‘ole o ka ho‘ololi ma ke ‘ano nui, a i ‘ole ‘a‘ole e ho‘opau i ke kānāwai kūloko e kuhi ‘ia a i kekahi māhele paha ona i loko o kanaono lā ma hope o ka lā i ho‘oholo ‘ia ai ka lawa o ka palapala ho‘opi‘i, e waiho ke kākau ‘ōlelo kalana i ke kānāwai kūloko e hāpai ‘ia a e kuhi ‘ia nei i mua o nā mea koho pāloka o ke Kalana ma ke koho pāloka nui e hiki mai ana; inā ho‘i, ke ho‘olālā ‘ia kekahi koho pāloka nui i loko o kanaia lā, e waiho ke kākau ‘ōlelo kalana i ke kānāwai kūloko e hāpai ‘ia a e kuhi ‘ia i mua o nā mea koho pāloka o ke Kalana i ke koho pāloka

nui o hope aku. E ho'opuka 'ia aku he mau kope o ke kânāwai kūloko e hāpai 'ia a e kuhi 'ia i loko o kekahi nūpepa lauhala o ke Kalana he kanahākūmālima lā a 'oi ma mua o ka waiho 'ana i mua o nā mea koho pāloka, a e loa'a nō ho'i ma nā wahi koho pāloka.

2. Hiki ke unuhi 'ia aku kekahi palapala ho'opi'i hāpai kânāwai ma nā wā like 'ole ma mua a'e o kanaiwa mau lā ma mua o ka lā i ho'olālā 'ia ai ke koho pāloka 'ana o ke Kalana ma o ka waiho 'ana me ke kākau 'ōlelo kalana i noi unuhi i pūlima 'ia e kanawalu pākēneka a 'oi o ke kōmike ho'opi'i. Ke waiho 'ia ia 'ano noi, 'a'ohe mana a hana paha a ka palapala ho'opi'i, a e ho'opau 'ia nā hana a pau e pili ana i ia mea. (Ho'ololi 'ia 2002)

Māhele 11-7. Ka Hopena o ke Koho Pāloka 'ana. Inā 'ae ka hapa nui o nā mea koho pāloka kūpono i kekahi kânāwai kūloko i hāpai 'ia, e mana'o 'ia ua ho'oholo 'ia nō ma ka hō'ōia 'ia 'ana o ka hopena o ke koho pāloka 'ana. Inā 'āpono 'ia he mau kânāwai kūloko e kū'ē'ē ana kekahi i kekahi i loko o ke koho pāloka ho'okahi, e holomua ka mea iā ia ka nui o nā 'ae ma kahi o ia 'ano kū'ē'ē.

Inā hō'ole ka hapa nui o nā mea koho pāloka kūpono e koho ana no kekahi kânāwai kūloko i kuhikuhi 'ia, e mana'o 'ia ua ho'opau 'ia nō ma hope o ka hō'ōia 'ia 'ana o ka hopena o ke koho pāloka 'ana.

Māhele 11-8. Ka Ho'opuka 'ana: ka Ho'opau a me ka Ho'ololi. 'O nā kânāwai kūloko hāpai kânāwai i ho'oholo 'ia e nā mea koho pāloka, e ho'opuka 'ia a e mana ana e like me ka mea ma'amau i kuhikuhi 'ia no nā kânāwai kūloko. 'O nā kânāwai kūloko like 'ole i ho'oholo 'ia ma ke 'ano i kūlike me kēia paukū, hiki ke ho'ololi a ho'opau 'ia paha ma o ke kânāwai kūloko i ho'oholo 'ia he ho'okahi makahiki ma hope o ka lā i hō'ōia 'ia ai, eia na'e ma ke koho 'ae wale nō o 'elua hapakolu a 'oi o nā lālā o ka 'aha. (Ho'ololi 'ia 2002)

PAUKŪ 12 KA PĀLOKA HO'OPAU KŪLANA

Māhele 12-1. Nā Hana Pāloka Ho'opau Kūlana. Hiki ke ho'opau 'ia kekahi luna i koho pāloka 'ia, a i 'ole kekahi lālā paha o nā papa a komikina paha i ho'ākāka 'ia i loko o kēia palapala ho'okumu, mai kona kūlana aku e nā mea koho pāloka o ke Kalana. 'O ka hana e ho'okō ai i kēia ho'opau 'ana, e kūlike ia me kēia paukū.

Māhele 12-2. Ka Palapala Hō'ike. E hana 'ia kekahi palapala hō'ike e ho'okahi a 'oi mea koho pālōka e hō'ike ana i ka inoa a me ke kūlana o ka luna e 'imi 'ia nei kona ho'opau 'ia 'ana, a e waiho 'ia me ke kākau 'ōlelo kalana.

Māhele 12-3. Nā Palapala Ho'opi'i.

1. 'O ka palapala ho'opi'i e koikoi ana i ka waiho 'ia 'ana o ka nīnau ho'opau kūlana i mua o nā mea koho pālōka, e kākau 'ia no ka 'aha, a e waiho 'ia me ke kākau 'ōlelo kalana. E loa'a ia 'ano palapala ho'opi'i mai ke kākau 'ōlelo kalana mai, a nāna ho'i e mālama i ka heluna kūpono o nā palapala ho'opi'i hakahaka ma ka waihona no ka hā'awi 'ana aku.

2. E pūlima 'ia ia 'ano palapala ho'opi'i e iwakālua pākēneka a 'oi o nā mea koho pālōka i kākau inoa ma ke koho pālōka nui o mua iho nei.

3. Ma hope o kēlā me kēia pūlima, e hō'ike 'ia kahi noho a me ka 'āpana koho o ke kanaka e pūlima ana.

4. Ma kēlā me kēia palapala ho'opi'i, e pāku'i 'ia iholā he palapala hō'ike na ka mea ho'olaha, e 'ōlelo ana:

a. I ka nui o nā kākā i pūlima i ia māhele o ka palapala ho'opi'i

b. Ua hana 'ia kēlā me kēia pūlima i kau ma ka pepa i mua o ka mea ho'olaha a ua hilina'i 'ia, 'o ia ka pūlima 'oia'i'o o ke kanaka nona ia inoa

c. Ua hilina'i 'ia ka ho'omaopopo o kēlā me kēia kanaka pūlima i ke 'ano o ka palapala ho'opi'i pālōka ho'opau kūlana.

Māhele 12-4. Ka Waiho 'ana a me ka Hō'ōia 'ana.

1. I loko o kanakolu mau lā ma hope o ka waiho 'ana me ke kākau 'ōlelo i ka palapala hō'ike e hō'ike ana i ka inoa a me ke kūlana o ka luna e 'imi 'ia nei kona ho'opau 'ia 'ana, e hō'ili'ili 'ia nā palapala pālōka ho'opau kūlana a pau a e waiho 'ia me ke kākau 'ōlelo kalana ma ke 'ano he palapala ho'okahi.

2. I loko o iwakālua lā o ka waiho 'ia 'ana o ia 'ano palapala ho'opi'i, e kuhi aku ke kākau 'ōlelo kalana i ka lawa o ia mea, a e pāku'i aku ho'i ma laila i palapala hō'ōia e hō'ike ana i ka hopena o ka nānā 'ana o ke kākau 'ōlelo. Inā hō'ōia aku ke kākau 'ōlelo kalana i ka lawa 'ole o ka palapala ho'opi'i, e kuhikuhi ke kākau 'ōlelo ma ka palapala hō'ōia, i nā mea e hemahema ai ka palapala ho'opi'i, a e ho'ihō'i aku i kope o ia palapala hō'ōia i ke kanaka i kuhi 'ia ma ua palapala ho'opi'i lā e loa'a mai.

Māhele 12-5. Nā Palapala Ho'opi'i Ho'olawa.

1. Inā 'a'ole lawa nā pūlima ma ka palapala ho'opi'i mua, hiki ke kōkua 'ia mai ia palapala ho'opi'i pālōka ho'opau kūlana e kekahi mau pūlima ho'olawa o nā mea koho pālōka, i pūlima 'ia ho'i ma ke 'ano i koi 'ia ma ka māhele 12-3. E pāku'i 'ia ia mau pūlima ho'olawa lā i nā palapala ho'opi'i i ho'opuka 'ia, pūlima 'ia, a waiho 'ia e like me nā lula no ka palapala ho'opi'i mua

i loko o iwakālua lā ma hope o ka ho'opuka 'ia 'ana o ka palapala hō'ōia lawa 'ole e ke kākau 'ōlelo kalana.

2. I loko o 'umi lā ma hope o ka waiho 'ia 'ana o nā palapala ho'opi'i ho'olawa, e nānā pono aku ke kākau 'ōlelo kalana ma ke 'ano like. Inā mau ka lawa 'ole o ia mau mea i ka nānā 'ana o ke kākau 'ōlelo, e ho'iho'i aku ke kākau 'ōlelo ma ke 'ano i ho'ākāka 'ia ma ka māhele 12-4, a 'a'ole e waiho 'ia kekahi palapala ho'opi'i hou no ka ho'opau 'ana i ia luna i 'imi 'ia ai kona ho'opau 'ia 'ana no ho'okahi makahiki ma hope aku o ia wā.

Māhele 12-6. Ke Koho Pāloka Ho'opau Kūlana. Inā hō'ōia 'ia e ke kākau 'ōlelo kalana ka lawa o ka palapala ho'opi'i pāloka ho'opau kūlana a palapala ho'opi'i ho'olawa paha, e waiho koke ke kākau 'ōlelo kalana i ka palapala ho'opi'i me ka palapala hō'ōia i mua o ka 'aha a e ho'omaopopo aku i ka luna e 'imi 'ia nei kona ho'opau 'ia 'ana no ia hana 'ana. Inā 'a'ole ha'alele ka luna e 'imi 'ia nei kona ho'opau 'ia 'ana i loko o 'elima lā ma hope o ia ho'omaopopo 'ana, ma ia wā nō ka 'aha e ho'olālā a e ho'opa'a ai i lā no ke koho pāloka ho'opau kūlana. E mālama 'ia ia 'ano koho pāloka 'ana ma hope o kanaono lā a ma muaho'i o ka hala 'ana o kanaiwa lā o ka waiho 'ia 'ana o ka palapala ho'opi'i i mua o ka 'aha, ma ka manawa like nō o kekahi koho pāloka 'ē a'e i loko o ia wā; eia na'e, inā 'a'ole e mālama 'ia kekahi koho pāloka 'ana i loko o ia wā, a laila e kāhea ka 'aha i koho pāloka ho'opau kūlana kūikawā e mālama 'ia i loko o ia wā i kuhi 'ia a'ela. Inā aia ma lalo o ke kanalima pākēneka ka nui o nā mea koho pāloka i kākau inoa no ke koho pāloka nui o mua iho nei e koho ana ma ia koho pāloka ho'opau kūlana, 'a'ole e mana'o 'ia auane'i ua ho'opau 'ia ka luna i 'imi 'ia ai kona ho'opau 'ia 'ana, i loko nō o ka hopena o ke koho pāloka 'ana.

Māhele 12-7. Nā Pāloka. No kēlā me kēia luna e 'imi 'ia ai kona ho'opau 'ia 'ana, e waiho nā pāloka ma ia 'ano koho pāloka ho'opau kūlana i kēia nīnau: "E ho'opau 'ia anei (inoa o ke kanaka) mai ke kūlana (inoa o ke kūlana) aku ma o ke koho pāloka ho'opau kūlana?" Ma hope pono o ia nīnau pākahi, e pa'i 'ia aku ma nā pāloka nā mana'o 'elua ma ke ka'ina penei: "'Ae aku au i ka ho'opau 'ia 'ana o (inoa o ke kanaka)," "Hō'ole aku au i ka ho'opau 'ia 'ana o (inoa o ke kanaka)." Hiki ke koho ka mea koho no kekahi o nā mana'o. Inā koho ka hapa nui o nā mea koho pāloka i ka ho'opau, ua lawa nō ia e ho'opau ai i ia luna, i kūlike ho'i me nā 'ōlelo ho'ākāka o ka māhele 12-6 o kēia paukū.

Māhele 12-8. Ka Hope Luna. Inā 'a'ole i ho'opau 'ia ka luna noho ma ia 'ano koho pāloka, a laila e ho'omau aku nō 'o ia ma ia kūlana no ke koena o ka wā noho 'oihana i pau 'ole a e ka'a hou ana nō ma lalo o ka mana ho'opau kūlana, e like me ma mua, koe na'e ma ke 'ano i ho'ākāka 'ia ma kēia palapala

ho'okumu. Inā nō i ho'opau 'ia ma ke koho pāloka ho'opau kūlana, e mana'o 'ia auane'i ua kīpaku 'ia ka luna mai kona kūlana aku ke kūkala 'ia ka heluna pāloka 'oia'i'o o ia koho pāloka 'ana, a e pani 'ia ia hakahaka e like me ka ho'ākāka a kēia palapala ho'okumu no ke pani 'ana i nā haka o nā luna i koho pāloka 'ia a i 'ole nā lālā o nā papa a me nā komikina ho'i, e like me ka pono. 'O ka hope luna o ka mea i ho'opau 'ia aku pēlā, e noho nō 'o ia ma ia kūlana no ke koena o ka wā noho 'oihana i pau 'ole o ka mea o mua.

Māhele 12-9. Ka Pakele 'ana i ka Pāloka Ho'opau Kūlana. 'A'ole e waiho 'ia ka nīnau ho'opau luna i mua o nā mea koho pāloka a hala 'eono mahina o kona noho 'ana i ia wā noho 'oihana e mana'o 'ia nei e ho'opau 'ia aku, a pēlā ho'i kekahi luna i ho'opau 'ole 'ia ma ka pāloka ho'opau kūlana a hala ho'okahi makahiki ma hope o ia koho pāloka 'ana.

PAUKŪ 13 NĀ 'ŌLELO HO'ĀKĀKA LAULĀ

Māhele 13.1. Ka Wehewehe Hua'ōlelo.

1. 'O ia mea he "papa" a "komikina" paha, he papa a i 'ole he komikina nō i ho'onoho 'ia ma o kēia palapala ho'okumu.
2. 'O ia mea he "limahana" he kanaka, koe ho'i ka luna, e hana ana no ke Kalana, 'a'ole na'e e hui pū mai ma laila ia mea he lima hai kū'oko'a.
3. 'O ia mea he "kānāwai," 'o ia nō kekahi kānāwai Pekelala, kānāwai Moku'āina, a kānāwai kūloko paha o ke Kalana 'o Maui, a i 'ole kekahi lula nona ka mana a me ka hopena i like me ko ke kānāwai.
4. 'O ia mea he "lunam" 'o ia nō nā mea ma lalo nei:
 - a. Ka meia, ka luna ho'oponopono, a me nā lālā o ka 'aha.
 - b. Nā kānaka i ho'okohu 'ia i luna ho'okele no kekahi ke'ena a i 'ole i lālā no kekahi papa a komikina paha.
 - c. Ka hope mua i ho'okohu 'ia e ka luna ho'okele o kekahi ke'ena.
 - d. Nā hope o ka loio 'ahahuina a me ka loio ho'opi'i.
5. 'O ia mea 'o ka "Moku'āina," 'o ia nō ka Moku'āina 'o Hawai'i.

Māhele 13-2. Nā Papa a Komikina; ke Noi Holo Moho o kekahi Luna.

1. Inā 'a'ole i ho'ākāka pono 'ia, e noho nā lālā o nā papa a komikina paha a pau i mau wā kauhapa he 'elima makahiki ka lō'ihi e ho'omaka ana ma ka lā 1 'Apelila a e pau ma ka lā 31 Malaki, he 'elima makahiki ma hope. I 'eiwa lālā no kēlā me kēia papa a komikina hou paha i ho'okumu 'ia ma kēia palapala ho'okumu. No nā lālā 'eiwa i ho'okohu mua 'ia, e noho 'elima no ka wā piha 'ekolu makahiki, a e noho 'ehā no ka wā piha 'elua makahiki.

2. Ma ka ho'okohu 'ana no nā papa a komikina a pau, e no'ono'o pono ka mea i ke kū māhele 'āina kaulike 'ana.
3. E ho'opani 'ia nā hakahaka a pau ma kekahi papa a komikina paha no ka wā i pau 'ole.
4. Hiki ke ho'opau 'ia nā lālā papa a komikina paha i ho'okohu 'ia e ka mea, me ka 'āpono o ka 'aha, no kekahi kumu ma ka ha'awina 'ōlelo 'āpono no ia 'ano o ka ho'opau 'ia 'ana e ka mea a me ka 'āpono he 'elua-hapakolu o nā lālā a pau o ka 'aha.
5. 'A'ole e kūpono kekahi lālā o kekahi papa a komikina paha no ka 'āpono kualua 'ana i ka papa a komikina ho'okahi ma mua o ka pau 'ana o 'elua makahiki, ma ka ho'omaopopo 'ia e kūpono nā lālā o kekahi papa a komikina paha, i 'āpono mua 'ia no kekahi wā i 'oi 'ole a'e he 'ekolu makahiki, e pani ma muli ona iho no kekahi wā keu aku. 'A'ole e noho kekahi lālā o kekahi papa a komikina paha he wā i 'oi a'e o ka manawa e pau iho ai ko ka lālā wā ke 'ole o ko ka lālā 'āpono hou kiko'i 'ia 'ana. E hāmama auane'i he hakahaka i ka pau 'ana o ko kekahi lālā wā, a e pani 'ia e like me ka mea ho'ākāka 'ia ma loko nei.
6. E kūpono nā limahana a me nā luna o ka Moku'āina a i 'ole ke Kalana no ka noho 'ana ma nā papa a komikina, ma ka ho'omaopopo 'ia e kū'e 'ole ia lawelawe i kona kuleana iho.
7. E ho'okumu ka hapa nui o ko kekahi papa a komikina mau lālā i koramu e ho'okō kuleana ai, a e pono kēlā me kēia hana i ke koho ho'āpono o ka hapa nui o nā lālā a pau o kekahi papa a komikina paha.
8. E koho kūmakahiki kēlā me kēia papa a komikina i luna noho no waena mai o kona mau lālā a pau.
9. E mana nā papa a komikina a pau e kēnā aku i nā hō'ike a e ho'ohiki a pa'a i nā hō'ike no nā hana a pau ma loko o ka mana o ia mau 'ano papa a komikina.
10. E mālama nā papa a komikina a pau i mau hālāwai ho'olohe no ka lehulehu ke koi 'ia a i 'ole ke kuhi 'ia he kūpono, a e ho'olaha i 'ōlelo hō'ike kūpono ma o ke pa'i 'ia 'ana i kekahi nūpepa i ho'olaulaha laulā 'ia ma ke Kalana.
11. Koe ke ho'ākāka 'oko'a 'ia ma kēia palapala ho'okumu, e ho'okohu 'ia nā hope o ke po'o ho'oponopono o kekahi ke'ena e ke po'o ho'oponopono me ka 'ole o ka pono i ka 'āpono 'ana o kekahi komikina a papa paha.
12. E ho'okuleana 'ia nā lālā o nā papa a komikina e uku 'ia no ka nui kālā i ho'olilo kūpono 'ia e lākou ma ka ho'okō 'ana i kā lākou mau hana. Hiki ke uku 'ē 'ia ke kālā e ho'olilo pono 'ia ma ke 'ano he ha'awina uku ola lā e like me ia i ho'okumu kāmāwai 'ia paha.
13. Koe nā kumu nīnau, a koe ke ho'ākāka 'oko'a 'ia ma kēia palapala ho'okumu a i 'ole ma ke kāmāwai, 'a'ole e 'āke'ake'a kekahi papa a komikina paha, me ona mau lālā, ma kekahi 'ano i nā kuleana ho'oponopono o ke ke'ena.

14. E mana nō kēlā me kēia papa a komikina e ho'okumu i kona mau lula lawelawe pono'i i pono no ka ho'okō 'ana i kona kuleana, koe ke ho'ākāka 'oko'a 'ia ma kēia palapala ho'okumu.

15. He 'eiwa lālā o ka papa moho pāloka kū'oko'a, ho'okahi lālā o kēlā me kēia 'āpana noho, e ho'okohu 'ia e ka mea a e 'āpono 'ia e ka 'aha. Ma ka ho'okumu 'ana, e ho'oholo ka papa i ka ho'okauhapa 'ia 'ana iho o ko lākou mau wā. He 'elima makahiki ka lō'ihi o ka wā ma'amau. 'A'ole e ho'okūkū moho a i 'ole e noho 'oihana i koho 'ia ma lalo o 'Amelika Hui pū 'ia, ka Moku'āina, a i 'ole ma kona mau māhele lalo polokika. Pāpā 'ia ko kekahi lālā komo pū 'ana i loko o nā hana ho'onohonoho a ho'omalū kālai'āina a i 'ole ka paipai kālai'āina. 'A'ole e kūpono kekahi lālā no ka ho'onoho 'ia 'ana i kekahi ke'ena a ke komikina e waiho inoa moho ai no kekahi wā āna e noho lālā ana, a no ka wā he 'ekolu makahiki ma hope iho o ka pau 'ana o ka wā holo'oko'a e like me kona ho'okohu 'ia 'ana, koe ke kūpono paha o kekahi lālā no ka ho'onoho 'ia 'ana i kekahi kūlana i uku 'ole 'ia ma kekahi papa a komikina paha ma hope o ka pau 'ana o kona wā holo'oko'a.

16. E ho'okomo, ana, a waiho inoa ka papa moho pāloka kū'oko'a i mau kānaka e noho ma nā papa a komikina i ho'okumu 'ia e kēia palapala ho'okumu a me ke kānāwai, a me nā ke'ena 'ē a'e paha e kuhi'i 'ia ma kēia palapala ho'okumu. E ho'okumu 'ia nā ka'ina hana no ka waiho palapala noi 'ana a me ke 'ano o nā palapala e ka papa moho pāloka kū'oko'a ma muli o nā koina o kēlā me kēia ke'ena, komikina, a papa. E like me ka hiki loa ma o ke kānāwai, 'a'ole e ho'olaha 'ia i ka lehulehu ka 'ikepili i pili i ka no'ono'o 'ia o kekahi mea noi kūlana 'oihana.

17. E pani 'ia kekahi hakahaka o kekahi komikina, papa, a i 'ole kekahi ke'ena e pono ana i ka hō'ike 'ia o nā moho i kekahi mea nona ka mana ho'okohu ma muli o ka pau 'ana o ko kekahi lālā a luna paha wā penei: E waiho ka papa moho pāloka kū'oko'a i papa inoa moho me ka mea he kanaiwa mau lā a 'oi ma mua o ka ho'ohakahaka 'ana iho. E waiho ka mea i ka inoa moho a ka mea i wae ai me ka 'aha i pani no ka hakahaka he kanaono mau lā a 'oi, a he kanahiku mau lā ma ka nui loa. Ma loko o kanakolu mau lā ma hope iho, e hana ka 'aha e ho'āpono a ho'āpono 'ole paha i ka moho. Inā ho'āpono 'ole ka 'aha i ka moho, e hō'ike koke nō ka 'aha i ka mea a me ka papa moho pāloka kū'oko'a i kāna hana. A laila e waiho ai ka mea i ka inoa o ka moho 'alua i wae 'ia mai ka papa inoa mai i ka 'aha ma loko o 'umi mau lā a e ho'oholo auane'i ka 'aha ma loko o kanakolu mau lā. E holo ke ka'ina hana a hiki i ke pani 'ia 'ana o ka hakahaka. Inā 'a'ohe moho i koe ma ka papa inoa i waiho 'ia me ka mea, e ka'awale i ka 'aha he kanahikukūmālima mau lā no ka waiho 'ana i papa inoa moho hou i ka mea, a e ho'onohonoho 'ia nā laina manawa e like me nā mea i kuhi 'ia ma ka papa inoa kumu o nā moho. Inā 'a'ole e hiki i ka 'aha ke ho'āpono a ho'āpono 'ole paha i kekahi moho ma loko o ka wā i ho'oka'awale 'ia ma loko nei, e mana'o

‘ia ka moho ua ho‘okohu ‘ia no ke pani hakahaka ‘ana ma ia hanana. Inā ‘a‘ole e hiki i ka mea ke waiho i ka inoa o kekahi moho ma loko o ka wā i ho‘oka‘awale ‘ia ma loko nei, e hiki i ka ‘aha, ma loko o kanakolu mau lā, ke hāpai inoa a ho‘āpono i kekahi kanaka no ke pani ‘ana i ka hakahaka mai ka papa inoa i waiho ‘ia me ka mea mai.

18. E pani ‘ia kekahi hakahaka ma kekahi komikina a papa ma muli o ka make, ka ha‘alele, a i ‘ole ka ho‘opau ‘ia penei: Ma loko o kanaono mau lā ma hope o ka ho‘ohakahaka ‘ana, e waiho ka papa moho pālōka kū‘oko‘a me ka mea he papa inoa moho e pani ai ka hakahaka. Ma loko o kanakolu mau lā ma hope iho, e waiho ka mea me ka ‘aha i ka inoa o kā ka mea moho e pani ai ka hakahaka. Ma loko o kanakolu mau lā ma hope iho, e hana ka ‘aha e ho‘āpono a ho‘āpono ‘ole paha i ka moho. Inā e ho‘āpono ‘ole ka ‘aha i ka moho, pēlā ia e hō‘ike koke ai i ka mea a me ka papa moho pālōka kū‘oko‘a o kāna hana. A laila ka mea e waiho ai i ka inoa o kekahi moho hou aku mai ka papa inoa mai i ka ‘aha ma loko o ‘umi mau lā, a e ho‘oholo auane‘i ka ‘aha ma loko o kanakolu mau lā. E holo kēia hana a hiki i ke pani ‘ia ‘ana o ka hakahaka. Inā ‘a‘ohe moho i koe ma ka papa inoa i waiho ‘ia me ka mea, e ho‘oka‘awale ‘ia he kanaono mau lā i ka papa moho pālōka kū‘oko‘a no ka waiho ‘ana i papa inoa hou me ka mea, a e ho‘onohonoho ‘ia nā laina manawa e like me nā mea i kuhi ‘ia ma ka papa inoa kumu o nā moho. Inā ‘a‘ole e hiki i ka mea ke waiho i ka inoa o kekahi moho ma loko o ka wā i ho‘oka‘awale ‘ia ma loko nei, e hiki i ka ‘aha, ma loko o kanakolu mau lā, ke hāpai inoa a ho‘āpono i kekahi kanaka no ke pani ‘ana i ka hakahaka mai ka papa inoa i waiho ‘ia me ka mea mai.

19. Inā ‘a‘ole e hiki i ka papa moho pālōka kū‘oko‘a ke waiho i papa inoa moho ma loko o ka palena o ka wā i ho‘oka‘awale ‘ia, e ho‘okohu iho ka mana ho‘okohu i kāna koho ma loko o kanakolu mau lā ma iho hope iho me ka ‘ole o ke kūkā ‘ana me ka papa moho pālōka kū‘oko‘a. E ho‘āpono a ho‘āpono ‘ole paha ka ‘aha i kekahi moho mea a e hō‘ike koke i ka mea no kāna hana. A laila e waiho ai ka mea i inoa moho ‘alua i ka ‘aha ma loko o ‘umi mau lā a laila e hana ai ka ‘aha ma loko o kanakolu mau lā. E ho‘oholo ‘ia kēia hana a hiki i ke pani ‘ia ‘ana o ka hakahaka.

20. No nā ho‘okohu mea ‘ana, a i ‘ole no nā ho‘okohu lālā ‘aha ‘ana, inā hō‘ole ka mea a i ‘ole ka ‘aha i nā moho a pau i waiho ‘ia e ka papa moho pālōka kū‘oko‘a, e hō‘ike koke nō ka mana ho‘okohu i ka papa moho pālōka kū‘oko‘a no ka hō‘ole ‘ana ma loko o kanakolu mau lā mai ka waiho ‘ana o ka papa inoa moho mai. E waiho ka papa i papa inoa hou o nā moho ma loko o kanahikukūmālima mau lā o ia ‘ano hō‘ike. E ho‘onohonoho ‘ia nā laina manawa e like me nā mea i kuhi ‘ia ma ka papa inoa kumu o nā moho. (Ho‘ololi ‘ia 07/01/2023, 2002, 1988)

Māhele 13-3. Ke Kuleana ‘Āina. Koe na’e ma ka ho’ākāka ‘oko’a ‘ia ma ke kāmāwai, ‘o nā kuleana ‘āina a pau i loa’a i nā ke’ena like ‘ole o ke Kalana, me ke Kalana nō ia mau kuleana. Ke ho’omoe ‘ia nā ‘ai’ē bona a pau o ke ke’ena ‘oihana wai, e ho’olilo koke ‘ia i ke Kalana nā pono a me nā kuleana a pau i pili i nā waiwai pa’a like ‘ole i mālama ‘ia ma ka inoa o ke ke’ena ‘oihana wai.

Māhele 13-4. Nā Kope Pūlima a i ‘ole nā Pūlima Uila. Ke koi ‘ia ka pūlima ‘ana o kekahi kanaka ma nā pepa kīko’o, nā bona he nui, a i ‘ole ma nā palapala hō’oia papa uku hana, e ‘ae ‘ia nā kope pūlima a i ‘ole ke ‘ano uila i kūlike me ke kāmāwai.

Māhele 13-5. Nā Lilo. E ‘ae ‘ia nō nā lilo o nā luna a me nā limahana a pau o ke alana ma ko lākou huaka’i ‘ana a i ‘ole nā lilo ‘ē a’e i ili iho ma luna o lākou i loko o ka lawelawe ‘ana i nā hana o ka lehulehu, e like ho’i me ka ho’ākāka ‘ana ma ke kāmāwai kūloko.

Māhele 13-6. Nā Koi Pohō. ‘A’ole e ‘ae ‘ia kekahi ho’opi’i no ka loa’a ‘ana mai o nā pohō no nā kāmāka a waiwai paha i hana ‘ino ‘ia mamuli o ka hana palaleha a kekahi luna a limahana paha o ke Kalana, ke ‘ole ka waiho ‘ana mai me ka kākau ‘ōlelo kalana i palapala hō’ike e ho’ākāka piha ana i ka manawa, kahi, a me ke ‘ano i hana ‘ino ‘ia ai, ke ko’iko’i o ia mau mea, a me ka nui o ka pohō e koi ‘ia ana, i loko ho’i o ka wā i ho’ākāka ‘ia ma ke kāmāwai. (Ho’ololi ‘ia 2006)

Māhele 13-7. Nā Palapala Hō’ike Kūmakahiki. Ma mua o ka hala ‘ana o kanaiwa lā ma hope o ka pau ‘ana o ka makahiki pili kālā, e waiho kēlā me kēia ke’ena i mua o ka meia i palapala hō’ike kūmakahiki no kāna mau hana a pau ma ke ‘ano i kuhi ‘ia paha e ka meia. E waiho ‘ia nō ho’i he mau kope o ia ‘ano palapala hō’ike ma ke ke’ena o ke kākau ‘ōlelo kalana.

Māhele 13-8. Ka ‘Ae ‘ana i nā Makana a me nā Mea i Hā’awi Manawale’a ‘ia. Hiki i ka ‘aha, ma ka ‘ao’ao o ke Kalana, ke ‘ae mai i ka hā’awi makana a hā’awi manawale’a ‘ana mai paha i ke kālā, ka waiwai ho’opa’a me nā ‘ano waiwai lewa ‘ē a’e, a i ka waiwai pa’a paha a i ‘ole nā kuleana like ‘ole i ka waiwai pa’a.

Māhele 13-9. Nā Palapala a me nā Hālāwai i Noa i ka Lehulehu.

1. ‘O nā puke a me nā palapala o nā ke’ena a pau, ua noa i ka nānā ‘ia ‘ana o nā kāmāka ma nā hola hana like ‘ole, koe na’e ma ka ho’ākāka ‘oko’a ‘ia ma ke kāmāwai. ‘O nā kope piha a me nā māhele paha i lawe ‘ia mai loko mai o ia ‘ano puke a palapala i hō’oia ‘ia ho’i, e hā’awi ‘ia aku e ka luna iā ia ia mea

i nā kānaka like ‘ole e koi ana i ia mea a e uku a ho‘olilo ana paha i ke kākī kūpono e kau ‘ia ma o ke kānāwai kūloko no ia mau kope piha a māhele.

2. E mālama ‘ia nā hālāwai a pau o nā papa a me nā komikina i loko o ka hale Kalana a i ‘ole kekahi wahi no ka lehulehu a i ‘ole e mālama ‘ia ma kekahi pae ‘ōnaehana hālāwai wikiō i komo ma‘alahi ai ka lehulehu a i ‘ole ma ke kelepona a i ‘ole ma ka pūnaewele i kūlike me ke kānāwai Moku‘āina. Inā ‘a‘ohe hale no ka lehulehu i ka‘awale a kūpono paha no ka hālāwai, hiki ke mālama ‘ia ka hālāwai ma kekahi hale ‘ē a‘e a kahua hālāwai paha i kūpono no ke komo ‘ana o ka lehulehu i loko.

3. Aia nō a noi kekahi kanaka i nā mo‘okū‘ikena, e pono ka limahana, i ka palena makepono ma lalo o kēia ‘ano, e:

a. Kōkua i ke kanaka i ke kapa‘t ‘ana i nā mo‘okū‘ikena e pane i ke noi a i ‘ole i ke kumu o ke noi, inā i hō‘ike ‘ia.

b. Hō‘ike i ke ‘ano o ka ‘enehana ‘ike a me ka wahi pono‘t e loa‘a ai nā mo‘okū‘ikena.

c. Hāpai i mau mana‘o no ka holopapa ‘ana i kekahi kumu makepono no ka hō‘ole komo ‘ana i nā mo‘okū‘ikena i ‘imihia.

d. Ho‘oikaika ku‘upau no ka hō‘oia ‘ana i ka ho‘ēmi ‘ia o nā uku a i ‘ole nā kākī ‘ē a‘e ma ka li‘ili‘i loa. (Ho‘ololi ‘ia 2022, 2002)

Māhele 13-10. Nā Ho‘opa‘i. E ho‘ākāka ka ‘aha, i kūlike ma ka mana‘o ho‘okō i ho‘okumu kānāwai ‘ia, i ka ho‘opa‘i ‘ia ‘ana no nā hana kū‘ē i kēlā me kēia ‘ōlelo ho‘ākāka o kēia palapala ho‘okumu a e hiki ke ho‘ākāka i ka ho‘opa‘i ‘ia ‘ana no nā hana kū‘ē i nā ‘ōlelo ho‘ākāka a me nā lula i ikaika a i mana i ke kānāwai. (Ho‘ololi ‘ia 2022, 2018)

Māhele 13-11. Nā Koho Pālōka ‘ana o ke Kalana. E mālama ‘ia nā koho pālōka ‘ana o ke Kalana e like me nā kānāwai koho pālōka o ka Moku‘āina.

Māhele 13-12. Ka Ho‘ohiki ‘ana no nā Kūlana. Ma mua o ke komo ‘ana i nā hana o kekahi kūlana, e ho‘ohiki a pūlima aku kēlā me kēia luna i koho pālōka ‘ia a ho‘okohu ‘ia paha i ka ‘ōlelo ho‘ohiki a i ‘ole ka ‘ōlelo hō‘oia e like me ka ho‘ākāka ‘ia ma ke kānāwai.

Māhele 13-13. Ka Ho‘opi‘i ‘ana i nā Luna. Hiki ke ho‘opi‘i ‘ia nā luna i ho‘okohu ‘ia a koho pālōka ‘ia paha no ke koho ‘ana e hana hewa, ka ho‘ohana hewa ‘ana i ka mana kūlana, a no ke koho ‘ana e hana ‘ole i ka hana e pono ai ma ko lākou kūlana, a i ‘ole no ka ‘a‘e ‘ana i nā ho‘ākāka ‘ana o ka paukū 10. E ho‘omaka ‘ia ia hana ho‘opi‘i luna i loko o ka ‘Aha Ka‘apuni o ka ‘Āpana ‘Elua, Moku‘āina ‘o Hawai‘i. E kākau ‘ia ka ‘ōlelo ho‘opi‘i a mau ‘ōlelo ho‘opi‘i paha ma ka palapala ho‘opi‘i luna i hō‘oia ‘ia, i pūlima ‘ia ho‘i e ‘elima pākēneka a ‘oi o ka

po'e koho pāloka i kākau inoa i ke koho pāloka nui o mua iho nei. 'O ka 'ōlelo ho'opi'i a mau 'ōlelo ho'opi'i paha no ka 'a'e 'ana i ka paukū 10, hiki ke kākau 'ia ma kekahi palapala ho'opi'i luna i hō'ioia 'ia, i pūlima 'ia ho'i e ka hapa nui o nā lālā o ka papa hana pono. Inā kū ke kanaka i ka hewa a i mau hewa paha i ka 'ōlelo a ka 'aha ho'okolokolo, e mana'o 'ia auane'i ua ho'opau 'ia aku ia luna mai ke kūlana aku. 'O ka uku loio a me nā uku 'ē a'e o ia mau hana, e kau aku nō ia ma luna o ka luna e 'imi 'ia ai kona ho'opi'i 'ia 'ana a me nā kānaka ho'opi'i ma waho a'e o ka papa hana pono.

Māhele 13-14. Ka Hana Pū 'ana me nā Hui 'Ē a'e. I loko o ka lawelawe 'ana i nā hana, e hana pū kēlā me kēia ke'ena me nā hui kū'oko'a a me nā hui o nā aupuni o 'Amelika Huipū'ia, ka Moku'āina, a me nā moku'āina like 'ole 'ē a'e, a pēlā pū me nā 'āpana kālai'āina like 'ole ma loko o laila nona nā hana 'ano like.

Māhele 13-15. Nā Po'omana'o, nā Po'omana'o o Loko, nā Paniinoa; ka Ho'omaopopo 'ana. 'A'ole e ho'ohana 'ia nā po'omana'o a me nā po'omana'o o loko no ka ho'omaopopo 'ana i kēia palapala ho'okumu.

Māhele 13-16. Ka Pilina 'Okō'a. Inā hō'ole 'ia ka mana o kekahi 'ōlelo ho'ākāka o kēia palapala ho'okumu, 'a'ole e ili ia hō'ole 'ana ma luna o nā 'ōlelo ho'ākāka 'ē a'e o kēia palapala ho'okumu. Inā hō'ole 'ia ka ho'opili 'ia 'ana o kēia palapala ho'okumu a me ona mau 'ōlelo ho'ākāka paha i kekahi kanaka a kūlana paha, 'a'ole e ili ia hō'ole 'ana ma luna o ka ho'opili 'ia 'ana o kēia palapala ho'okumu a me ona mau 'ōlelo ho'ākāka paha i kekahi kanaka a kūlana 'ē a'e paha.

Māhele 13-17. Aupuni 'Ōlelo Pālūa. E hana ke Kalana ma ke 'ano he aupuni 'ōlelo pālūa a e ho'okō i nā manawa kūpono e ho'oholo i mua i ka ho'okomo pū 'ia 'ana o ka 'ōlelo Hawai'i. E ho'omākaukau 'ia a e ho'opuka 'ia no ka lehulehu nā palapala kūhelu ma nā 'ōlelo kūhelu 'elua o ka Moku'āina, 'o ka 'ōlelo Pelekānia a Hawai'i, e like me ka mana'o pa'a o ka 'ōlelo ho'ākāka. E mākaukau ke Kalana me nā hana lawelawe 'ōlelo ha'i waha kūpono no kēlā me kēia kupa noho e ho'oka'a'ike ha'i waha ana me kona mau luna a limahana paha ma ka 'ōlelo Hawai'i. (Ho'ololi 'ia Iulai 1, 2024)

PAUKŪ 14
KA HO‘OLOLI ‘ANA I KA PALAPALA HO‘OKUMU

Māhele 14-1. Ka Hāpai ‘ana i nā Ho‘ololi. E hāpai ‘ia nā ho‘ololi i kēia palapala ho‘okumu ma o kēia mau ‘ano wale nō:

1. Ma o ka ‘ōlelo ho‘oholo a ka ‘aha i ‘āpono ‘ia ma hope o ‘elua heluhelu ‘ana ma nā lā ‘oko‘a, a ma ka ‘ae o ‘eono a ‘oi lālā o ka ‘aha ma ke koho pāloka ‘ana.

2. Ma o ka palapala ho‘opi‘i i waiho ‘ia i mua o ka ‘aha, i pūlima ‘ia ho‘i e ka ‘umi pākēneka a ‘oi o nā mea koho pāloka i kākau inoa ma ke koho pāloka nui o mua iho nei, e hō‘ike ana i nā ho‘ololi e hāpai ‘ia ana. Na ia ‘ano palapala ho‘opi‘i e kuhi aku a ho‘āmana ho‘i i kekahi o nā mea i pūlima ma laila, he ‘ekolu kanaka ma ka li‘ili‘i a he ‘elima ma ka nui, na lākou e ‘āpono i nā ho‘ololi like ‘ole ma ke ‘ano a ma ka ‘ōlelo paha, a i ‘ole kekahi ‘ōlelo hou ‘ia ‘ana o nā ‘ōlelo o nā ho‘ololi i hāpai ‘ia, i hiki ho‘i ke hana ‘ia e ka loio ‘ahahuina. Ma ka waiho ‘ana i ia ‘ano palapala ho‘opi‘i i mua o ka ‘aha, e nānā aku ke kākau ‘ōlelo kalana i mea e ‘ike ai i ka lawa a me ka lawa ‘ole paha o ka heluna pūlima ‘oia‘i‘o o nā mea koho pāloka. E ho‘okō aku ke kākau ‘ōlelo i ka nānā pono ‘ana i ka palapala ho‘opi‘i i loko o ‘umikūmālima lā.

I ia wā, e mālama ka ‘aha i hālāwai ho‘olohe no ka lehulehu a e ho‘oholo lākou i ka waiho ‘ia aku me ka ‘ole paha o ia mau ho‘ololi i hāpai ‘ia i mua o nā mea koho pāloka no ka ‘āpono ‘ana. ‘O ka ho‘oholo a ka ‘aha e waiho i ia mau ho‘ololi i hāpai ‘ia i mua o nā mea kohopāloka, e hana ‘ia ma o ka ‘ōlelo ho‘oholo i ‘āpono ‘ia e ‘elima a ‘oi lālā o ka ‘aha i loko o kanahākūmālima lā ma hope o ka loa‘a ‘ana mai o ka palapala ho‘opi‘i.

3. Ma o ka palapala ho‘opi‘i i waiho ‘ia i mua o ka ‘aha, i pūlima ‘ia ho‘i e ka iwakālua pākēneka a ‘oi o nā mea koho pāloka i kākau inoa ma ke koho pāloka nui o mua iho nei, e hō‘ike ana i nā ho‘ololi e hāpai ‘ia ana. Na ia ‘ano palapala ho‘opi‘i e kuhi aku a ho‘āmana ho‘i i kekahi o nā mea i pūlima ma laila, he ‘ekolu kanaka ma ka li‘ili‘i a he ‘elima ma ka nui, na lākou e ‘āpono i nā ho‘ololi like ‘ole ma ke ‘ano a ma ka ‘ōlelo paha, a i ‘ole kekahi ‘ōlelo hou ‘ia ‘ana o nā ‘ōlelo o nā ho‘ololi i hāpai ‘ia, i hiki ho‘i ke hana ‘ia e ka loio ‘ahahuina. Ma ka waiho ‘ana i ia ‘ano palapala, e nānā pono aku ke kākau ‘ōlelo kalana i mea e ‘ike ai i ka lawa a me ka lawa ‘ole paha o ka heluna pūlima ‘oia‘i‘o o nā mea koho pāloka. E ho‘okō aku ke kākau ‘ōlelo i ka nānā pono ‘ana i ka palapala ho‘opi‘i i loko o ‘umikūmālima lā. A kuhi ‘ia aku ka lawa o ka palapala ho‘opi‘i e ke kākau ‘ōlelo kalana, e waiho ke kākau ‘ōlelo kalana i nā ‘ōlelo ho‘ololi i hāpai ‘ia i mua o nā mea koho pāloka o ke Kalana ma ke koho pāloka nui e hiki mai ana. (Ho‘ololi ‘ia 1992)

Māhele 14-2. Ke Kāhea ‘ia ‘ana o nā Koho Pāloka.

1. E ho‘ākāka aku kekahi ‘ōlelo ho‘oholo a ka ‘aha e hāpai ana i mau ho‘ololi i ka palapala ho‘okumu, inā i ho‘omaka ‘ia e ka ‘aha a e ka palapala ho‘opi‘i paha, i ka waiho ‘ia ‘ana o ia mau ‘ōlelo ho‘ololi i hāpai ‘ia i mua o nā mea koho pāloka o ke Kalana ma ke koho pāloka nui e hiki mai ana.

2. E ho‘opuka aku ke kākau ‘ōlelo kalana i nā ‘ōlelo ho‘ololi i hāpai ‘ia ma kekahi nūpepa laulaha o ke Kalana he kanahākūmālima lā a ‘oi paha ma mua o ka waiho ‘ana i nā ho‘ololi i hāpai ‘ia i mua o nā mea koho pāloka o ke Kalana ma ke koho pāloka nui e hiki mai ana.

3. Inā ‘āpono ka hapa nui o nā mea koho pāloka e koho ana ma ia mea i nā ho‘ololi i kēia palapala ho‘okumu i hāpai ‘ia a‘e, e mana nō ia mau ho‘ololi i ka wā i ho‘opa‘a ‘ia ma loko o ia ho‘ololi, a inā na‘e a‘ohe wā i ho‘opa‘a ‘ia, he kanakolu lā ma hope o kona ‘āpono ‘ia ‘ana e nā mea koho pāloka o ke Kalana. E ho‘opuka ‘ia kekahi ho‘ololi i ka palapala ho‘okumu ma kekahi nūpepa laulaha o ke Kalana i loko o kanahākūmālima lā ma hope o ka lā i mana ai ia ‘ōlelo ho‘ololi.

Māhele 14-3. Ka Nānā ‘ana i Koi ‘ia. Hiki i ke komikina ke hāpai i nā ho‘ololi i ka palapala ho‘okumu a i ‘ole haku i palapala ho‘okumu hou, a e waiho ‘ia nō i mua o ke kākau ‘ōlelo kalana ma loko o ‘umikūmāono mahina ma hope o ka ho‘okohu ‘ia ‘ana o ke komikina, a ma hope ho‘i o ka nānā mua ‘ana o ka ‘aha, inā koi ‘ia e ke kāmāwai moku‘āina. Ke loa‘a mai nā ‘ōlelo ho‘ololi a i ‘ole ka palapala ho‘okumu hou, pono ke kākau ‘ōlelo kalana e ho‘omākaukau no ka waiho ‘ia ‘ana o nā ho‘ololi a palapala ho‘okumu hou paha i mua o nā mea koho pāloka o ke Kalana ma kekahi koho pāloka nui a koho pāloka kūikawā paha e like ho‘i me ka mana‘o o ke komikina. Pono ke mālama ‘ia kekahi koho pāloka kūikawā ma waena o kanahākūmālima a me kanahikukūmālima lā ma hope o ka loa‘a ‘ana mai o nā ho‘ololi a palapala ho‘okumu hou paha i ke kākau ‘ōlelo kalana.

‘A‘ole e emi iho ma lalo o kanahākūmālima lā ma mua o kekahi koho pāloka nui, pono ke komikina e ho‘opuka aku ma kekahi nūpepa laulaha o ke Kalana, i ho‘okahi manawa a ‘oi, i hō‘ike ho‘opōkole no nā ho‘ololi a palapala ho‘okumu hou paha, me ka ho‘omaopopo ‘ana aku i nā mea koho pāloka i ka hiki ke loa‘a nā kope o nā ho‘ololi a palapala ho‘okumu hou paha ma ke ke‘ena o ke kākau ‘ōlelo kalana.

Ma hope o kekahi koho pāloka kūikawā a koho pāloka laulā paha no kekahi palapala ho‘okumu i hāpai ‘ia, a i ‘ole kekahi ho‘oponopono hou a ho‘ololi paha i ka palapala ho‘okumu, e ho‘okohu ‘ia he komikina palapala ho‘okumu nona nā lālā he ‘umikūmākahi, me ‘elua lālā i ho‘okohu ‘ia e ka mea, a me ‘eiwa i ho‘okohu ‘ia e ka ‘aha, me ka hāpai ‘ana o nā lālā ‘aha pākahi i ka inoa o kekahi lālā, no ka nānā a loi ‘ana i nā hana a ke aupuni o ke Kalana ma lalo o nā ho‘ololi

a palapala ho'okumu hou paha, a e hāpai i mau ho'ololi a i 'ole e haku i palapala ho'okumu hou ma ke 'ano i kuhi 'ia ma kēia paukū. (Ho'ololi 'ia 2021, 1992)

Māhele 14-4. Ka Ho'opuka 'ana i ka Palapala Ho'okumu o ke Kalana 'o Maui. E ho'oponopono a ho'opuka 'ia aku ka palapala ho'okumu o ke Kalana 'o Maui ma kona kino piha ma hope o kekahi koho pāloka kūikawā a koho pāloka nui paha no kekahi palapala ho'okumu i hāpai 'ia, a i 'ole no kekahi ho'oponopono hou a ho'ololi paha ma laila, i mea e komo ai nā ho'ololi nui hou a pau i 'āpono 'ia. (Ho'ololi 'ia 2012)

PAUKŪ 15 NĀ 'ŌLELO HO'ĀKĀKA HO'OKINO HOU

Māhele 15-1. Nā Kānāwai e Kū ana me nā Kānāwai Kū'ē'ē.

1. 'O nā kānāwai, nā kānāwai kūloko, nā 'ōlelo ho'oholo, a me nā lula a pau e mana ana i ka wā e kō piha ai kēia palapala ho'okumu, i kū'ē'ē 'ole a i kūlike ho'i me kēia palapala ho'okumu, e ho'omau 'ia aku ka mana o ia mau mea a ka wā i ho'opau, ho'ololi, a pani 'ia ai paha e ka mana kūpono. 'O nā kānāwai a pau i kūlike 'ole me kēia palapala ho'okumu, e pani 'ia e nā 'ōlelo ho'ākāka o kēia palapala ho'okumu ma kona lā e mana ai. 'O nā kānāwai a pau e pili pū ana a e ho'opā ana paha i kēia kalana a i 'ole kona mau ke'ena, luna, a limahana paha, a me nā kānāwai kūloko, 'ōlelo ho'oholo, kauoha, a lula a pau o ke Kalana e mana ana i ka wā e kō piha ai kēia palapala ho'okumu, e ho'opau 'ia aku ma kahi e kūlike 'ole a e ke'ake'a ai paha i ka ho'okō pono 'ia 'ana o kēia palapala ho'okumu a i 'ole nā kānāwai kūloko a 'ōlelo ho'oholo paha a ka 'aha kalana e 'āpono ai ma lalo o nā 'ōlelo ho'ākāka o kēia palapala ho'okumu.

2.a. I ka ho'omaopopo 'ana i nā 'ōlelo ho'ākāka o kēia palapala ho'okumu, 'o ke kuleana nui nō 'o ka ho'omaopopo 'ana a me ka ho'okō 'ana i ka mana'o o nā haku palapala—'o nā lālā o ka 'aha paha, nā lālā o ke komikina palapala ho'okumu paha, a i 'ole nā po'e koho pāloka i kāinoa paha. Ma ka mua loa, e loa'a ka mana'o mai ka 'ōlelo i loa'a iho ma kēia palapala ho'okumu pono'ī. Pono ke heluhelu 'ia ko kēia palapala ho'okumu 'ōlelo ma ka pō'aiapili o kēia palapala ho'okumu holo'oko'a a e ho'omaopopo 'ia ma ke 'ano i kūlike me ko nā haku palapala mana'o.

b. Inā e kupu ke kānalua, ka pāpālua o ka mana'o, a i 'ole ke akāka 'ole a i 'ole ke kūlanalana o kekahi 'ōlelo pōkole i ho'ohana 'ia ma kekahi kānāwai, ua loa'a maila i ka pohihihi. I ka ho'omaopopo 'ana i kekahi 'ōlelo ho'ākāka palapala ho'okumu pohihihi, hiki ke 'imihia ka mana'o o nā hua'ōlelo pohihihi ma o ke kālailai 'ana i ka pō'aiapili, i hiki ke ho'ohālikelike 'ia ai nā

hua'ōlelo pohihihi, 'ōlelo pōkole, a hopuna 'ōlelo paha i maopopo pono ko lākou mau mana'o maoli.

c. Hiki ke nānā 'ia nā mea kōkua kaulele i mea e maopopo ai ka mana'o. Ma ke kūlana o kekahi 'ōlelo ho'ākāka i haku 'ia e ka 'aha, hiki ke nānā 'ia ka hō'ike kōmike e pili ana. Hiki ke no'ono'o pono nā 'aha ho'okolokolo i ke kumu a me ka mana'o o ke kānāwai, a i ke kumu i ho'olale ai i ka 'aha, ke kōmike palapala ho'okumu, a i 'ole nā po'e koho pālōka i kāinoa paha e hāpai i ka 'ōlelo ho'ākāka palapala ho'okumu i ho'omaopopo ai i kona mana'o maoli.

d. Pono ke ho'omaopopo 'ia nā 'ōlelo ho'ākāka i pili i ke kumuhana ho'okahi ma nā 'ano i pili ai ia mau 'ōlelo ho'ākāka kekahi i kekahi. Hiki ke ho'ohana 'ia kekahi mea i mōakāka ma kekahi 'ōlelo ho'ākāka palapala ho'okumu no ka wehewehe 'ana i ka mea pohihihi ma kekahi.

e. Pono ke ho'oponopono 'ia nā unuhina kū'ē'e o kēia palapala ho'okumu ma o ka ho'okūlike 'ana me ka mana'o o ka ho'ololi a ho'oponopono palapala ho'okumu hou loa i pili i ka pohihihi.

f. Pono ke akaunuhi pono nā luna i koho 'ia a ho'okohu 'ia, a pēlā pū me ka loio 'ahahuina, i nā 'ōlelo ho'ākāka o kēia palapala ho'okumu e pāpā ai i ka hana kū'ē o kekahi luna i kēia palapala ho'okumu.

g. Inā 'o kekahi nīnau i pili i ka unuhi 'ana nō ke kumu o kekahi paio ma waena o ka papa luna ho'okele a me ka 'aha, a laila, e pono ka loio 'ahahuina a i 'ole kekahi loio kūikawā, ina ua loa'a, ke 'imi i 'ōlelo ho'oholo hō'ike, i palapala hō'ike kuleana, a i 'ole i kekahi ke'ehina hana ho'okolokolo kūpono ma kahi o ke Kalana ma loko o kanakolu mau lā o ka ho'omaopopo 'ana i ke kū'ē i mea e loa'a ai ka mōakāka o ka unuhi 'ia 'ana o ko kēia palapala ho'okumu mau 'ōlelo ho'ākāka, ina 'a'ole i ho'opī'i 'ē maila kekahi 'ao'ao i hana ho'okolokolo kūpono no ia kumu ho'okahi.

h. 'O ka uhaki maopopo 'ana a kekahi luna a limahana paha i koho pālōka 'ia a ho'okohu 'ia paha, i kekahi 'ōlelo ho'ākāka o kēia palapala ho'okumu, he ho'ohana nō ia i ka waiwai a limahana paha o ke Kalana no nā mea ma waho a'e o nā hana o ka lehulehu a no ka lehulehu ho'i ma lalo o ka paukū 10, a no laila, he kumu ia e ho'omaka 'ia ai nā hana ho'opī'i luna. 'O ka uhaki maopopo 'ana a kekahi limahana i kekahi 'ōlelo ho'ākāka o kēia palapala ho'okumu, he kumu ia e ho'opa'i 'ia ai, pēlā pū me ka ho'opau 'ia 'ana mai ka hana aku. (Ho'ololi 'ia 2021)